

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTÓRIE

Veronika Bugáňová

**VPLYV 2. SVETOVEJ VOJNY
NA ŽIVOT A SPRÁVU MESTA ŽILINA**

Magisterská diplomová práca

Vedúci: PhDr. Karel Podolský

Žilina 2008

Prehlasujem, že prácu som vypracovala samostatne, s použitím uvedených prameňov a literatúry.

V Žiline, dňa 10.4.2008

Veronika Bugáňová

OBSAH

ÚVOD.....	4
I. SLOVENSKO A ŽILINA V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU	10
II. UDALOSTI ROKOV 1938 A 1939 NA SLOVENSKU A V MESTE ŽILINA ...	16
III. SLOVENSKÁ TLAČ NA REGIONÁLNEJ ÚROVNI.....	25
IV. ŽILINA V ČASOCH VOJNY	33
1. Zmeny v živote Žilinčanov v prvých vojnových rokoch.....	33
2. Hlinkova garda v Žiline	34
3. Žilinskí nepriatelia režimu	37
4. Strasti a radosti vojnového mesta	38
5. Otázka pripojenia susedných obcí k Žiline.....	46
6. Šport a kultúra v Žiline počas vojny	47
7. Slovensko-nemecká dohoda o spolupráci na poli kultúry a jej uplatnenie v Žiline	52
8. Činnosť žilinských komunistov	53
V. ŽIDOVSKÁ OTÁZKA A JEJ RIEŠENIE V MESTE ŽILINA	55
1. Žilinské obyvateľstvo židovského pôvodu	57
2. Uplatňovanie protižidovských nariadení	60
3. Arizácia	67
4. Konečné riešenie židovskej otázky v regionálnom rozmere.....	72
5. Ilegálna činnosť v Žiline zameraná na záchranu Židov	78
VII. DIANIE V ŽILINE V ZÁVEREČNEJ FÁZE VOJNY	82
VIII. OSLOBODENÉ MESTO	92
ZÁVER.....	96
ANOTÁCIA.....	100
PRAMENE A LITERATÚRA	101
SUMMARY	105
PRÍLOHY	106

ÚVOD

Obdobie 2. svetovej vojny patrí snáď medzi jedno z najviac prebádaných, ale zároveň aj neustále prebádaných období z histórie 20. storočia. V rámci slovenskej historiografie jeho význam a zaujímavosť umocňuje vznik samostatnej Slovenskej republiky, známej častejšie pod pojmom Slovenský štát. Hlbšia analýza okolností vzniku a existencie samostatného Slovenského štátu prisudzuje tomuto ďalší prívlastok naj. Je to totiž jedna z najviac prediskutovaných tém na slovenskom historickom poli.

Každý občan Slovenska, ktorý sa aspoň priemerne zaujíma o každodenné dianie na Slovensku si každý rok, hlavne v období výročia vzniku Slovenského štátu, prípadne pri iných výročiach tejto epochy našich dejín, nemôže nevšimnúť zvýšený záujem médií a častejšie diskusie medzi predstaviteľmi slovenskej historickej obce. Tá je, mimochodom, viac-menej rozdelená v otázke posúdenia významu Slovenského štátu pre dejiny slovenskej štátnosti. Stačí malá iskierka v podobe pár viet niektorého z politikov alebo predstaviteľov cirkvi ohľadom Slovenského štátu a už je na streche oheň v podobe siahodlhých debát o tom, za čo všetko bol alebo nebol zodpovedný prezident Tiso, či bolo za Slovenského štátu „dobré“, alebo či má byť Andrej Hlinka vyhlásený za „Otca národa“.

Rovnako aj na knižnom trhu badať záujem o toto obdobie v podobe nových knižných titulov. Len nedávno boli knižne publikované všetky prejavy prezidenta Tisu¹, známy slovenský historik Ivan Kamenec vydal obrázkovú knihu o Slovenskom štáte² a veľmi zaujímavá je aj publikácia od Dušana Kováča *Bratislava 1939 – 1945*, ktorá nesie podtitul *Mier a vojna v meste*.³ Hlavným zámerom autora tejto knihy bolo „pozrieť sa cez rôzne dobové pramene na mesto a ľudí v ňom, na to, ako žili a čo hýbalo ich svetom.“ Túto vetu od Dušana Kováča možno použiť i pre priblíženie hlavného zámeru predkladanej práce, ktorým je rovnako snaha bližšie sa pozrieť na to, ako sa v inkriminovanom čase žilo Žilinčanom v meste, ktoré v dobových prameňoch dostávalo prívlastky „slovenský Betlehem“, „Slovenský Mníchov“, či „brána Slovenska“ a ako bolo mesto v ťažkých časoch vojny spravované.

---

¹ Jozef Tiso. *Prajavy a články (1938 – 1944)*. Editori Fabricius Miroslav, Hradská Katarína, Historický ústav SAV, Bratislava 2007.

² Kamenec, I.: *Slovenský štát o obrazoch*. Ottovo nakladateľství, Praha 2007.

³ Kováč, D.: *Bratislava 1939 – 1945: Mier a vojna v meste*. Vydavateľstvo PT. Bratislava 2006.

Okrem nezabudnuteľnej osobnej roviny a záujmu o obdobie druhej svetovej vojny, hlavne z uhla dopadu vojnovkej situácie na život a osudy obyčajných ľudí, ako jedna z hlavných motivácií napísania tejto práce vystupuje snaha vyplniť medzeru v dejinách Žiliny. Výskum obdobia slovenského štátu je len minimálne orientovaný regionálne, a preto je táto práca zároveň i malou výzvou. Napriek tomu, že existujú knižné publikácie zaoberajúce sa históriou Žiliny, žiadna z nich nevenuje dostatočnú pozornosť obdobiu druhej svetovej vojny.⁴ Znie to ako paradox, najmä kvôli faktu, že tieto knihy kapitolu mapujúcu obdobie druhej svetovej vojny obsahujú. Autori v nich však najskôr veľmi stručne popisujú udalosti predchádzajúce vzniku Slovenského štátu, čiže žilinský 6. október a vznik autonómie a následne sa venujú až obdobiu Slovenského národného povstania, pričom vzniknutú šesťročnú medzeru niekedy zalátali informáciami o ilegálnej činnosti Komunistickej strany. Čas však pokročil a doba sa zmenila, a je preto na mieste túto medzeru (v rámci možností) adekvátne vyplniť.

Žilina však nebola, ako už bolo citovanými prívlastkami naznačené, len tak hocakým mestom - mala v období vojnovkej Slovenskej republiky jednu veľkú výhodu oproti ostatným slovenským mestám. Mala to „šťastie“, že sa tu od začiatku 20. storočia odohrali udalosti, ktorým sa v tomto období prisudzoval obrovský význam: ide o zakladajúci snem Slovenskej ľudovej strany v decembri 1918 a, samozrejme, o vyhlásenie autonómie 6. októbra 1938 z balkóna Katolíckeho domu. Podľa dobovej rétoriky to boli dva základné piliere, na ktorých bola vybudovaná samostatná Slovenská republika.

Z titulu mesta, v ktorom boli položené základy slovenskej samostatnosti možno teda vysloviť predpoklad, že Žilina mala počas obdobia existencie Slovenského štátu zvýhodnené postavenie oproti ostatným slovenským mestám. Na jednej strane mohlo ísť o pozitívnu propagáciu mesta v dobových médiách a stavenie Žiliny do pozície mesta – vzoru Slovenského štátu. Na strane druhej možno predpokladať jednoduchšie obstarávanie financií na rozsiahle stavebné plány mesta. Veď práve v tomto období získalo mesto podobu, ktorá ho z veľkej časti charakterizuje aj dnes. Státisíce a milióny boli investované do stavieb nových budov,

---

⁴ Prikryl, L. a kol.: *Žilina v minulosti a dnes*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1963; Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *Žilina: dejiny a prítomnosť*. Osveta. Martin 1975.

či už tržnice alebo divadla, na kanalizáciu, vodovod a reguláciu vodných tokov alebo úpravu ulíc a budovanie parkov. Boli to rozhodne nemalé investície, ktoré mesto financovalo z vlastných, ale aj iných zdrojov a na ktoré sa predstavitelia mesta nemohli neustále spoliehať v dôsledku vojnových pomerov.

S témou financií úzko súvisí otázka celkového hospodárenia mesta, zabezpečovanie životne dôležitých zásob pre jeho obyvateľov. Nepriamo na ňu nadväzujú aj záležitosti týkajúce sa čierneho trhu a pašovania tovaru, ktorých výskyt v Žiline je veľmi pravdepodobný vzhľadom na nie nevýznamný fakt, že Žilina bola významným dopravným uzlom, v rámci Slovenska považovaným za spojnicu všetkých jeho kútov, ale aj pomyselnou bránou do Protektorátu Čechy a Morava a do Poľska.

Vojnová Žilina je priam pupočnou šnúrou naviazaná na svojho starostu Dr. Vojtecha Tvrdeho. Na jednej strane bol poslancom slovenského snemu a hlavným predstaviteľom „slovenského Mníchova“ a na druhej strane starosta veľmi nerád sa zúčastňujúci oficiálnych akcií a záchranca mnohých židovských životov. Starosta však nie je samovládca a Dr. Tvrdý mesto riadil v súčinnosti s mestskou radou, pričom vykonávaním vládnych nariadení bol povinný Okresný úrad. V meste boli ďalej prítomné aj miestne organizácie Hlinkovej gardy, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Deutsche Partei a Freiwillige Schutzstaffel, ktorých zástupcovia nechýbali pri žiadnej oficiálnej udalosti a s ktorými starosta prichádzal do kontaktu. Zistiť, aké boli vnútorné vzťahy v úradoch, ale aj medzi nimi a ich činiteľmi a ako sa prípadne odzrkadľovali na samotnom chode mesta je tiež jeden zo zámerov tejto práce.

Mesto však netvorí len jeho vedenie, ale v prvom rade jeho obyvatelia. Podľa oficiálnej propagandy boli obyvateľmi hádam najšlovenskejšieho mesta Slovenska a odtiaľ je už len krôčik k predpokladu, že mali ísť príkladom ostatným Slovákom, ktorí nemali toľké „šťastie“. Ako sa teda žilo Žilinčanom v Žiline, do akej miery sa stotožňovali s ideami práve budovaného národného socializmu a ako vnímali oficiálne sviatky a slávnosti, či návštevy predstaviteľov Slovenského štátu a Ríše? Aké bolo ich voľnočasové vyžitie, pokiaľ naň mali vôbec čas a pomyslenie v ťažkých časoch vojny? Ako sa im pozdával sociálny program mesta a ako nazerali na stavebnú činnosť? A koniec koncov, aké vzťahy boli medzi samotnými obyvateľmi, medzi ktorých aspoň zo začiatku obdobia Slovenského štátu patrili Česi, či zástupcovia iných národností a neposlednom rade aj Židia. Toto sú otázky, na ktoré sa odpovede bohužiaľ nedajú jednoducho nájsť v archíve. Preto sa v rámci možností predpokladá

uskutočnenie malého prieskumu u žilinských pamätníkov, ktorý by aspoň z časti mohol navodiť atmosféru Žiliny z konca tridsiatych a zo štyridsiatych rokov.

S témou druhej svetovej vojny a s existenciou slovenského štátu je veľmi úzko spätá aj tzv. židovská otázka. So Žilinou je spätá o to viac, pretože na jednej strane bola Žilina mestom s početnou židovskou menšinou a na strane druhej tu bolo umiestnené jedno z koncentračných stredísk, odkiaľ boli Židia deportovaní via Osvienčim a iné poľské vyhladzovacie tábory. Je teda na mieste snaha zmapovať na základe poznatkov slovenských historikov zaoberajúcich sa touto tematikou priebeh „riešenia“ niektorých styčných bodov židovskej otázky v Žiline. Pridanou hodnotou sú potom ešte svedectvá dvoch preživších židovských chlapcov, ktorí až s odstupom mnohých rokov, ako dospelí, našli odvahu otvoriť svoje trinásť komnaty prostredníctvom kníh a poskytnúť tak svoje spomienky ako memento pre budúce generácie.⁵

Tzv. Slovenský štát je veľmi zaujímavým fenoménom z viacerých uhlov pohľadu, a preto mu slovenský historický výskum stále venuje dostatočnú pozornosť. Svedčí o tom nielen množstvo v minulých približne dvoch desaťročiach publikovaných odborných kníh a článkov, ale i stále neutíchajúci záujem slovenskej historickej obce, ktorý dokladajú na začiatku menované, v posledných dvoch rokoch vydané publikácie. Drvivá väčšina z nich sa však venuje napríklad otázkam organizácie a fungovania tohto štátneho útvaru, otázke jeho medzinárodného postavenia alebo závislosti na Nemecku, záujem je i o hospodárstvo a zákonodarnú činnosť a vášne vzbudzujú i témy o osobnosti a činnosti prezidenta Jozefa Tisu a riešenie židovskej otázky na Slovensku. Kniha *Bratislava 1939 – 1945* od Dušana Kováča je tak prvou lastovičkou zaoberajúcou sa skúmaním prítomnosti vojny v konkrétnom meste.

Obdobie druhej svetovej vojny v Žiline je však dodnes tabula rasa. Ako už bolo spomenuté, jednotlivé publikácie o Žiline sa tomuto obdobiu venujú hlavne z pohľadu činnosti Komunistickej strany a rôznych ilegálnych buniek a sú ťažko ovplyvnené duchom doby, v ktorej boli napísané. Okrem nich niet iných relevantných rozsiahlejších publikácií zaoberajúcich týmto približne šesťročným obdobím. Čo-to sa síce dá vyčítať, či vydedukovať z už spomenutých pamätí židovských chlapcov, ale

---

⁵ Schuster, R.: *Muž s dvoma srdcami*. PressPrint, Košice 2001; Breznitz, Š.: *Polia spomienok: Svedectvo vojnového dieťaťa*. SNM – Múzeum židovskej kultúry, Bratislava 1999.

ich spomienky sa často nedajú presnejšie časovo zaradiť, či priradiť ku konkrétnym udalostiam. Aj napriek tomu je však ich výpovedná hodnota veľmi cenná pri vlastnom dokresľovaní si predstavy o týchto časoch.

Kvôli práve zmienenému nedostatku odbornej literatúry sa najdôležitejším zdrojom informácií stávajú archívne pramene. Z fondov v žilinskej pobočke Štátneho archívu v Bytči boli pre túto prácu zásadné najmä fondy Dr. Vojtech Tvrдый, Okresný úrad Žilina a Veľká obec Žilina, ktoré z veľkej časti zahŕňajú agendu Mestského a Okresného úradu. Ich prostredníctvom sa dajú zrekonštruovať hlavné problémy, ktoré mesto trápili a kroky, ktoré vedenie podnikalo k zlepšeniu úrovne mesta a života v ňom. Do určitej miery možno rozpoznať i vzťahy, ktoré vládli medzi jednotlivými úradmi. Dôležitou súčasťou týchto fondov sú i archíválne dokumentujúce riešenie židovskej otázky v meste. Pre načrtnutie situácie v meste tesne po jeho oslobodení zas poslúžili fondy Miestny národný výbor Žilina a Okresný národný výbor Žilina. Pri študovaní jednotlivých fondov je však niekedy zložité dopátrať sa výsledkov tej, či onej iniciatívy alebo záležitosti mesta, či iného úradu, pretože niektoré dokumenty svedčia len o zámeroch, ale už nie o realizácii a samotných výsledkoch.

Ďalším významným prameňom sú potom dobové noviny Slováč, Slovenská politika a Gardista, ktoré nás výborne zasadia do kontextu doby. Prvé dva menované denníky mali v žurnalistike prioritné postavenie z postu tlače vládnej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Gardista bol tlačovým orgánom Hlinkovej gardy a zároveň bol zo všetkých troch denníkov najútočnejším. Všetky tri menované tituly boli pod prísny dohľadom vládnych orgánov, čomu bola prispôsobená aj ich charakteristická rétorika a pri čítaní preto treba hľadať pravdu pod nánosom zavádzajúcich propagandistických formulácií a niekedy i cieľených klamstiev. I tie však majú veľkú výpovednú hodnotu. V Žiline období Slovenského štátu vychádzala práve Slovenská politika, ktorá nadobudla ráz regionálnych novín a prinášala preto vcelku dobrý prehľad o meste a živote v ňom. Po vypuknutí Slovenského národného povstania do Žiliny presídlila i redakcia Gardistu.

Posledným, doplnkovým zdrojom informácií sú pamätníci, ktorých nebolo jednoduché nájsť. Prví dvaja sú už spomínaní Židia, ktorým sa podarilo prežiť veľkú časť vojny práve v Žiline a ktorí svoje spomienky preniesli na papier. Informácie od ďalších dvoch pamätníkov boli získané prostredníctvom osobných stretnutí. Napriek určitej (nevyhnutnej) miere subjektívizácie obsahovali ich výpovede z hľadiska účelu tejto práce množstvo cenných informácií.

Na základe takto získaných informácií, ich analyzovaním a porovnávaním sa naskytne viac, či menej plastický obraz vojnového mesta. V úplnom závere je potom na mieste potvrdenie alebo vyvrátenie tézy o rozkvetu a blahobyte Žiliny v období druhej svetovej vojny.

I. SLOVENSKO A ŽILINA⁶ V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Vojny mávajú väčšinou fatálne následky. Státisíce a milióny mŕtvych a zranených, zničené krajiny a ich hospodárstva, zdecimované obyvateľstvo traumy na celý život. Často však prinášajú i zmeny a obraty, ktoré si za normálnych podmienok nevie nik predstaviť. Tieto zmeny zasahujú mnohé oblasti, od kultúry a vedy až po politiku.

Slovenský národ po mnohých rokoch poroby, útlaku, ale i toľko potrebného dozrievania „vd'áci“ za zmeny, ktoré ho posúvali dopredu smerom k zrealizovaniu čiastočnej a neskôr i naoko úplnej emancipácie okrem iného i vojnovým konfliktom v dôsledku vyhrotených situácií na poli medzinárodnom. V slovenskom prípade sa nevídané zmeny udiali počas prvej svetovej vojny, ktorá rozhýbala dovtedy nemenný stredoeurópsky priestor. Veľký posun znamenal odklon od uhorského patriotizmu smerom k západným susedom Čechom, o ktorý sa na počiatku zaslúžila najmä slovenská zahraničná reprezentácia. Česko–slovenská alternatíva riešenia povojnovej politickej situácie bola zo strany slovenských politikov priam revolučným riešením

---

⁶ V minulosti, ale aj v súčasnosti platilo a platí, že poloha mesta významne prispieva k jeho rozvoju a rastu. V tomto prípade mala Žilina šťastie: vznikla v kotline pri viacerých vodných tokoch a na križovatke obchodných ciest. Poloha mesta predurčila jeho charakter v minulosti a ovplyvňuje ho dodnes. V histórii každého mesta sa však striedajú priaznivé obdobia s časmi pre rozvoj mesta nepriaznivými. Podobnému osudu sa nevyhlo ani mesto Žilina. Po zlom období v polovici 19. storočia, kedy Žilinu postihol požiar, sa mesto pomaly do začiatku 20. storočia pozviechalo. Na scénu tu znova nastupuje výhodná poloha mesta, ktorá umožnila budovanie Košicko - bohumínskej trate aj cez Žilinu. Po dobudovaní Považskej železnice, ktoré spojila Žilinu s Bratislavou sa mesto stalo významným dopravným uzlom, čo viedlo podnikateľov k zakladaniu peňažných ústavov a priemyselných podnikov v meste. Najvýraznejší priemyselný rozvoj mesta nastal v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. Okrem výhodnej polohy a dobrých možností dopravy tu bol aj dostatok pracovných síl a blízkosť surovínových zdrojov (hlavne pre drevospracujúci a textilný priemysel) a tiež už spomenutý dostatok vodných zdrojov. Na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia tu boli vybudované dve dôležité fabriky: žilinská textilná továreň, ktorá neskôr založila aj pobočky v Čadci a Rajci a tovar vyvážala do viacerých kútov Európy a do Malej Ázie a chemická továreň Hungária. V roku 1905 bola v Žiline založená ďalšia továreň, tento krát na celulózu, o dva roky neskôr vznikla dechtová továreň firmy Ruttgers a v roku 1915 pribudla ešte továreň na zápalky. S rozmachom priemyslu nastal aj rozvoj finančníctva. V prvom desaťročí nového storočia vzniklo v Žiline šesť rôznych peňažných ústavov, v dôsledku čoho sa mesto v tomto období stalo jedným z najpriemyselnejších stredísk severozápadného Slovenska. S priemyselným rastom ide ruka v ruku aj rast počtu obyvateľstva. Od roku 1850, kedy malo mesto 2326 obyvateľov sa ich počet do roku 1900 viac než zdvojnásobil na 5633. Ešte väčší rozmach zažilo mesto v nasledujúcom desaťročí, hranicu 10 000 obyvateľov prekročilo v roku 1911. V dôsledku vymenovaných zmien a rozmachu Žiliny sa zmenilo i jej sociálne a národnostné zloženie. Do čisto slovenského mesta prišli noví obyvatelia z ostatných častí Uhorska, z Čiech a Moravy, z Poľska, Talianska a z ďalších krajín. Rovnako sa viackrát menilo aj jeho postavenie. Z mesta so samostatnou nezávislou vrchnosťou so súdnou právomocou (ktorá bola po roku 1871 oddelená od právomoci miest) sa v roku 1874 stala veľká obec, čím sa zabezpečilo platenie nižších daní. Tak tomu bolo až do roku 1911, kedy mesto dosiahlo spomínaný počet obyvateľov 10 000 a získalo štatút mesta. Od roku 1923 sa Žilina opäť stala veľkou obcou, na čele ktorej bol volený starosta. Porovnaj s Prikryl, L. – Štánsky, P.: *Mesto Žilina*. RRA, Žilina 1997, s. 19 – 20; Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *Žilina: dejiny a prítomnosť*. Osveta, Martin 1975, s. 97 – 99.

a zároveň nádejou zlepšenia postavenia slovenského národa a naplnenie jeho politického programu.⁷

Nový štátny útvar tvorili dva národy, ktoré sa okrem počtu obyvateľov líšili i stupňom hospodárskeho, politického, sociálneho a kultúrneho rozvoja a nemalé boli i rozdiely vyplývajúce z odlišného historického vývoja, náboženstva a tradícií.⁸ Rozdiely medzi českou a slovenskou stranou republiky tak boli veľké. Slovensko zaostávalo hlavne v hospodárskej sfére, pretože v Uhorsku plnilo skôr úlohu surovínovej základne a zdroja pracovnej sily. Rovnako maďarizácia znemožňovala formovanie sebavedomej slovenskej inteligencie, ktorá navyiac nemala ani väčšie šance na svoje uplatnenie, nakoľko všetky politické, hospodárske a kultúrne inštitúcie boli v rukách vládnuceho národa.⁹

Existencia Československého štátu mala pre Slovákov v mnohých smeroch pozitívne účinky. Odhliadnuc od dôležitého faktu, že polofeudálny uhorský režim vystriedal demokratický parlamentný systém vlády, nastal obrovský prelom v slovenskej kultúre a školstve, ktoré sa začalo budovať prakticky od nuly. Dôležité zmeny nastali i na poli spoločenskom a národnom, rozvinulo sa občianske vedomie. V neposlednom rade došlo i k postupnému poslovenčovaniu alebo lepšie povedané odmaďarčovaniu Slovenska. V tomto procese zohrali významnú úlohu Česi a príbuznosť slovenského a českého jazyka. Českí úradníci, učitelia, železničiar, četníci, vojaci, policajti a obchodníci svojou prítomnosťou a prácou v mnohých smeroch pomáhali preklenúť obdobie nového vzmáhania sa slovenskej spoločnosti.¹⁰

Československo bolo centralisticky a unitaristicky organizovaným štátom, čo sa prejavilo i na poli ekonomiky. Z tohto uhla pohľadu sa spojili dva veľmi odlišné celky. Problémy potom spôsoboval fakt, že štát nechránil slabšiu slovenskú ekonomiku, najmä priemyselnú výrobu pred vyspelejšou českou konkurenciou. Veľa podnikov na Slovensku zaniklo, čím vznikalo sociálne napätie a v mnohých prípadoch nadobúdali tieto ekonomické problémy aj národnostné zafarbenie.¹¹ Rozdiel medzi

---

⁷ Kováč, D.: *Slovensko v medzivojnovom Československu*. In: *Soudobé dějiny II*, č. 2 – 3, r. 1995, s. 226 – 229.

⁸ Bystrický, V.: *Riešenie „českej otázky“ na Slovensku po Mníchove*. In: *Dějiny a současnost*, č. 4, r. 1994, s. 36.

⁹ Deák, L.: *Miesto Slovenska v Československom štáte v rokoch 1918 – 1938 z medzinárodného hľadiska*. In: Lipták, E. a kol.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Veda, Bratislava 2004, s. 16.

¹⁰ Lipták, E.: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram, Bratislava 2000, s. 103.

¹¹ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, s. 187 – 188.

českými krajinami a Slovenskom sa však ani za dvadsať rokov existencie spoločného štátu výrazne nezmenil.¹²

Postupne sa však vynárali i problémy politického rázu, ktoré vyvierali z rozličného chápania spoločnej štátnosti. Na českej strane nového štátu sa jeho vytvorenie pokladalo skôr za uskutočnenie programu českej štátnosti v novej vylepšenej forme, ktorú predstavovalo rozšírenie územia o Slovensko. Táto koncepcia čechoslovakizmu, ktorá v podstate stotožňovala československú identitu s českou, však nenašla nájst' dostatočnú odozvu na slovenskej strane, kde vývoj už od konca druhej svetovej vojny smeroval k autonomizmu.¹³

V období prvej Česko-slovenskej republiky prešlo mesto Žilina zložitým vývojom, ktorý odrážal len pomalé pozviechanie sa z povojnovej krízy zo začiatku dvadsiatych rokov, v dôsledku ktorej bolo na Slovensku takmer pol milióna nezamestnaných. Rovnako sa vyskytovali problémy vyplývajúce zo spojenia dvoch ekonomicky rozdielne vyvinutých štátov.¹⁴ I keď bola Žilina v tomto období centrom severozápadného Slovenska s rozvinutým prevažne menším priemyslom, problémy týkajúce sa celého Slovenska ju neobišli. V období povojnovej hospodárskej krízy dochádzalo k podstatnému obmedzeniu výroby a k hromadným výlukám, významné žilinské továrne (napr. textilná a tehelňa) skracovali pracovný čas na tri až štyri dni do týždňa v dôsledku nedostatočného odbytu materiálu a pre málo objednávok. Ako následok týchto opatrení vznikali štrajky robotníkov, ktorí na krízu doplácali najviac.

15

V prvých mesiacoch existencie nového štátneho útvaru sa Žilina stala dejiskom niekoľkých významných udalostí. Zakrátko po vzniku ČSR vzniklo i Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, na čele ktorého stál Vavro Šrobár a ktoré približne šesť týždňov od 12. decembra 1918 do 4. februára 1919 sídlilo v Žiline.¹⁶ Umiestnenie tohto nového ministerstva však bolo len dočasným riešením, pretože tu bol problém s ubytovaním vládnych referentov, i samotného Vavra Šrobára a s umiestnením kancelárií. Východiskom z núdze sa stalo pár miestností v budove

---

¹² Lipták, L.: *c. d.*, s. 118.

¹³ Kováč, D.: *Slovensko v ...*, *c. d.*, s. 231 – 232.

¹⁴ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, *c. d.*, s. 193 – 194.

¹⁵ Halaj, D. – Marsina, R.: *c. d. Osveta*, Martin 1975, s. 115.

¹⁶ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, *c. d.*, s. 184.

vtedajšej filiálky ružomerskej Úvernej banky a neskôr budova expozitúry uhorského ministerstva orby. Premiestnenie ministerstva do Bratislavy však súviselo i s rozhodnutím určiť Bratislavu za hlavné mesto.¹⁷

19. decembra 1919 sa v Žiline konalo zakladajúce zhromaždenie po vojne obnovenej Slovenskej ľudovej strany.¹⁸ Žilina bola v tomto období dôležitým centrom strany, keďže tu pôsobilo viacero jej významných funkcionárov. Aktívna bola aj sociálnodemokratická strana, ktorá svoju činnosť obnovila v Žiline 25. novembra 1918 a v priebehu roku 1919 zorganizovala v meste viacero štrajkov proti opatreniam Šrobárovej vlády v meste, proti ľudákom alebo za zlepšenie životnej úrovne žilinského robotníctva. V marci 1920 sa v Žiline uskutočnila zjednocovacia konferencia maďarských a nemeckých sociálnych demokratov s česko-slovenským robotníckym hnutím. KSČ bola v Žiline vytvorená v júni 1921.¹⁹

Napriek počiatočným problémom, ktoré súviseli s povojnovou situáciou na Slovensku a vytvorením nového štátneho útvaru mesto rástlo. Dokazuje to nárast počtu obyvateľov zo 14 321 v roku 1921 na 21 283 v roku 1930. Pri takomto pribúdaní obyvateľstva musela mestská rada pristúpiť k vypracovaniu Regulačného plánu mesta Žiliny. Súťaže sa zúčastnili traja projektanti, z ktorých ako víťazný vyšiel projekt Doc. Ing. Peňáza, ktorý najlepšie vystihoval princípy rozvoja mesta. Jeho návrh odklonenia mimomestskej a medziúrodnej dopravy však nebol zrealizovaný v celom rozsahu, bol nahradený postavením mimoúrovňovej križovatky, ktorá v súčasnosti obmedzuje rozvoj mesta a ekologicky zaťažuje územie.²⁰

Počas dvadsiatych a tridsiatych rokov sa v Žiline postavili dve budovy pre základné školy, jedno dievčenské gymnázium, budova Grand bio Universum, kde sa v roku 1921 konala premiéra filmu Jánošík a kde bola zriadená mestská hudobná škola. V roku 1931 bola postavená budova pre spolok Sokol a o dva roky neskôr

---

¹⁷ Hronský, M.: *Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline*. In: *Žilina v slovenských dejinách*. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Knižné centrum, Žilina 2001, s. 83, 86.

¹⁸ Prikryl, E. – Štánsky, P.: *c. d.*, s. 20.

¹⁹ Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *c. d.*, s. 105, 112.

²⁰ Mellner, D.: *Architektúra medzivojnového obdobia mesta Žiliny*. Artis Omnis, Žilina 2007, s. 13 – 14, 16. V hlavných podmienkach, ktoré mesto Žilina stanovilo bola požadovaná decentralizácia vnútorného mesta, ktorá mala zohľadniť jeho ekonomicko – hospodárske možnosti, mali byť vytvorené vhodné miesta pre školu, radnicu, kostoly, trhvisko, divadlo, múzeum a úrady, pre ihriská, kúpele, cintorín, pre parky mali byť rezervované veľké plochy v blízkosti centra mesta a dôležité bolo i vytyčenie hlavného vedenia kanalizácie. Z dôležitých budov mali byť postavené pošta, stanica, nemocnica a postavené malo byť i zriaďovacie nádražie.

i nová synagóga, ktorá bola postavená vo funkcionalistickom štýle s maurskými prvkami podľa projektov významného berlínskeho architekta P. Behrensa. Ďalšia architektonicky významná stavba bola postavená v historickom jadre mesta na Mariánskom námestí v roku 1932. Nová trojposchodová budova Považskej agrárnej a priemyselnej banky vznikla po asanácii troch domov a mala typologicky blízko k architektúre Le Corbusiera. Táto budova bola reakciou architektov Fridricha Weinwurma a Ignáca Vécseia na nové zásady modernej architektúry propagované práve Le Corbusierom.²¹ No práve výška budovy, strohé funkcionalistické línie a rovné vysoké arkády narúšali pôvodnú architektúru námestia. V roku 1935 bol v Žiline postavený evanjelický kostol a letisko. Tým bola stavebná činnosť v Žiline počas prvej československej republiky viac-menej završená.²²

V období budovania nového štátu vzrástla úloha štátnych orgánov, ktoré mali za úlohu usmerňovať všetky oblasti spoločenského života. S tým vzrástla aj potreba nových štátnych zamestnancov. Tých bol však na Slovensku nedostatok, a preto prepustených maďarských, či nespoľahlivých štátnych zamestnancov začali nahrádzať noví úradníci z Česka. Prílev českej inteligencie, úradníkov a zamestnancov smeroval predovšetkým do oblasti štátnej správy, súdnictva, armády, pôšt, zdravotníctva, železníc, policajných jednotiek, ale najmä školstva. Ich pôsobenie na Slovensku naštartovalo konsolidáciu povojnových pomerov, napomohlo vzostupu národného povedomia a došlo k razantnému nástupu vzdelancov do politického, hospodárskeho a kultúrneho života, čím sa zacelili straty spôsobené odchodom kvalifikovaných odborníkov a štátnych zamestnancov zo Slovenska po vzniku republiky.²³ Bez pochyb vykonávali záslužnú prácu, no nie vždy sa dokázali zžiť s novým prostredím a mentalitou, čím často budili nechuť nielen slovenskej verejnosti, ale i kolegov úradníkov, ktorí mali výhrady voči spôsobu ich odmeňovania, ktoré bolo založené na prídavkoch pre ich exponovanie na Slovensku.²⁴

Podľa štatistiky z roku 1921 mala Žilina 12 032 obyvateľov. Je ale dosť ťažké presne určiť počet štátnych zamestnancov českej národnosti v Žiline, nakoľko Česi

---

²¹ Moravčíková, H. a kol.: *Architektúra na Slovensku*. Slovart, Bratislava 2005, s. 146.

²² Šimko, P.: *Zoznámte sa s mestom Žilina*. Knižné centrum, Žilina 2006, s. 25 – 26.

²³ Bystrický, V.: *Riešenie „českej otázky“ ...*, c. d., s. 36.

²⁴ Krajčovičová, N.: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920)*. In: Lipták, E. a kol.: c. d., s. 75.

a Slováci spadali spoločne pod národnosť československú, ktorá bola v Žiline zastúpená počtom 9657 obyvateľov. Druhou najpočetnejšou národnosťou bola nemecká s počtom 750 príslušníkov. Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 preukázalo nárast počtu obyvateľov na 17 451, z čoho bolo 13 836 obyvateľov československej národnosti. Ďalšia štatistika z roku 1937 udáva, že z celkového počtu obyvateľstva Slovenska 3,5 mil. bolo 161 000 českej národnosti, zatiaľ čo k 31.12.1938 na celkový počet obyvateľov 2 656 501 pripadlo už len 77 488 príslušníkov českej národnosti.²⁵ V Žiline v tomto období z celkového počtu obyvateľov 17 098 bolo 2058 českej národnosti.²⁶

Posledný štatistický údaj však už poukazuje na postupnú zmenu pomerov na Slovensku. V dôsledku viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 prišlo Slovensko o územie s osemstotisíc obyvateľmi, čomu zodpovedajú rozdielne čísla počtu obyvateľov Slovenska. Pokles počtu obyvateľov českej národnosti mala na svedomí tzv. úradnícka otázka, ktorá zostala po dobu existencie prvej Československej republiky nevyriešená a prerástla tak do zo stavovskej a sociálnej polohy do politického problému so silným nacionálnym zafarbením.²⁷

---

²⁵ Lipták, L. a kol.: *c. d.* Prílohy I – Obyvateľstvo, zost. Šuchová, X., s. 493 – 544.

²⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 20/1938 – prez.

²⁷ Krajčovičová, N.: *c. d.* In: Lipták, L. a kol.: *c. d.*, s. 76.

II. UDALOSTI ROKOV 1938 A 1939 NA SLOVENSKU A V MESTE ŽILINA

Rok 1938 bol zlomový a jeho udalosti neveštili do budúcnosti nič dobré. Po marcovej anexii Rakúska začal Hitler bez okolkov brojiť proti Československu s cieľom rozbiť ho. Čoraz viac sa dostávala do povedomia téma autonómie Slovenska v rámci Československa, s ktorou sa Slovenské ľudová strana a Slovenská národná strana pohrávali už dvadsať rokov od vzniku Československa. Jej hlavný hlásateľ Andrej Hlinka zomrel 16. augusta a stranu tak zanechal „bez priamočiareho a nekompromisného kormidelníka“, dôsledkom čoho boli zákulisné personálne ťahanice a boje o ďalšiu orientáciu strany, ktoré sa dočasným kompromisom vyriešili v Žiline.²⁸

Predohra k 6. októbru sa podľa pamätí Pavla Čarnogurského, ľudáckeho žurnalistu a politika a zároveň aj účastníka týchto významných udalostí, mala odohrať v polovici augusta 1938, teda tesne pred smrťou Andreja Hlinku. 13. až 15. augusta sa v Žiline konal celoslovenský zjazd mládeže z telovýchovnej jednoty Orol a z Ústredia slovenského katolíckeho študentstva.²⁹ Oznam v novinách však informoval o pripravovanom zjazde ako o krajinskom orolskom zlete, „*ktorý je usporiadaný na oslavu 20-ročného jubilea založenia Československej republiky*“. Na programe boli slávnostné bohoslužby celebrowané slovenskými biskupmi, sprievody ulicami Žiliny a samozrejme cvičenia všetkých vekových kategórií členov Orola.³⁰ Oznam o usporiadaní orolského zletu v Žiline bol v novinách publikovaný až na štvrtej strane medzi bežnými oznamami, čo by nepoukazovalo na zvlášť veľký význam akcie. Na toto obdobie však pripravovalo svoj každoročný manifestačno - zhromažďovací zjazd i Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, ktorého predsedom bol J. Kirschbaum. Žilinské zhromaždenie tak nabralo úplne iný smer, ako ten, ktorý bol pôvodne proklamovaný v novinách, pretože orolské akcie prehlušili prejavy účastníkov zhromaždenia. Tie vyvrcholili 14. augusta rečami J. Tisu a Kirschbauma, ktoré na rozdiel od prejavu katolíckeho provinciála R. Mikuša odbočili výrazne od náboženského smeru do politiky a naznačili jej smerovanie v najbližších mesiacoch. Nejde síce o doslovný prepis prejavov rečníkov, ale ich podstata je zachytená dostatočne. J. Tiso: „*Pravda je to, čo sa zakladá na skutočnosti a nie na fikciách. Je pravdou tá skutočnosť, že pod Tatrami žije národ slovenský a že tento národ hovorí*

²⁸ Lettrich, J.: *Dejiny novodobého Slovenska*. Archa, Bratislava 1993, s. 68.

²⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Okresný úrad Žilina, (ďalej OÚ), č. 2487/1938 – prez.

slovenskou rečou. Teda skutočnosťou je len slovenský národ a národ československý je fikciou. Tí, ktorí hlásajú fikciu československého národa, sú v rozpore so zákonmi prirodzenosti, prírodu zle kopírujú, sú teda falzifikátormi. Československá republika je pre nás vitálnou skutočnosťou, ale takou skutočnosťou je pre nás i Pittsburská dohoda, ktorá kolimbala kolísku našej republiky.“ Reč J. Kirschbauma bola ešte horlivejšia: „My nechceme cudzie, ale svoje si nedáme. Na slovenskom národe páchaly sa a páchajú sa v krivdy. Musíme sa zdvihnúť, nesmieme zohýňať chrbát. Ministrom sa chvejú ich stolce. Odkazujeme tým pánom hore, že budeme nacionalistami, lebo slovenský nacionalizmus si žiada iba právo a spravodlivosť. Bojujeme za spravodlivé vyrovnanie, či sa to veľkým pánom bude ľúbiť alebo nie. nazývajú nás rozvratníkmi, ale tí sú rozvratníkmi, ktorí na nás krivdy páchajú a ktorí sa boja o svoje miesta. Vtedy bude pre štát dobre, keď slovenský národ bude spokojný.“³¹ Tieto prejavy tak potvrdzujú to, čo o tomto zhromaždení neskôr napísal Pavol Čarnogurský: „Celý autonomistický pohyb, ktorý sa politicky začal 19. decembra 1918 vlastne v Žiline znovuvytvorením ľudovej strany, týždeň potom, čo sa tam usadila prvá slovenská vláda dr. Šrobára, mal na tomto zjazde 15. a 16. augusta 1938 dostať svoju konečnú tvár. Neústupnú a nekompromisnú, lebo každý vedel, že sa už zavřil čas dvadsaťročného dokazovania, presvedčania, ústupkov a kompromisov.“ Manifestácia sa mala niesť vo vášnivej nálade a s búrlivými prejavmi rečníkov.³² Podľa správy o celej akcii sa na tomto zhromaždení 14. augusta zúčastnilo približne 4000 ľudí. Náladu manifestácie však v každom prípade zmrazili správy o odbíjaní posledných hodín života Andreja Hlinku.

Po smrti Andreja Hlinku udalosti už len gradovali. Bolo to zložité obdobie na poli zahraničnej i domácej politiky. Mníchovské rokovania znamenali pre Československo koniec jeho územnej celistvosti, demokratického režimu a v konečnom dôsledku i jeho nezávislosti a slobody. Vládna kríza po páde vlády Dr. Milana Hodžu vyústila do abdikácie prezidenta Beneša. Po mníchovských udalostiach otázka decentralizácie Slovenska čoraz viac rezonovala hlavne v kruhoch HSĽS, ktorá považovala dvadsiaty rok existencie ČSR za rozhodujúci. Predsedníctvo HSĽS sa preto chopilo príležitosti a zvolalo schôdzu strany na 6. októbra do Žiliny. Do Žiliny však cestovali aj predstavitelia ostatných politických strán, pretože poznali zámery

---

³⁰ Slovenská politika, 13. 8. 1938, s. 4, *Krajinský orolský slet v Žiline*.

³¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 2487/1938 – prez.

³² Čarnogurský, P.: *6. október 1938*. VEDA, Bratislava 1993, s. 13.

Ľudákov a nechceli zostať mimo udalostí, ktoré predurčili ďalší politický vývoj na Slovensku.³³ Výsledkom rokovaní bol návrh autonómie predložený HSĽS a prijatý ostatnými zúčastnenými politickými stranami.³⁴ Druhý deň bol návrh prijatý pražskou vládou a bola vymenovaná vláda na čele s Jozefom Tisom.

Po vyhlásení autonómie nabrali ďalšie udalosti na Slovensku spád. HSĽS začala v mene „jednoty národa“ uplatňovať nedemokratické opatrenia, z ktorých prvým bolo vytvorenie HSĽS – Strany slovenskej národnej jednoty, čo v praxi znamenalo buď pohltenie, zastavenie činnosti alebo rozpustenie ostatných politických strán. Situácia sa ďalej stupňovala porušovaním slobody tlače, prejavu a zhromažďovania. Bol presadený odsun tých, ktorí Slovensko v ťažkých začiatkoch existencie novej republiky zachraňovali – českých štátnych zamestnancov a učiteľov. Koncom tridsiateho ôsmeho roku sa po mestách – Žilinu samozrejme nevynímajúc – začali objavovať plagáty, ktorých obsah dával tušiť začiatok smutného osudu slovenských židovských obyvateľov.³⁵

Žilina prežívala koncom roka 1938 búrlivé obdobie. V dôsledku toho, že mesto bolo križovatkou ciest a železníc a dejiskom vyhlásenia autonómie Slovenska nastal čulý pohyb ľudí, ktorí sa zrazu v dôsledku Mníchovského diktátu, Viedenskej arbitráže alebo politiky HSĽS ocitli v nesprávnom čase na nesprávnom mieste: „*Snáď nikde v Československu nebolo badať chaos, ktorý zaviniť Mníchov tak dobre, ako práve v Žiline. ... Stačilo sedieť niekoľko dní na žilinskej stanici a sledovať ruch a tváre cestujúcich. Bol to Babylon. Slováci cestovali z Čiech na Slovensko, Česi zo Slovenska do Čiech. Dôstojníci, vojaci, študenti a mladší ľudia do Poľska, aby sa dostali do zahraničnej armády. Ľudia z odstúpeného územia a Podkarpatskej Rusi hľadali nové pracovné možnosti a novú existenciu. Najstrašnejšiu psychózu prežívali židia, lebo ohlasované norimberské zákony v slovenskej forme nesľubovali ochranu ľudských práv.*“³⁶

---

³³ Lettrich, J.: *c. d.*, s. 76 – 77.

³⁴ Podľa rozprávania p. Andreja Dvoreckého sa po vyhlásení autonómie sformoval sprievod s množstvom študentov, ktorí vykrikovali rôzne heslá, napr. „Nechceme českých profesorov!“, „Česi do Prahy!“ a aj heslá namierené proti židovským spoluobčanom.

³⁵ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska, c. d.*, s. 212; Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 26 296/1938. Plagáty štváli „Slovákov – kresťanov“ proti židovským spoluobčanom, vyzývali ich, aby nenakupovali u židovských obchodníkov, aby neničili ich majetok, „*lebo dnes-zajtra celý prejde do vlastníctva slovenského národa*“.

³⁶ Ryšavý, V.: *Žilina s Slovenské národné povstanie*, Universum Sokol Publications, New York 1981, s. 68.

So zmenami v usporiadaní republiky sa udiali zmeny i v samotnom zložení vedenia mesta, pretože nový režim nariadil rozpustiť obecné a okresné zastupiteľstvá, zosadiť starostov obcí a miest a na ich miesta menovať vládnych komisárov.³⁷ Nová autonómna vláda sa tak začala veľmi rýchlo zbavovať politických oponentov, či príslušníkov iných politických strán i na úrovni samosprávy. Novo vydané, ešte horúce výmery zbavovali funkcií dovtedajších členov obecných zastupiteľstiev (hlavne členov rozpustenej Židovskej strany), na ktorých miesta boli narýchlo doplnení noví členovia.³⁸ V novembri sa teda dovtedajšie vedenie mesta oficiálne vzdalo jeho spravovania. Okresný úrad toto rozhodnutie prijal a za nového starostu vymenoval Dr. Vojtecha Tvrdeho.

Rok 1938 sa v Žiline tak, ako v každom inom slovenskom meste pravdepodobne začal v očakávaní, čo prinesie. Niektoré problémy boli predstaviteľom mesta už dávno známe a boli v štádiu riešenia, iné dali o sebe vedieť až v priebehu roka. Keďže v roku 1938 Československá republika oslavovala 20. výročie svojho vzniku, vedenie mesta už rok predtým uvažovalo o postavení pomníka prezidentovi Masarykovi. Ešte na začiatku roka 1938 sa však nič v tejto veci nepodnikalo a pod vplyvom nastávajúcich udalostí sa ani nič nezrealizovalo.³⁹

V roku 1938 však obyvateľov a predstaviteľov Žiliny zamestnávali aj iné a často i vážnejšie problémy. Súdiac už len podľa celkom častého výskytu článkov v novinách (štyri v priebehu dvoch mesiacov) možno tvrdiť, že prvou a azda najpálčivejšou ťažobou bola dražoba potravín, pretože tá sa týkala väčšiny obyvateľstva: „*Žilina s mnohými zaujímavosťami je najzaujímavejšia a najznámejšia - svojou drahotou.*“ Zodpovední boli tí, „*čo ceny držia vo výške, nikdy sa neuspokoja s menším zárobkom, lebo ľudia musia jesť ...*“.⁴⁰ V porovnaní s ostatnými slovenskými mestami platili Žilinčania za bravčovú masť viac o 3 – 4 koruny, za chlieb o 80 halierov a za cukor o korunu.⁴¹ Dražota sa však neprejavovala len na cenách potravinových článkov, ale aj na výške nájomného. Aby sa tento pre obyvateľov mesta neblahý stav eliminoval, naplánovalo pomaly končiacie vedenie

---

³⁷ Lettrich, J.: *c. d.*, s. 96.

³⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 26 420/1938.

³⁹ Slovenská politika, 8. 1. 1938, s. 4, *Bude v Žiline pomník prezidenta Masaryka Osloboditeľa?*

⁴⁰ Slovenská politika, 19. 6. 1938, s. 2, *Časové obrázky zo Žiliny.*

⁴¹ Slovenská politika, 29. 7. 1938, s. 2, *Neznesiteľná úžera v Žiline.*

mesta stavbu dvoch nájomných domov: „...mesto Žilina bude stavať tieto domy preto, aby odpomohlo veľkej bytovej núdzi a premršteným cenám nájomného.“⁴²

Situáciu s drahými potravinami a vysokým nájomným sa snažili riešiť zástupcovia obchodného grémia a živnostenského a hostinského spoločenstva. Aby aspoň čiastočne zamedzili zvyšovaniu cien, obchodné grémium sa rozhodlo vyvesiť v obchodoch tabule upozorňujúce na pevné ceny, pripúšťajúc však, že to nie je definitívna náprava situácie. Za možné riešenie problému bolo považované vystavenie mestskej tržnice, kde by boli ceny viac pod kontrolou. Čo sa týkalo vysokého nájomného, jediným riešením bolo vystavať nové byty: „Tu môže nastať náprava, až mesto vystaví svoje proponované obytné domy s jednoizbovými bytmi a s lacným nájomným ...“.⁴³

V neposlednom rade podmienkam rýchlo rastúceho mesta s rozvíjajúcim sa priemyslom nevyhovovala ani stará železničná stanica, ktorá bola navyše i „zlou propagáciou cestovného ruchu“, pretože „kto vidí z vlaku žilinskú stanicu, nuž jej „reprezentačnosťou“ súdi aj o celom meste, a takto sám seba a nebudaj aj iných odrádza od návštevy peknej Žiliny“. Rovnako obyvateľov trápila i drevená a nevyhovujúca budova druhého poštového úradu. Noviny ďalej upozorňovali i na zle fungujúce telefóny v meste. Samotná realizácia týchto plánov však bola na budúcom vedení mesta.

V tomto období sa v neblahom stave nachádzala i žilinská celulózka, ktorá sa v dôsledku zníženia odbytu a hromadenia tovaru snažila situáciu riešiť zastavením prác na jeden mesiac. To však znamenalo stratu práce pre približne 500 robotníkov.⁴⁴ Situácia sa nakoniec nevyhrotila, pretože „svetový trh celulózy sa lepší, preto, a tiež berúc do ohľadu sociálne pomery robotníctva, továreň sa rozhodla ďalej pracovať až do konca júna.“⁴⁵ Tento príklad poukazuje na naviazanosť žilinskej továrne na celulózu na svetové trhy, ktorých vývoj býval nepredvídateľný a vratký. Búrlivejšie obdobie zažívala i žilinská súkenná továreň, ktorej zamestnanci požadovali zvýšenie miezd a na dosiahnutie svojho cieľa neváhali štrajkovať a zastaviť prácu uprostred dňa.⁴⁶ Na nové vedenie Žiliny teda čakalo dosť páľčivých problémov, ktoré bolo treba čo najskôr vyriešiť. Preto sa vzápätí po vymenovaní pustilo do práce.

⁴² Slovenská politika, 10. 7. 1938, s. 2, *V Žiline treba rozhodne odpomôcť úžere.*

⁴³ Slovenská politika, 13. 8. 1938, s. 1, *Anketa o drahote v Žiline.*

⁴⁴ Slovenská politika, 15. 5. 1938, s. 1, *Žilinská celulózka zastaví robotu.*

⁴⁵ Slovenská politika, 5. 6. 1938, s. 2, *Žilinská celulózka predbežne neprepúšťa robotníctvo.*

⁴⁶ Slovenská politika, 28. 7. 1938, s. 3, *Demonštračná stávka v žilinskej súkenke.*

Novozvolené vedenie mesta započalo výkon svojich funkcií 27. novembra 1938. Ako už bolo vyššie uvedené, starostom sa stal Dr. Vojtech Tvrďý. Jeho prvým námestníkom bol Ladislav Michaeli, ktorý sa živil ako kominársky majster, druhým námestníkom starostu sa stal živnostník Ladislav Petrovský.⁴⁷ Vojtech Tvrďý bol schopným právnikom s vlastnou, dobre prosperujúcou advokátskou kanceláriou. Rodina Tvrďých po storočia patrila medzi významné žilinské rody a jej členovia prispievali k dobrému menu mesta. V načatej tradícii pokračoval i Vojtech Tvrďý, ktorý už približne desať rokov poskytoval svoje služby i mestu ako mestský právnik. Zároveň bol členom a predsedom miestnej organizácie HSLS. Vo voľbách v júni 1938 získala HSLS v Žiline 2619 hlasov a s prehľadom tak vyhrala nad komunistickou (1047 hlasov) a židovskou stranou (1034 hlasov).⁴⁸ HSLS preto mala nárok obsadiť post starostu.

Nové hlavy mesta hneď na začiatku pochopili jeden dôležitý fakt, ktorý sa dal v budúcnosti výhodne využiť. Išlo o už veľakrát spomínané vyhlásenie autonómie Slovenska a iné, pre slovenský národ a pre vytváranie samostatného štátu dôležité udalosti. Celkovo mesto v nasledujúcich rokoch dosť vsádzalo na svoj historický význam pri presadzovaní rôznych požiadaviek na vysokých úradoch, či ministerstvách. Bolo tomu tak hneď pri jednom z prvých krokov, ktoré mesto uskutočnilo, a to, keď u vlády Slovenskej krajiny vedenie mesta presadzovalo zriadenie Hlavného a Krajského súdu v Žiline. Pri argumentovaní, prečo zriadiť tieto inštitúcie práve v Žiline sa autori memoranda opierali aj už o spomínané historické zásluhy Žiliny: „*Slovenskí dejatelia dostatočne ocenili národný význam mesta, keď pre vyhlásenie slovenskej štátnej samostatnosti dňa 6. októbra 1938 zvolili Žilinu a tým mesto Žilinu zapísali do dejín národa. Neváhame pripomenúť, že ani starý režim po štátnom prevrate v roku 1918 nemohol uprieť význam Žiliny a učinil ju sídlom slovenskej vlády. ... Neváhame pripomenúť, že víťazstvo slovenskej národnej myšlienky volá po takej voľbe sídla centrálnych súdov, aby tieto boli v čistoslovenskom kraji, akým zaiste nie je mesto Bratislava.*“⁴⁹

---

⁴⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 26 420/1938.

⁴⁸ Slovenská politika, 14. 6. 1938, s. 2, *Ako volil slovenský vidiek.*

⁴⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 27 165/1938.

Do zlomového roku 1939 teda Žilina vstupovala s novým ľudáckym vedením. Udalosti na Slovensku pod Hitlerovou taktovkou vyústili do vyhlásenia samostatnej Slovenskej republiky, totalitného štátu s vládou jedinej strany. Prvotne proklamovaná politika menšieho zla nebola ničím iným ako kolaboráciou s nacistickým Nemeckom.

Žilinskí predstavitelia na marcové udalosti⁵⁰ promptne reagovali zaslaním pozdravného telegramu predsedovi novej slovenskej vlády Dr. Tisovi v tomto znení: „*V týchto historických chvíľach prejavuje mesto Žilina vysokej vláde Slovenskej republiky svoju bezvýhradnú vernosť a oddanosť. ... Ucelená a sjednotená vlasť je našou jedinou túžbou a vôľou a tomuto cieľu podriaďujeme všetko ostatné. Prosíme Boha, aby žehnal všetkým počínaniam slovenskej vlády.*“⁵¹ Pri príležitosti voľby prezidenta 26. októbra 1939 sa zas v Žiline konala slávnostná svätá omša. Nepochybne šlo o veľmi prestížnu záležitosť, nakoľko boli k oznámeniu pripojené miestenky na vyhradené miesta v kostole.⁵² Rôzne veľké, či menšie demonštrácie, sprievody, omše a zhromaždenia sa počas Slovenského štátu konali v Žiline so železnou pravidelnosťou. Na jar sa oslavovalo výročie vzniku Slovenského štátu a na jeseň udalosť, ktorá mu predchádzala, 6. október. Okrem toho bola Žilina i miestom častých návštev, či už členov vlády a iných dôležitých verejných činiteľov, alebo predstaviteľov spriatelených národov z Nemecka, či Chorvátska. Všetky mali spoločné to, že sa vždy dôkladne pripravovali. Aj keď mal ten, či onen významný návštevník Žilinou čo len prechádzať, vždy sa na železničnej stanici alebo na námestí konali pompézne nástupy oddielov Hlinkovej gardy a Deutsche Partei za prítomnosti predstaviteľov všetkých dôležitých úradov a korporácií.

Rok 1939 bol na už spomínané akcie a hlavne na dôležité štátne návštevy zvlášť bohatý. V polovici apríla do Žiliny zavítal Vojtech Tuka⁵³, v posledný júnový deň povzbudzovali žilinskú vojenskú posádku minister národnej obrany Čatloš a minister zahraničia Ďurčanský⁵⁴ a koncom októbra sa v Žiline zastavil aj čerstvý prezident Jozef Tiso. Jeho prítomnosť v Žiline mala trvať presne dvanásť minút, nakoľko bol práve vo vlaku na ceste do Ružomberka. No aj tých doslova pár minút

---

⁵⁰ 14. marca 1938, teda v deň vyhlásenia Slovenskej republiky bol Dr. Tvrďý vymenovaný za poslanca slovenského snemu ako náhradník po Dr. Klindovi a zároveň zložil prisahu, a teda sa tak stal aktérom vyhlásenia Slovenského štátu. Porovnaj s Bystrický, V.: *Zasadnutie slovenského snemu 14. marca 1939*. In: Historický časopis, roč. 47, č. 1, 1999, s. 107.

⁵¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 20 714/1939.

⁵² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 23 108/1939.

⁵³ Slovenská politika, 16. 4. 1939, s. 3, *Podme do Žiliny*.

⁵⁴ Slovenská politika, 1. 7. 1939, s. 1, *Generál Čatloš hovorí k vojsku v Žiline: sloboda je viac ako život a je viac ako zdravie*.

vyžadovalo dômyselnú organizáciu, pretože nového prezidenta mali na stanici zdravieť všetci cirkevní hodnostári, senátori, poslanci, funkcionári HSLS, predstavitelia všetkých štátnych úradov, vrátane škôl, peňažných ústavov, hospodárskych a priemyselných podnikov, spolkov a tiež vojská HG a FS za zvukov železničiarkej hudby. Tá istá paráda sa mala zopakovať aj nasledujúci deň pri prezidentovom návrate z Ružomberka.⁵⁵ Podobné zloženie mal mať i uvítací výbor vodcu nemeckej mládeže Baldura von Schiracha, ktorý cez Žilinu prechádzal koncom roka na Mikuláša.⁵⁶ Medzitým, v auguste si celé Slovensko pripomínalo smrť Andreja Hlinku. Žilina ako mesto s novonadobudnutým významom sa na celý deň zahalila do patričného smútku. Ráno sa slúžili omše, pred katafalkom na námestí Slobody stála čestná stráž, večer sa tu konala spomienková slávnosť a zvony bili „*pol hodinu na znak holdu nášho mesta najväčšiemu synovi slovenskej vlasti.*“ Obyvateľstvo mesta bolo do tejto akcie tiež zapojené – obchody sa mali zatvoriť skôr, ľudia mali vyvesiť smútočné zástavy a večer osvietiť okná sviečkami.⁵⁷

Tridsiaty deviaty rok bol na udalosti celkovo veľmi bohatý. V marci Slovensko prvýkrát vo svojej histórii začalo fungovať ako samostatný štát, bola vytvorená nová vláda, zvolený nový prezident. Význam Žiliny narastal - zrazu ju poctievali návštevou vysokí štátnici, usporadúvali sa sprievody a manifestácie, z Bratislavy tu presídlili renomované noviny, ktorých redaktori žilinské dianie pozorne sledovali a písali o ňom, a to všetko pod hrozbou vojny, ktorá nakoniec vypukla.

So zmenami súvisiacimi so štátoprávnym usporiadaním a s vypuknutím vojny sa muselo vyrovnávať aj vedenie mesta a v nových podmienkach fungovať ďalej. V meste boli dve najdôležitejšie funkcie sústredené v rukách starostu, neskôr vládneho komisára, ktorý spoločne s mestskou radou zabezpečoval chod mesta, jeho financovanie a bezpečnosť a okresného náčelníka. Žilinský okresný náčelník podliehal trenčianskemu županovi a ministrovi vnútra, ktorý ho aj menoval.⁵⁸ Okresný náčelník mal na starosti verejnú vnútornú správu a plnil nariadenia a vyhlášky jednotlivých ministerstiev. V jeho kompetencii bolo i uskutočňovanie opatrení ohľadom dočasnej správy. V rámci tejto právomoci boli krátko po vyhlásení autonómie a teda i dost

⁵⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 23 522/1939.

⁵⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 25 959/1939.

⁵⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 18 479/1939.

⁵⁸ Hubenák, L.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1998, s. 135.

náhlej zmene pomerov menovaní noví členovia obecnej rady a teda aj nový starosta a jeho námestník.⁵⁹

Aj po búrlivých zmenách ide život ďalej a v tomto duchu pracovalo aj nové vedenie mesta. Za rok od nastúpenia do funkcie sa začali črtat' prvé výsledky ich práce, a tak sa starosta v rozhovore pre denník Slováč mohol pochváliť začatím výstavby dvoch nájomných domov, ktoré plánovalo ešte predchádzajúce vedenie a od ktorých si všetci sľubovali zníženie cien nájomného v meste. Projekt výstavby zároveň pomáhal znižovať nezamestnanosť v meste do tej miery, že starosta neváhal celkom sebavedome vyhlásiť, že „*Žilina nemá nezamestnaných. Alebo ak i má, sú to len niekoľkí, ktorí celkom iste už v najbližších dňoch budú zase zapojení do práce a v Žiline nebude človeka, ktorý by nepracoval, nezarábal a žil v biede.*“⁶⁰ Bohužiaľ, štatistiky z tohto obdobia sú všeobecne veľmi skromné, a preto sa tento údaj ťažko potvrdzuje, či vyvracia. Nezamestnanosť bola v týchto rokoch veľmi kolísavá a bolo badať veľké rozdiely medzi nezamestnanosťou v meste a na dedinách. Zatiaľ čo v meste mohli ľudia pracovať po celý rok, na dedinách zamestnanosť veľmi ovplyvňovali ročné obdobia a práce s nimi spojené, keďže väčšina ľudí sa zamestnávala ako poľnohospodárski robotníci. Preto bol v zime počet nezamestnaných na dedinách omnoho vyšší ako v lete a situáciu v roku 1939 zachraňovali práce v Nemecku.⁶¹ Čo sa týka smelého vyhlásenia starostu, jeho slová boli skôr vyjadrením zbožného želania, ako skutočnosťou, pretože o pár viet ďalej priznal: „*Naši nezamestnaní cez zimu budú pokračovať v prácach pri robení veľkého sadu.*“ V tridsiatom deviatom roku mesto začalo aj so stavbou druhého poštového úradu a s realizáciou rozsiahleho projektu výstavby železničnej stanice, ktorý bol rozvrhnutý na päť rokov.

Po Viedenskej arbitráži, ktorá mala za následok pripojenie južnej časti Slovenska k Maďarsku, získala Žilina v roku 1939 od Nových Zámkov za 30 000 Ks sochu Bernoláka.⁶²

---

⁵⁹ Štátny archív Bytča, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 26 420/1938.

⁶⁰ Slováč, 16. 11. 1939, s. 4, *Výsledky plánovitej práce dokazuje v každom smere naša Žilina.*

⁶¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 3/1939 – prez.

III. SLOVENSKÁ TLAČ NA REGIONÁLNEJ ÚROVNI

1. Náčrt slovenskej tlače v období Slovenského štátu

Je neodškriepiteľným faktom, že mesto Žilina sa stalo dejiskom udalosti, ktorá mala pre časť slovenskej politickej reprezentácie a tiež aj pre určitú časť Slovákov veľký význam. Vyhlásenie slovenskej autonómie bolo považované za zavŕšenie Pittsburskej dohody. Udalosti tohto druhu sa v každom období vo veľkom prezentujú a rozoberajú v médiách a inak tomu nebolo ani v roku 1938. Akousi pridanou hodnotou pre mesto, kde sa toto veľké rozhodnutie konečne uskutočnilo, bol mediálny záujem. Žilina sa tak chtiac-nechtiac dostala do centra záujmu hlavne novín. Tento záujem však nebol len krátkodobý, ako tomu často býva. Práve naopak. Dianie v Žiline sa čoraz viac začalo preberať na stránkach novín, najčastejšie v denníku Slovenská politika, ktorej redakcia bola od 1. augusta 1939 natrvalo premiestnená do Žiliny.

V tom čase však už existovala samostatná Slovenská republika a v novoutvorenom satelitnom štáte Nemecka bola prípustná jediná strana HSLS. Išlo teda o totalitný režim, pre ktorý je charakteristická okrem iného aj propaganda. Tej bol na Úrade vlády vytvorený aj samostatný odbor Úrad propagandy, ktorého úlohou bolo usmerňovať všetky médiá, kultúru a umenie v súlade s oficiálnou ideológiou a záujmami štátu. Úrad propagandy mal navonok podliehať predsedníctvu vlády, v skutočnosti sa však musel podrobiť príkazom tzv. berátera, čiže „poradcu“, ktorým bol pracovník nemeckého veľvyslanectva. Ďalším dôležitým krokom k zosúladenia verejnej mienky s ideami propagovanými stranou bolo zavedenie predbežnej cenzúry od 23. júna 1941. Šéf úradu propagandy dokonca vypracoval „Tlačové pokyny“, ktoré presne určovali o čom sa písať smie a o čom nie, ako treba skresľovať realitu a falšovať informácie o aktuálnych udalostiach, tak, aby sa čitatelia nedozvedeli celú pravdu a boli tým pádom dezorientovaní.⁶³

Veľmi výstižne sa k tejto téme vyjadril A. Kočiš, predseda Zväzu novinárov a šéfredaktor Slováka: „V autoritatívnom režime uplatňuje sa jedna vôľa vo všetkých oblastiach štátneho života a ani tlač nemôže byť výnimkou. Táto vôľa uplatniť sa musí

---

⁶² Slovenská politika, 13. 8. 1939, s. 7, *Podívejme sa bližšie na Žilinu*.

⁶³ Beránková, M. – Křivánková, A. – Ruttkey, F.: *Dějiny československé žurnalistiky: Český a slovenský tisk v letech 1918 – 1944*. III. díl. Vydavatelství a nakladatelství Novinář, Praha 1988, s. 247.

*aj v tlači, ba v tlači musí sa ona prejaviť najvypuklejšie, lebo tlač je v autoritatívnom režime povolaná práve dať do súladu smýšľanie ľudu s touto vôľou. Teda nie tvoriť verejnú mienku a takto národ rozkladať, ale podľa rozkazov, intencií a myšlienok Vodcu a jeho vlády tvoriť nového človeka, vplývať na jeho smýšľanie, vychovávať ho k čistému vlastenectvu a takto privádzať k ozajstnej národnej jednote a konštruktívnej štátnosti.*⁶⁴

Ďalším krokom, ktorý mal vplyv na novinársku prax bolo uzatvorenie Dohody o spolupráci na kultúrnom poli s Nemeckom z 1. mája 1942. Zvláštnou časťou tejto dohody bola aj klauzula, v ktorej sa obe strany dohodli na cenzúre tlače v záujme zachovania priateľského pomeru oboch štátov.⁶⁵

Všetky už spomínané opatrenia sa prakticky prejavili aj v denníku Slovenská politika. Bol vybraný z jednoduchého dôvodu: počas obdobia Slovenského štátu vychádzal v Žiline. Redakcia Slovenskej politiky bola do Žiliny premiestnená 1. augusta 1939 po takmer osemnásťročnom pôsobení v Bratislave z rozhodnutia Predsedníctva HSĽS a noviny tu pravidelne vychádzali až do polovice apríla 1945. Slovenská politika teda patrila k novinám, ktoré mala pod palcom Hlinkova slovenská ľudová strana.⁶⁶ Premiestnením do Žiliny získali noviny viac regionálny charakter, i keď aj naďalej prinášali informácie zo sveta a zo slovenského diania⁶⁷, okrem politiky sa venovali hospodárstvu, kultúre a športu.

2. Noviny Slovenská politika v Žiline

Začiatok pôsobenia denníka Slovenská politika v Žiline sa datuje, ako už bolo raz spomenuté, dňom 1. augusta 1939. Pre noviny aj pre samotné mesto to bola udalosť bez pochyb veľká, a preto jej bola venovaná celá prvá strana. Dôvody premiestnenia redakcie novín do Žiliny najskôr osvetlil šéfredaktor v úvodníku a hneď vedľa sa k danej téme vyjadril Alexander Mach z postu šéfa propagandy. O premiestnení redakcie denníka rozhodlo predsedníctvo Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. HSĽS mala pod palcom ešte aj noviny Slovák, Slovenská pravda

⁶⁴ Slovenská politika, 13.1.1942, s. 2, *Založenie miestnej odbočky Sväzu novinárov v Žiline.*

⁶⁵ Dragúň, S.: *Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi.* In: Historický časopis, roč. 55, č. 3/2007, s. 561.

⁶⁶ Beránková, M. – Krivánková, A. – Ruttkay, F.: *c. d.*, s. 249.

⁶⁷ *Encyklopédia Slovenska R – Š*, Bratislava 1982, s. 328.

a Slovenská sloboda⁶⁸, ktorých redakcie zostali v Bratislave. Z tohto uhla pohľadu teda vyplýva, že presťahovaním redakcie ďalej od hlavného mesta chcela strana rozšíriť svoj vplyv aj do iného kúta Slovenska. V novinách je táto udalosť interpretovaná ako premiestnenie sa do „*ovzdušia žilinského, čiste slovenského ... do srdca slovenského kraja*“. Zaujímavé je však ubezpečenie, že umiestnením redakcie „*na vidiek*“ sa noviny v žiadnom prípade nedegradujú. (Pod pojem „vidiek“ sa tu teda zaraďuje aj mesto Žilina, ktoré malo v tomto období cez 17 000 obyvateľov.) V rovnakom duchu pokračuje aj Alexander Mach: „*Je dobré, že sa to podarilo a že Slovenská politika vyjde v Žiline. ... Má to veľký význam. Zapneme zdravý vidiecky elán, vidieckeho ducha a najmä vidieckych našich ľudí do budovania štátu. Žilina je zdravé a rezké mesto.*“⁶⁹

Hlavný dôvod premiestnenia novín do Žiliny však pravdepodobne netkvel len v potrebe „zmeniť vzduch“ a priblížiť „vidiek“ k hlavnému mestu. Žilina ako mesto, v ktorom bola obnovená Slovenská ľudová strana a ako scéna, na ktorej sa odohralo vyhlásenie autonómie Slovenska výborne zapadala do konceptu mesta, ktoré sa príkladne zapája do budovania národného socializmu. Umiestnením novín HSĽS sa dovtedajší kredit mesta ešte navršil a spravil zo Žiliny mesto - vzor pre ostatné slovenské mestá. Treba však podotknúť, že tomu tak bolo v prvom rade hlavne na papieri, aj keď rozvoj mesta v období Slovenského štátu rozhodne nemožno popierať.

Čoskoro po príchode novín do Žiliny sa jej redaktori začali živo zaujímať o mesto, v ktorom mali pracovať a hľadať námety pre svoje články. Logicky hneď siahli po Žiline, ktorú bolo treba obecnstvu náležite predstaviť. Preto už 6. augusta bol publikovaný článok, ktorý predstavuje Žilinu čitateľom. Mal názov „*Pekné mesto Žilina...*“ a podtitul „*Mesto s najkrajším námestím, najväčším parkom, najväčším cintorínom a najlepšou vodou – Vojenský cintorín s 8 000 mŕtvymi – Mohutný pomník A. Hlinku a Bernoláka*“. V pár vetách je obsiahnutá filozofia, ktorá sa bude tiahnuť novinami ešte pár ďalších rokov: mesto muselo byť za každú cenu naj vo všetkom, čo podnikalo a čo sa v ňom dialo a tiež muselo držať krok v budovaní Slovenského štátu.

V rámci predpísaného štýlu písania si dnešný čitateľ pri prezeraní týchto starých novín musí zvyknúť na všade prítomný pátos a veľmi vzletný štýl písania. Tie sú charakteristické hlavne pre články, ktoré informujú o oficiálnych oslavách a dôležitých návštevách, ktoré sa v meste konali. Jeden príklad za všetky: „*Do historie*

⁶⁸ Beránková, M. – Krivánková, A. – Ruttkay, F.: *c. d.*, s. 249.

⁶⁹ Slovenská politika, 1.8.1939, s.1, *Slovenská politika v Žiline*.

*slovenského národa sa sotva ktoré mesto zapísalo tak, ako Žilina. A práve v posledných desaťročiach, keď boj slovenského národa vyvrcholoval, keď sa išlo do ostrého, Žilina viedla. Žilina nepoznala ústupkov, nepoznala kompromisov, keď išlo o záležitosti národa.*⁷⁰

Dnes je už známe, že súdobí žurnalisti sa každodenne museli vysporadúvať s už spomínanými tzv. tlačovými pokynmi, ktoré im nariaďovali o čom a ako písať. Po vyselektovaní všetkých článkov týkajúcich sa Žiliny bolo celkom jednoduché zistiť, ako asi tieto tlačové pokyny v prípade témy Žilina vyzerali: cielene utvárať akúsi aureolu takmer ničím nepoškvrneného, čisto slovenského mesta, ktorého obyvateľstvo sa stotožňuje s vládnu ideológiou a svedomito prispieva k budovaniu samostatného štátu, na čele s uvedomelým starostom a šéfmi jednotlivých úradov. A čo je ešte dôležité, informovať bolo treba často a o každej, aj zanedbateľnej udalosti.⁷¹

V praxi sa táto myšlienka prejavovala jednak pravidelným podávaním správ o tom, ako sa v meste pracuje, čo sa buduje, opravuje a plánuje postaviť. Pravidelne každý rok bol v denníku prezentovaný i rozpočet mesta. Na to aspoň zo začiatku slúžili sprostredkované rozhovory so starostom Dr. Vojtechom Tvrdým. Informácie o tom, ako prebiehajú oslavy štátnych sviatkov, zbierky na Zimnú pomoc⁷² a Zlatý poklad sa tiež objavovali so železnou pravidelnosťou a boli výbornou príležitosťou poukázať na súcitných a obetavých žilinských obyvateľov. Rovnako si noviny nenechali ujsť žiadnu príležitosť návštev slovenských alebo zahraničných, v drvivej väčšine nemeckých, politických predstaviteľov. Žilina bola prezentovaná aj ako mesto, ktoré žilo kultúrou a športom. Pravidelným správam z oblasti športu bola venovaná celá posledná strana a snád' ani nebolo dňa, kedy sa tam Žilina nevyskytovala. Na tom však mali zásluhu najmä športovci a žilinský športový klub, ktorý v tomto období dosahoval kvalitné výsledky.

---

⁷⁰ Slovenská politika, 4.10.1939, s. 1, 6. októbra všetci do Žiliny.

⁷¹ Tejto línie sa noviny držali približne do začiatku roku 1944. Odvtedy frekvencia článkov o Žiline začala rapídne klesať rovnako s rozsahom novín. Z pôvodných šesťstranových, s nedeľnou prílohou aj deväť, či desaťstranových novín sa stali noviny s dvoma až štyrmi stranami, v ktorých už nebolo toľko priestoru pre prezentovanie pokrokov Žiliny.

⁷² Zimná pomoc bola celoslovenská akcia, ktorá bola zameraná na výpomoc sociálne slabým a chudobným občanom v zimnom období. V jej rámci boli prerozdeľované peniaze, rozdávané šatstvo a jedlo a tiež poskytovaná práca.

Udalostí, ktoré prispeli ku glorifikácii Žiliny v denníku Slovenská politika, bolo viacero. Išlo samozrejme o historické udalosti a často aj o nepatrné zmienky o „slovenskosti“ Žiliny, ktoré veľmi výhodne nahrávali tvorcom tejto propagandy do karát. Vyniesli tak do popredia fakt, že sa v Žilinskej kotline usadili Slovania, boj slovenských dobrovoľníkov nad maďarskými gardami pri Budatíne⁷³ na prelome rokov 1848 – 1849, pripojenie Žiliny k Martinskej deklarácii v roku 1918, chvíľkové pôsobenie vlády Vavra Šrobára v meste, obnovenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Žiline v decembri 1918, založenie Orla v Žiline a ostatných organizácii pôsobiacich v rámci Hlinkovej strany. Nezabudli poukázať ani na vernosť „večnému vodcovi Andrejovi Hlinkovi“ a žilinský 6. október. Tieto udalosti boli dookola vyzdvihované hlavne v období výročí vyhlásenia autonómie a samostatnej Slovenskej republiky, pri výročí obnovenia Slovenskej ľudovej strany a samozrejme aj pri významných návštevách mesta a iných udalostiach v Žiline. Rovnako dôležité bolo aj ospevovanie žilinských obyvateľov, napríklad v takomto duchu: „*Žilina a jej okolie je slovenské a ľudácke. Ľud je zdravý, umný, pracovitý a usilovný. Z radov občanov mesta Žiliny a okolia povstal neobyčajne veľký počet národných a hospodárskych činiteľov. Žilina bude vždy verná svojej slovenskej minulosti. Je verná a oddaná Slovenskej republike. Berie na seba zodpovedný podiel na dobudovaní našej drahej vlasti, Slovenskej republiky.*“⁷⁴

Väčšina zo spomenutých udalostí mala pre slovenský národ a jeho formovanie určitý význam. V žiadnom prípade však nie kľúčový (vynímajúc autonómiu). Jedny z najdôležitejších udalostí ako založenie Matice slovenskej, vytvorenie jedného z prvých troch slovenských gymnázií a Deklarácia slovenského národa sa však odohrali v susednom Turčianskom Svätom Martine. Túto chybičku krásy na Žiline šlo ľahko odstrániť smelým vyhlásením: „*Štatistiky dokazujú, že Žilina bola slovenskejšia ako Martin alebo Trenčín.*“⁷⁵ V období Vianoc potom bola Žilina titulovaná „Slovenský Betlehem“ a keď sa v Žiline konal náboženský kurz pre mužov, pribudol aj názov „bašta slovenského katolicizmu“.

Či už však Žilina bola slovenským Betlehemom, alebo nie, či jej obyvatelia svedomito pracovali alebo nepracovali pre svoju slovenskú vlasť, nemožno poprieť fakt, že mesto aspoň v prvých troch – štyroch rokoch existencie samostatného štátu

---

⁷³ Budatín je zámok pri Žiline.

⁷⁴ Slovenská politika, 18.12.1943, s. 3, *K 25. jubileu Strany v Žiline.*

⁷⁵ Slovenská politika, 8.6.1941, s. 9, *Posledných 150 rokov Žiliny.*

naozaj prosperovalo a noviny v tomto smere veľmi nepreháňajú. Bolo tomu tak hlavne vďaka schopnému vedeniu mesta na čele s advokátom a poslancom Slovenského snemu Dr. Vojtechom Tvrdom.

V rámci vytvárania pozitívneho obrazu či už o celom Slovensku alebo o jeho jednotlivých regiónoch vychádzali buď pravidelne alebo príležitostne rôzne časopisy, ktorých vydávanie podporovala vláda prostredníctvom Úradu propagandy alebo jednotlivých ministerstiev. Časopisy ako Nové Slovensko, Hospodársky obraz Slovenska, nemecký časopis Grenzbote alebo programový časopis Slovenský rozhlas zasielali predstaviteľom miest ponuky na uverejnenie propagačných článkov a fotografií o danom meste a jeho priemysle, či prosperujúcich čisto slovenských podnikoch. O rozširovanie týchto časopisov sa zasadzovali župné úrady alebo ministerstvá, ktoré tlačili na predstaviteľov jednotlivých úradov samosprávy, aby časopisy objednávali a dávali do povedomia.⁷⁶ Zatiaľ čo napríklad časopis Nové Slovensko, „*ktorý slúži požiadavkom štátnej a národnej propagandy doma i v zahraničí*“, oslovil mesto Žilina pre rozsiahlu reportáž o žilinskom okrese, ktorú mienili uskutočniť zadarmo za protislužbu odkúpenia istého množstva výtlačkov časopisu a jeho propagácie⁷⁷, časopisy Hospodársky obraz Slovenska a nemecký Grenzbote si za uverejnenie článkov účtovali dost' vysoké poplatky.⁷⁸

Pozitívna propagácia mesta doma aj v zahraničí bola vždy potrebná, a tak sa o ňu zasadzovali aj dôležití predstavitelia mesta na čele so starostom, napríklad aj vyzývaním majiteľov jednotlivých podnikov: „... *v záujme účinnej propagácie mesta Žiliny žiadam, aby ste prispeli k vydaniu tohto mimoriadneho čísla tým, že dáte svoj podnik náležitým spôsobom inzerovať. Prispějete tým k náležitej propagácii Vášho podniku a nášho mesta.*“⁷⁹

Medzi prezentáciou Žiliny v novinách a časopisoch je badať rozdiel. I keď obe sa diali v réžii vlády a jej predĺžených rúk v podobe Úradu propagandy a jednotlivých ministerstiev a mali v podstate spoločný cieľ propagovať Žilinu ako príkladné mesto

---

⁷⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 14 127/1940. „*Žiadam preto všetkých pp. okresných náčelníkov, aby v obvode svojej pôsobnosti umožnili propagáciu tohto časopisu, zasadili sa o jeho odber na príslušných miestach a poskytli mu všestrannú morálnu podporu, menovite odporúčali do obecných, notárskych a mestských knižníc.*“

⁷⁷ Tamže.

⁷⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1682-II/1941. Hospodársky obraz Slovenska inkasoval za 1 stranu 3 800 Ks a Grenzbote 2 250 Ks za pol stranu.

Slovenského štátu, tento politický podtext je omnoho viac citeľný v novinách a je tu aj tvrdšie a cieľavedomejšie presadzovaný. Bolo to dané hlavne tým, že noviny vychádzali podstatne častejšie ako spomínané časopisy a tým pádom mali aj viac priestoru pre realizáciu svojich zámerov. Časopisy naproti tomu vychádzali raz mesačne alebo len príležitostne a boli orientované skôr informačným smerom. Ich zámerom bolo dané mesto priblížiť komplexnejšie, nerozoberajúc tak politické témy, aj keď priestor na vyzdvihnutie historického významu Žiliny sa vždy našiel. A keďže je lepšie jedenkrát vidieť ako dvakrát počuť (či čítať), dávali veľký priestor aj aktuálnym fotografiám.

Keď sa chce niekto dozvedieť čo najviac o určitej epoche dejín nejakej krajiny alebo mesta mal by si prečítať noviny z daného obdobia. Noviny sú úžasným odrazom doby a spoločnosti. Noviny však často zároveň reprezentujú určitú názorovú skupinu, a preto nie vždy informujú pravdivo a nezaangažovanie. Ale aj to je cenné svedectvo a poznanie.

Slovenský štát bol totalitným zriadením a jeho žurnalistika daný stav náležite odrážala. O slobode slova teda nemohla byť ani reč. Výnimky sa nepovoľovali ani v prípade „najslovenskejšieho mesta“. Čo sa týka samotných novín vychádzajúcich v Žiline, ich hlavnou výhodou bolo, že sa nachádzali priamo pri zdroji informácii, čo sa aspoň v prvých rokoch existencie štátu odrážalo na frekvencii článkov o meste. Tieto informácie však bývali náležite skresľované, aby spĺňali kritériá tlačových pokynov. Celkový obraz Žiliny je preto veľmi pozitívny a kritika sa vyskytuje len ojedinele a v začiatkoch pôsobenia novín v meste.⁸⁰ Táto novinami vytvorená Žilina sa však nie úplne podobá na Žilinu skutočnú. Ak by noviny informovali pravdivo, muselo by vyjsť najavo, že starosta mesta sa nie úplne stotožňoval s režimom, mal priateľov medzi Židmi a pomáhal im a len veľmi nerád za zúčastňoval a rečnil pri príležitosti oficiálnych návštev, to všetko pod zásterkou poslanca Slovenského snemu. Rovnako by sa ukázalo, že ani žilinské obyvateľstvo nebolo zajedno v politických otázkach a že tí najodvážnejší sa podieľali na príprave Slovenského národného povstania.

---

⁷⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 16931/1942.

⁸⁰ Napríklad v článku „*Podívajme sa bližšie na Žilinu*“ z 13.8.1939 je poukázané na drahé bývanie v meste a na „kritické“ prijatie Slovenskej politiky. Z článku však cítiť aj ironický podtón, keď jeho autor na margo plánovanej výstavby tržnice poznamenal: „*Mesto slúbilo postaviť novú, modernú*

Postupne s vývojom udalostí na fronte v prospech spojencov sa noviny začali povážlivo stenčovať, v dôsledku nedostatku papiera, a tak ani priestor pre Žilinu nebol taký, ako predtým. Fakt, že Žilina bola jedným z miest, ktoré sa pripravovalo a pripojilo medzi prvými k ozbrojenému vystúpeniu proti nacistom, zostával v novinách nepovšimnutý a prešiel sa mlčaním. Týmto aktom bola zároveň ilúzia vzorného slovenského mesta oddaného štátu a jeho vláde nenávratne rozbitá na márne kúsky.

V minulosti, na rozdiel od súčasnosti, boli noviny jedným z mála prostriedkov, ako informovať ľudí o aktuálnom dianí doma a vo svete, a preto boli dôležitou súčasťou života ľudí. Rovnako dôležitú úlohu plnil aj rozhlas, ale nie každý si ho mohol dovoliť kúpiť, a preto noviny zostávali dôležitým informátorom obyvateľstva. Lenže noviny sa často stávali obeťami doby a politického režimu, hlavne totalitného. Ten nepotreboval vychovávať z ľudí samostatne mysliace autonómne jednotky, ale jednoliaty dav poslušných občanov slepo veriacich a oddaných režimu Slovenského štátu.

Vytváranie glorioly okolo Žiliny boli akiste súčasťou vládnej propagandy. Malo sa tak ukázať zvyšku Slovenska, ako dobre môže v meste fungovať sociálny nacionalizmus, ako významne nové časy prispievajú k rozvoju mesta. Lenže teória a prax, či demagógia a realita, si bývajú navzájom často veľmi vzdialené.

Žilina bola v podstate mesto ako každé iné. V období Slovenského štátu však mala tú výhodu, či nevýhodu, že sa v nej uskutočnili udalosti, ktoré spoločne s vývojom pomerov na svetovej politickej scéne viedli k vytvoreniu samostatnej republiky. Tým sa mesto zároveň dostalo do centra pozornosti, ktorá viac-menej pretrvávala skoro až do konca existencie štátu.

Mesto teda akoby žilo v dvoch svetoch, z ktorých jeden je umiestnený na stránkach novín, vo vyumelkovanom prostredí a druhý na severozápade Slovenska a v každodennej realite. Nedá sa však povedať, že by sa tieto „dve mestá“ od seba nejak diametrálne odlišovali, naopak sú stále tým istým mestom. Iná je len tá nová realita, ktorú pre Žilinu vytvorili na stránkach novín ich redaktori pod vplyvom propagandy.

---

tržnicu, ale od sľubov je k skutkom v tomto meste ďaleko.“ Neskôr sa však ukázalo, že skôr opak je pravdou.

IV. ŽILINA V ČASOCH VOJNY

1. Zmeny v živote Žilinčanov v prvých vojnových rokoch

Vyhlásenie vojny v septembri zasiahlo Žilinu a jej obyvateľov v čase rozbiehania zmien, vďaka ktorým sa mesto nasledujúcich pár rokov menilo k lepšiemu a získalo tak svoj dnešný charakteristický vzhľad. Správy o reakciách žilinského obyvateľstva na vypuknutie vojny nie sú, ale keďže ubehlo len niečo viac než dvadsať rokov od skončenia prvej svetovej vojny, žilo ešte veľa ľudí, ktorí mali jej desivé obrázky v živej pamäti a vedeli, že nová vojna nič dobrého neprinesie. Po meste sa s veľkou pravdepodobnosťou šírili poplašné správy, pretože starosta vydal vyhlášku, v ktorej vyzýval obyvateľov na zachovanie pokoja a poriadku a popieral správy o evakuácii mesta. Rovnako apeloval na ľudí, aby uvoľnili všetky cesty, pretože cez Žilinu tiahli vojenské oddiely smerom na Poľsko.⁸¹

Vojna bola v Žiline po väčšinu rokov prítomná skôr nepriamo, pretože na území Slovenska sa v jej začiatkoch priame boje nezvádzali. Obyvatelia Žiliny tak pociťovali jej prítomnosť hlavne odchodom svojich blízkych na front a len veľmi príležitostne nedostatkom základných potravinových článkov, ktorými boli v tomto období napríklad masť, múka na chlieb, či ryža.⁸² Na príkaz sa museli legitimovať, hlásiť zmenu pobytu do 12 hodín a úzkostlivo dodržiavať zatemňovanie.⁸³

V období začiatku vojny a v prvých pár vojnových rokoch vnímali žilinskí obyvatelia skôr zmeny v dôsledku nového usporiadania štátu a všadeprítomnej vládnej ideológie. Žilina začala byť titulovaná novými prívlastkami, ktoré navonok odrážali jej nový význam. V meste bolo naraz badať veľa mužov v čiernych uniformách, ale aj ľudí so žltými hviezdami na kabátoch, oslavy novozavedených štátnych sviatkov naberali na pompe, sláve a dôležitosti, účasť na nich sa stala povinnou, rovnako ako i ponižovanie Židov množstvami zákazov a nezmyselnými príkazmi, ktoré bolo odrazu bežnou súčasťou dňa. Do toho všetkého mesto navštevovali významní štátnici

---

⁸¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 19 462/1939.

⁸² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 8970/1941 adm.

Čo sa týka samotných potravín a ich dostupnosti, výhodu mali ľudia na dedinách, kde si mohli všeličo dopestovať a kde sa chovali domáce zvieratá. Stravovacia situácia samotných Žilinčanov samozrejme závisela na ich príjmoch. Podľa slov p. Rožánka bola bežná tzv. turistika za potravinami do okolitých dedín v Rajeckej alebo Terchovskej doline, kde sa dali niektoré základné potraviny a mäso kúpiť lacnejšie ako v meste.

⁸³ Slovenská politika, 24. 6. 1941, s. 4, *Upozornenie pre širšie obyvateľstvo Žiliny a okolia*.

a zahraničné návštevy, pričom teatrálnosť pri ich oficiálnych uvítaniach a pripravených programoch niekedy nemala konca, takisto ako ich ukričané prejavy.

Navonok mesto prekvitalo, ale bola to príliš veľká daň za straty, ktoré utŕžili jeho obyvatelia. Odhliadnuc od narukovania blízkych, či zo začiatku občasného strádania bola snáď najhoršia strata osobnej slobody ľudí. Ich život, myslenie, práca ... všetko sa zrazu malo vtesnať do úzkych rámcov ideí vládnej propagandy. Zhora bolo stanovené čo sa robiť smie, a čo nie, v aké ideály veriť a ktorými pohádzať, s kým sa možno stýkať a koho treba zavrhnúť, boli vyselektované knihy, časopisy a noviny vhodné pre oči pravoverného Slováka.

Nové pomery zasiahli i spoločenský život Žilinčanov. Mnohé spolky, ktoré mali dlhoročnú tradíciu boli už v novembri 1938 zrušené a činnosť tých, ktoré zostali, bola prísne kontrolovaná a posudzovaná. V roku 1939 sa počet spolkov znížil z 80 na 43.⁸⁴ Na ich rušení mala veľký podiel Hlinkova garda (ďalej HG). V podstate stačilo ukázať prstom na nejaký spolok, označiť ho napr. za komunistický a zákaz činnosti spolku bol automaticky na svete. Razilo sa heslo: „*Jeden národ, jedna strana, jeden spolok a to je Hlinkova garda.*“⁸⁵

2. Hlinkova garda v Žiline

Jednou z charakteristických vlastností totalitného režimu je snaha mať všetko pod kontrolou, formovať nielen politickú orientáciu krajiny a ekonomiku, ale ovplyvňovať i spoločenský a v najlepšom prípade i súkromný život občanov. Pre existenciu a fungovanie takéhoto politického zriadenia je priam životne dôležité všetkých ľudí ideologicky prevychovať v zmysle vlastných potrieb a podľa vlastného obrazu.⁸⁶

V prípade režimu slovenského štátu bolo cieľom stvoriť nový ideál Slováka, ktorý by mal zmysel pre celok, pre kolektívnu česť, ktorý by svoje individuálne potreby dokázal podriadiť potrebám väčšiny a ktorý by bol slepo verný štátu a jeho vláde. Ako povedal sám prezident Tiso: „*Ide predovšetkým o to, aby sme odstránili*

---

⁸⁴ Slovenská politika, 27. 1. 1940, s. 2, *Žilina – a ako sa zmení.*

⁸⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 2904/1941 adm.

⁸⁶ Kamenec, I.: *Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945.* In: Česko-slovensko historická ročenka 2004, Brno 2004, s. 89.

*dve chyby: prehnaný individualizmus a prehnanú socializáciu. Toto sú staré kurzy, ktoré nám treba prekonať v záujme národnej jednoty a solidarity.*⁸⁷ A ten, kto sa opovážil novým ideám oponovať a nesúhlasiť s nimi, kto mal tú odvahu nepodriaďiť sa novým zásadám, bol vyhlásený za zradcu národa, pre ktorého nebolo v novom štáte miesto.

Potláčanie individuality a osobnej slobody a formovanie stáda poslušných občanov bolo teda v novoutvorenom štáte to „pravé orechové“. V tomto novom trende zohrávala dôležitú úlohu Hlinkova garda, resp. Hlinkova mládež, ktoré mali zastrešovať všetkých mužov vo veku od 6 do 60 rokov. Pôvodné vládne nariadenie hovorilo o povinnej príslušnosti mužov k HG, ale keďže očakávaný výsledok sa nedostavil, muselo byť novelizované. I tak sa však dosť ľudí dalo zlákať víziou sľubnej kariéry, či už v politike alebo vo svojej profesii, ktorú členstvo v garde ponúkalo.^{88 89}

HG sa v Žiline začala formovať vzápätí po vyhlásení autonómie Slovenska a postupne sa v takmer všetkých oblastiach spoločenského života Žilinčanov. Už „v *marcových udalostiach 1939 vynikajúcu úlohu hrala Hlinkova garda.*“ Pluk HG spolu so žilinským vojskom vtedy pomáhal brániť hranicu s Poľskom a HG rovnako „*účinne prispela k udržaniu bezpečnosti*“ v meste. Podľa slov starostu Tvrdého z roku 1942 „*žilinská HG ako avantgarda nových politických smerov sa zúčastnila na pretvorení politického a spoločenského poriadku v duchu národného socializmu. Mala primeranú účasť na prevedení protižidovských opatrení a vysťahovaní Židov. V spoločenskom živote nášho mesta hrá dôležitú úlohu plného uplatnenia slovenskej revolúcie do dôsledkov.*“⁹⁰

Výrok žilinského starostu bol sformulovaný diplomaticky neutrálne, ale bol zároveň veľmi trefný. No na rozdiel od jeho pozitívneho výkladu v prvej polovici

---

⁸⁷ Slovenská politika, 7. 11. 1939, s. 2, *Preklenieme priepasť medzi chudobným a bohatým.*

⁸⁸ Tamže.

⁸⁹ Čo sa týka vstupu mužov do HG, nábor sa niekedy odohrávali bez informovania tých, ktorí mali do gardy vstúpiť. Podľa slov p. Rožánka bol jeho otec naverbovaný do HG tak, že nejaký verejný činiteľ „... *jednoducho dal rozkaz v nedeľu ráno nastúpiť všetci na dvore školy. A tam im povedali, že sú v garde. ... Viem, že otec bol strašne namrzený, keď prišiel domov a viem, že sa na tom školskom dvore vzbúri a dve tretiny chlapov odišlo odtiaľ. On (verejný činiteľ – V.B.) normálne dal rozkaz, ako keby to bola nejaká mobilizácia.*“ Podľa p. Rožánka nastal zlom v roku 1943, po porážke Nemcov pri Stalingrade: „*Od toho momentu bol veľmi silný odboj a všetky tieto snahy gardy a HSLŠ sa zlomili. ... Veľké tlaky, ktoré boli po tom tridsiatom deviatom roku sa v tom momente zlomili. Na školách sa už tieto veci nevyžadovali ... kto chcel mohol, kto nechcel, nemusel...*“

⁹⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

štyridsiatych rokov dnes vnímame význam jeho slov jednoznačne v negatívnom zmysle. HG naozaj zavádzala do slovenskej spoločnosti nové poriadky a mala i veľký podiel na uplatňovaní protizidovských nariadení do praxe. Často sa stávalo, že mestu alebo Okresnému úradu sama navrhovala praktizovanie jednotlivých obmedzení života židovských obyvateľov, že úzkostlivo sledovala ich dodržiavanie (čo nemalo ďaleko od šikany), že svojvoľne žiadala zakázať tú, či inú živnosť, že sa podieľala na rušení mnohých nepohodlných spolkov a zabavovala ich priestory a majetok. Získanie zamestnania bolo v mnohých prípadoch podmienené príslušnosťou vo vládnej strane, či Hlinkovej garde, neskôr to predpisoval samotný zákon o Hlinkovej garde z roku 1940, podľa ktorého *„členovia Hlinkovej gardy majú pri prijímaní do zamestnania s rovnakou kvalifikáciou prednosť pred uchádzačmi negardistami.“*⁹¹ Rovnako získanie akejkoľvek podpory od mesta, či inej inštitúcie záviselo od dobrého posudku nejakého úradníka. Formulácie ako „oddaný katolík, čistokrvný Slovák, verný strane a jej vodcovi, príslušník gardy“ mali dovtedy nebyvalú váhu. HG tak získala v meste veľmi veľký vplyv, ale je dosť možné, že až tak veľkú autoritu už nemala. Napríklad na konci roka 1944 si ju násilu chcela vynútiť tak, že žiadala všetky mestské podniky a Mestský úrad, aby dohliadali na *„povinnosť používať v ž d y, v š a d e a j e d i n e náš národný pozdrav „Na stráž!“ ... je potrebné, aby vedenie Vášho podniku žiadalo od každého zamestnanca používanie a tak i rešpektovanie nášho národného pozdravu, ktorý je výrazom národnej spolupatričnosti a uvedomelosti všetkých Slovákov. ... Ak by sme sa stretli s neporozumením vo vašom podniku, budeme to pokladať za sabotáž a vyvodíme z toho dôsledky, nepríjemné jak pre vedenie podniku, tak i pre toho, kto by nechcel náš národný pozdrav rešpektovať.“*⁹²

Po zrušení takmer polovice žilinských spolkov sa v tomto smere výrazne angažovala HG. Niektoré spolky s HG splynuli, a tak sa aj ich financie dostali do gardistickej pokladnice. To však nestačilo a HG si nárokovala i pridelenie financií, ktoré mali byť vyplatené spolkom, ktoré medzičasom zanikli. V marci 1939 tak žilinská HG žiadala mesto o 120 000 Ks, ktoré boli pôvodne odsúhlasené pre spolky Slovenský orol a Robotnícka telovýchovná jednota. Do konca marca žiadali mesto o podporu ešte trikrát, *„nakoľko MVHG – Žilina ako také má po likvidácii mnohých spolkov veľké povinnosti voči občanom mesta, potrebuje k tomuto účelu aj dostatok*

⁹¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 648 – III/1941.

⁹² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 17 396/1944.

finančných možností.“⁹³ Mesto udeľovalo subvencie pre HG skôr jednorázovo, vo forme väčších čiastok.

V meste členovia HG organizovali rôzne kultúrne podujatia, úspechy žali hlavne so svojim dramatickým odborom. Veľkú prevahu získali i v športe, kde založili založili šesť rôznych športových odborov a angažovali sa i v organizovaní niekoľkých športových akcií. Mladí ľudia boli organizovaní v Hlinkovej mládeži. Oddiely HM a HG sa pravidelne prezentovali na všetkých oslavách a manifestáciách pri štátnych sviatkoch, významných návštevách z Bratislavy a zo zahraničia spoločne s oddielmi z Deutsche Partei a Freiwillige Schutzstaffel.

3. Žilinskí nepriatelia režimu

Ako každý totalitný režim, aj režim slovenského štátu bol krajne ješitný a nezniesol žiadnu opozíciu. Preto sa začalo so špinavými praktikami odstraňovania nepriateľov štátu, prenasledovaním podozrivých a podozrievaním takmer všetkých. V týchto časoch sa aj niekoľko Žilinčanov ocitlo vo väzení v Ilave. Boli medzi nimi i evanjelický farár Fedor Ruppeltdt, ktorý v Žiline inicioval stavbu evanjelického kostola a komunista Anton Sedláček, ktorý sa v Ilave ocitol až dvakrát. Po potlačení povstania bol ako partizán chytený a verejne popravený.⁹⁴

Zrazu teda začalo byť dôležité, kto sa k akému bohu modlí, kto má koho za manželku alebo manžela, s kým sa kto stretáva, u koho nakupuje, či pracuje, s kým hrá karty, ako prišiel k majetku, či koho volil. V ťažkých obdobiach sa prejavujú charaktery vo svojej najčistejšej podobe a preto nastal priestor pre „vybavovanie účtov“ z minulosti, osobné pomsty, udávanie, ponižovanie, ale aj pre preukázanie porozumenia, súcitu, či realizáciu lásky k bližnému v praxi.

Skupinou ľudí, ktorú tieto praktiky najviac zasiahli, boli Židia. Vzťahy nežidov a obyvateľov židovského pôvodu nikdy neboli ideálne a mali skôr charakter premenlivého počasia. Často vyplývali z predsudkov ešte stredovekého razenia a z konfesionálnych rozdielností. Po prvej svetovej vojne sa prejavilo ťažké pretŕhanie väzieb s už neexistujúcim Uhorskom a teda i pomalé stotožňovanie sa prevažne

---

⁹³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1777 – II/1941.

⁹⁴ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 73.

konzervatívnych Židov s novým štátom a váhavá asimilácia Židov so slovenským národom, ktorá súvisela s ich pomad'arčným v 19. storočí v dôsledku hospodárskych a spoločenských výhod. Ešte v období prvej ČSR boli schopnosti Židov a dosiahnuté úspechy v oblasti obchodu, podnikania, či medicíny, stavebníctva a práva, v ktorých sa im už tradične väčšinou dobre darilo, nezanedbateľným trňom v oku mnohých Slovákov. Zaužívané stereotypy žid – úžerník, žid – obchodník, krčmár, okrádač, žid – mudrlant, špekulant nezmažal ani fakt, že Židia boli nositeľmi vzdelania, kultúry, pokrokového myslenia a podnikania. Veľmi všeobecne možno konštatovať, že v určitom období medzivojnového Československa sa vzťahy oboch častí spoločnosti dostali do podoby, ktorá sa dá nazvať tolerantnou. Hlavne v mestách sa dovtedajšie žitie vedľa seba postupne menilo na spolužitie. Po nástupe Hitlera k moci sa však situácia radikálne zmenila a protižidovské nálady nenechali na seba dlho čakať.⁹⁵ Židovskej otázke a jej priebehu v Žiline je v tejto práci venovaný zvláštny priestor na nasledujúcich stranách.

4. Strasti a radosti vojnového mesta

Vojna zastihla mesto v nie príliš priaznivom období. Po vzniku samostatného štátu v marci 1939 muselo mesto v dôsledku nových pomerov opustiť približne 3000 ľudí, z ktorých tvorili najväčšiu časť Česi. Podľa slov žilinského starostu „*badateľná bola stála dekadencia mesta*“. Aby sa mesto trocha pozdvihlo a nastal príliv obyvateľstva vynakladali žilinskí predstavitelia veľké úsilie na povýšenie Žiliny na sídlo župy, čo sa však nestalo. Ani v ostatných prípadoch sa mestu nedarilo: bolo zrušené Policajné riaditeľstvo a žilinské odborové organizácie (napr. Zväz slovenských železničiarov) boli premiestnené do Bratislavy. Kauza Policajného riaditeľstva však mala v konečnom dôsledku pre Žilinu priaznivú dohru v lete 1940. 7. júla tohto roku pri príležitosti návštevy prezidenta Tisa, ministra vnútra Ďurčanského a iných predstaviteľov štátu komunisti vytvorili na kopci Dubeň, na ktorý je z námestia výborný výhľad, veľkú päťcípú hviezdu, ktorú slnko osvietilo

---

⁹⁵ Hradská, K.: *Židovská komunita počas prvej ČSR*. In: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 55 – 56.

v momente keď na tribúne rečnil prezident.⁹⁶ „...minister vnútra Dr. Ďurčanský osobne sa presvedčil, že je ona (štátna polícia) v Žiline bezpodmienečne potrebná“.⁹⁷

V dôsledku novej organizácie slovenských železníc nebolo do Žiliny umiestnené ani sľúbené železničné riaditeľstvo. Mesto sa snažilo i o vytvorenie technickej školy v Žiline, ale rovnako s neúspechom. Tak isto mesto dopadlo i s úsilím založiť v Žiline obchodnú akadémiu a premeniť ženskú obchodnú školu na dvojročnú, tak, ako tomu bolo všade inde na Slovensku. Prípád ženskej obchodnej školy sa tiahol už od roku 1936 a „pes bol zakopaný“ pravdepodobne niekde na Ministerstve financií, ktorého tajomník prijal žilinskú delegáciu „nevľúdne“ a „chovaním sa pána osobného tajomníka všetci členovia deputácie boli do krajnosti urazení ...“. Na záver nevydarenej návštevy sa vraj vyjadril v tom zmysle, že Ministerstvo financií by nesúhlasilo ani vtedy, keby sa mesto Žilina zaviazalo hradiť vecný aj osobný náklad školy. Ministerstvo financií pripravilo žilinským predstaviteľom ešte viac horúcich chvíľok, napríklad i v prípade uhradenia zárobkovej dane bitúнку, ktorú musela Žilina celú zaplatiť i napriek tomu, že všetkým ostatným mestám priznalo ministerstvo zľavu.⁹⁸

Starosta Žiliny sa na poslednom zasadnutí mesta v roku 1942 pošťázoval: „všade sa stretávame s tou mienkou príslušných činiteľov, že Žilina má takú vitalitu že nepotrebuje podporu, že sa zo svojich síl zotaví a bude rozvíjať. Tento náklad dobre charakterizuje článok o Žiline ako o slovenskom Betleheme⁹⁹. Učinili sme všetko, aby sme tieto predstavy rozptýlili, no s malým úspechom.“ Propagandistické vyjadrenia vo vládnej tlači teda mestu veľmi nepomáhali, ba naopak mali miestami skôr opačný účinok. Pozitívne hodnotenie Žiliny v takmer každom smere malo za následok klamný pocit, že Žilina je úplne sebestačné mesto, ktoré nepotrebuje žiadnu pomoc od vládnych inštitúcií.

Začiatkom roku 1940 mali mestskí predstavitelia neúspechov už viac než dost a so svojou situáciou sa postupne obrátili „na Stranu, na Vládu, na Snem, na Prezidenta, memorandami, deputáciami a na audienciach opätovne a osobne som sa domáhal pomôcť mestu.“ Napokon bola mestu prisľúbená pomoc („hmotne i morálne“) pri jeho samotnom zveľaďovaní, pri realizácii projektov, ktoré budú

---

⁹⁶ Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *c. d.*, s. 136. Túto udalosť vo svojich spomienkach potvrdil i p. Rožánek.

⁹⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

⁹⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrdý, č. 158.

⁹⁹ Zmiený článok *Žilina – slovenský Betlehem* bol uverejnený v Slovenskej politike 6. 10. 1940.

slúžiť v prvom rade verejnému záujmu. Starosta Tvrдый teda novú situáciu vykreslil nasledovne: „Dostali sme sa teda tam, kde sme vždy boli, že totiž máme sa predovšetkým opierať na svoje vlastné sily, máme začať tvoriť a budovať a na miesto nezískaných štátnych a verejných úradov zveľadiť sa na poli hospodárskom a kultúrnom. Takýmto spôsobom urobiť Žilinu príťažlivou a zväčšiť jej vitalitu a hospodársku kapacitu.“ Predstavitelia mesta teda „poslúchli“ a presmerovali svoje sily od zámerov odsúdených na trvalý neúspech na nové ciele a pripravili „veľký budovateľský a investičný plán mesta“, ktorý zahŕňal opravu historických pamiatok a zákutí mesta, výstavbu nových budov, úpravy ciest a ulíc, reguláciu riek, rozšírenie vodovodu, založenie múzea a mnoho iných aktivít. Možno teda skonštatovať, že hlavným impulzom pre rozvoj Žiliny na začiatku štyridsiatych rokov bol paradoxne počiatkový neúspech pôvodných plánov.¹⁰⁰

Kvôli efektívnejšiemu zrealizovaniu ambiciózných projektov bolo vytvorené mestské technické oddelenie. Zároveň si vedenie mesta veľmi dobre uvedomovalo, že vojnové časy nie sú žiadnou zárukou stability pomerov a podmienok, „že následok vojny bol vždy, že hodnota a nákupná sila peňazí klesá“. Preto sa vedenie riadilo podľa hesla: „urobiť, čo sa dá, a to chytrou, lebo ubehnuté dni sa nahradiť nedajú“. Obavy z vojny, jej následkov, a z nejistej budúcnosti boli hnacím motorom pre realizáciu naplánovaných projektov.

Stavebná činnosť v Žiline kulminovala hlavne v rokoch 1940 a 1941, v nasledujúcich rokoch sa projekty skôr už len doťahovali. Do konca roku 1942 mal zoznam zrealizovaných alebo aspoň začatých úkonov celkovo 66 položiek, pričom išlo o investície za takmer 30 miliónov korún. Od roku 1939 do 1942 sa obecný majetok rozrástol o 22 stavieb a pozemkov.¹⁰¹

Napriek nebývalému stavebnému a rekonštrukčnému „boomu“ v Žiline sa hlavne v novinách hovorilo v prvom rade o pripravovaných a plánovaných projektoch, zatiaľ čo tých úplne dokončených už presne toľko nebolo. Niektoré projekty (nová železničná stanica spoločne so zriaďovacou stanicou s 90 miliónovými nákladmi na výstavbu) boli príliš náročné a nákladné na to, aby sa dali stihnúť v stanovených šibeničných termínoch. No i tak bol začiatok štyridsiatych rokov obdobím, aké Žilina už dávno nezažila a aké sa budúcnosti zopakovalo hádam až v súvislosti s centrálnou riadenou socialistickou výstavbou.

¹⁰⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

¹⁰¹ Tamže.

Mesto v prvom rade riešilo problémy s vodou. Na jednej strane mesto často sužovali záplavy, ktoré spôsobovala riečka Všivák, ktorá sa tiahla naprieč takmer celým centrom mesta, a počítalo sa i s reguláciou rieky Rajčianka – tento projekt bol predbežne vyčíslený na sedem miliónov korún, celkové náklady sa však vyšplhali približne na 8 000 000 Ks. Na strane druhej bolo dôležité dať do poriadku mestskú kanalizáciu a v čo najväčšej miere rozširovať vodovod.

V tomto období sa podarilo zrealizovať i stavbu mestskej tržnice, a to v takmer rekordnom čase. Od zadania pokynu na vypracovanie projektu po jeho samotnú realizáciu a otvorenie tržnice uplynulo 18 mesiacov.¹⁰² S myšlienkou výstavby mestskej tržnice sa predstavitelia mesta pohrávali už pár rokov, pretože v nej videli možnosť lepšej kontroly cien, čím by sa dalo lepšie čeliť predražovaniu predávaného tovaru. Na rýchlosti výstavby tržnice záležalo i samotnému starostovi, ktorý kládol technickému referátu na srdce, aby so stavitel'mi spolupracovalo a *„šlo v ústreť cieľom neobyčajne rýchleho uskutočnenia zamýšľanej stavby ... vzhľadom na pomery, ktoré v súvislosti so stavbou tržnice môžu sa podstatne zmeniť a zhoršiť.“*¹⁰³

Vo veľkom sa myslelo i na samotný vzhľad mesta. Úprava dvoch hlavných námestí – Slobody a Hlinkovho - si vyžiadala nemalé investície, pretože boli podrobené dôkladnej úprave ich výzoru. Na námestí Slobody bola vymenená dlažba, vybudovaný nový sad, nové osvetlenie bolo nainštalované i popod laubne, ktoré lemujú obvod celého námestia a ktoré boli vždy nedostatočne osvetlené. Práce na osvetlení námestia vykonali Spojené elektrárne v Žiline na svoje vlastné náklady. Na námestí, v priestoroch radnice bolo otvorené i Mestské múzeum, ktoré bolo spojené s múzeom drotárskym (drotárstvo malo v priľahlých dedinách dlhú tradíciu). Cenné predmety a pamiatky boli vystavené celkovo v 11 miestnostiach.

V rámci novej koncepcie Hlinkovho námestia bol zbúraný dom Dr. Ringa, ktorý bránil vo výhlade na balustrády pod farským kostolom¹⁰⁴, ktorého dve veže tiež prešli rekonštrukciou a nový vzhľad dostali i samotné balustrády. Úpravy v tejto časti mesta boli zavŕšené výstavbou nového Reprezentačného domu v tesnej blízkosti farského kostola. Pri Hlinkovom námestí sa revitalizoval park, v ktorom bola umiestnená Hlinkova socha.

¹⁰² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1777/1940, č. 33 127/1940.

¹⁰³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1777/1940.

¹⁰⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 30 011/1940.

Veľkým úpravám boli podrobené i žilinské cesty, ktoré miestami už nestačili držať krok s rýchlym rastom mesta. Regulácia ciest sa týkala hlavne ulíc Závodská, Rekova a Pivovarská, ktoré boli rozšírené, nové cesty mali spájať napr. Sasinkovu a Bratislavskú ulicu s železničnou stanicou Nová Žilina a nemocnicu so železničnou stanicou. V roku 1940 investovalo mesto pol milióna korún do úpravy ulice a cesty okolo Remeselníckeho domu.¹⁰⁵ Celkovo bolo v meste do konca roku 1942 upravených 19 ciest, chodníkov a ulíc.¹⁰⁶

Triumfálnym projektom bolo vybudovanie nového parku, ktorý mal niesť názov Sad Slobody. Realizoval sa postupne od roku 1939 a jeho výstavba bola rozvrhnutá na niekoľko rokov. Pôvodná plánovaná rozloha parku 120 jutár sa o dva roky neskôr zmenšila na polovicu. Dôležitá však bola celková koncepcia parku, ktorá nasledovala vzor „*národnosocialistickej, nemeckej parkovej architektúry. Je to zaiste najkrajšia pamiatka slovenskej slobody pre terajšie generácie, najmä deťom - potomkom a pozorovateľom.*“¹⁰⁷ Toľko názor redakcie Slovenskej politiky.

Veľkým dňom roku 1942 bol pre Žilinu 7. júl. Vtedy do mesta zavítala vládna delegácia na čele s prezidentom Tisom, s ministrom dopravy Stanom a s trenčianskym županom Kállayom, ktorá už bola spomenutá v súvislosti s akciou komunistov. Ich celodenný a náročný program zahŕňal posvätenie základov Domu katolíckej kultúry a výchovy, otvorenie žilinského múzea a oficiálne sprístupnenie pre verejnosť Sadu Slobody so záhradnou reštauráciou Kamélia.¹⁰⁸

Do konca roku 1942 sa ešte podarilo zrealizovať výstavbu päťdesiatich rodinných domčekov pre robotnícku vrstvu, ktorá bola súčasťou celoslovenskej akcie „1000 rodinných domkov“.¹⁰⁹

Takmer všetky projekty zahrnuté v budovateľskom pláne mesta boli financované z viacerých zdrojov. Časť výdavkov bola uhradená z mestského rozpočtu, ďalšia z podpôr od Župného úradu a miestami prispeli i niektoré ministerstvá. Župný úrad počas vojny riadil podľa slov starostu Tvrdeho „rodák a patriot“ Vojtech Kállay, od ktorého „*pocítilo mesto významné dobrodenie. Na župe stretávame sa vždy s úplným pochopením a v rámci možností vždy sme mohli počítať s účinnou*

¹⁰⁵ Slovenská politika, 23. 2. 1941, s. 7, *Expozé poslanca Dr. V. Tvrdeho o situácii mesta Žiliny.*

¹⁰⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

¹⁰⁷ Slovenská politika, 5. 1. 1941, s. 4, *Žilina bude slávobránou Slovenska.*

¹⁰⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый, č. 141.

¹⁰⁹ Slovenská politika, 20. 9. 1940, s. 3, *Kolónia rodinných domčekov v Žiline.*

podporou“.¹¹⁰ Zvyšok výdavkov na stavebné plány bol uhradený z úverov vo výške 6,3 a 2,6 milióna Ks od Penzijného ústavu súkromných úradníkov¹¹¹ a 15 miliónov Robotníckej sociálnej poisťovne v Bratislave¹¹².

Rozpočty mesta každý rok citlivo odzrkadľovali nielen výdavky na rýchly stavebný rozvoj Žiliny, ale odrážali sa v nich samozrejme i vojnové podmienky, ktoré priniesli svoje negatíva v podobe finančných strát. V ich dôsledku mestský rozpočet už nemohol rátať s niektorými, dovedty samozrejmyými príjmami. Zrušením niektorých hotelov, kaviarní a pohostinstiev prišlo mesto o dávky z prechodného ubytovania, ubudli i dávky z hry v karty, z tržných a bitúnkových poplatkov.¹¹³ Naproti tomu narástli výdavky na údržbu ciest, chodníkov, vodovodu a kanalizácie a v neposlednom rade i na sociálnu výpomoc.¹¹⁴ Na rozpočte sa samozrejme podpísala i vojnou vyvolaná inflácia. Na ukážku zopár (mínusových) čísel: v rozpočte na rok 1940 bol schodok vypočítaný na 1,25 milióna Ks¹¹⁵, na rok 1944 bol schodok už 4 650 000 Ks¹¹⁶ a rok neskôr bezmála 11 miliónov korún¹¹⁷. Červené čísla sa každoročne mesto snažilo vynulovať obecnými prirážkami k dani čínžovnej vo výške 125% a k ostatným daniam vo výške 300%¹¹⁸. Mesto sa snažilo tieto prirážky nedvíhať a udržiavať ich vo výške zavedenej ešte počas Československej republiky.

Nepriaznivá finančná situácia mesta sa pravdepodobne začala vyhrocovať od roku 1943. I keď všeobecné konštatovania o nie veľmi utešenej finančnej situácii boli súčasťou takmer každej súhrnnej správy, v plánoch na prichádzajúci rok 1944 mesto konštatovalo, že bude plniť „*len tie úlohy, ktoré mesto podľa platných zákonov musí vykonať.*“ To znamenalo zastavenie každoročného finančného podporovania rôznych kultúrnych inštitúcií a spolkov a sústredenie sa skôr na zhoršujúcu sa sociálnu situáciu. Mestskí predstavitelia museli do budúcnosti počítat' i s povinnosťami, ktoré mu vyplývali z nového zákona, podľa ktorého mesto muselo odstraňovať trosky,

¹¹⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

¹¹¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1124 – II/1941, č. 15 591/1944.

¹¹² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, bez čísla, kartón 17 059 – 18 498/1944.

¹¹³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. V. Tvrдый, č. 496.

¹¹⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, bez čísla, kartón 17 059 – 18 498/1944.

¹¹⁵ Slovenská politika, 26. 11. 1939, s. 3, *Prikladné mesto Žilina*.

¹¹⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. D 13 512/1943 adm.

¹¹⁷ Slovenská politika, 16. 2. 1945, s. 4, *Rozpočet mesta na rok 1945*.

¹¹⁸ Slovenská politika, 29. 10. 1940, s. 5, *Rozpočet mesta na rok 1941*.

búrat' poškodené budovy a postarať sa o postihnutých občanov. Rovnako museli zabezpečiť' kopanie zákopov a zaobstarat' zásoby pre protiletdeckú obranu.¹¹⁹

Pred neustále sa zhoršujúcou finančnou situáciou mesta varoval hlavný účtovník koncom roku 1944 v rozsiahlej správe o hospodárskom a finančnom stave, kedy len mesačný schodok v hospodárení prekračoval 200 000 Ks. (Bola to suma, ktorá by za normálnych okolností mohla byť uhradená napríklad bitúnkovými poplatkami, ktoré mestu vynášali ročne štvrt' milióna korún.) V tomto období z načatého stavebného plánu mesta ešte nebola dokončená budova Kultúrneho domu so školou a rekonštrukcia balustrád. Zostávajúce náklady dosahovali sumu takmer 3,4 milióna korún, pričom na investičnom účte mesta bolo len 857 000 Ks. Hlavný účtovník preto vedenie mesta vyzval na čo najväčšie sporenie v každom úseku hospodárenia, na neprekračovanie nákladov započatých investícií a na nepúšťanie sa do žiadnych ďalších projektov.¹²⁰ Pokles príjmov mesta bol pripisovaný i faktu, že mestskí zamestnanci boli povolávaní do rôznych služieb pre HG a nemali tak čas venovať sa vlastným povinnostiam, z ktorých bolo v tomto období najdôležitejšie inkasovanie mestských dôchodkov. Starosta preto požadoval „*keď sa nechce dopustiť výslovná skaza*“, aby „*mestskí zamestnanci do služieb HG alebo iných zborov neboli povolávaní a neboli nútení vykonávať rozličné služby nesúvisiace s mestskou agendou.*“¹²¹

Podľa toho, koľko sa v Žiline za Slovenského štátu stavalo, rekonštruovalo a regulovalo, neskôr i arizovalo, rovnako ako podľa počtu továrni a iných dobre zabehnutých podnikov sa dá predpokladať, že obyvatelia Žiliny nemali mať väčší problém zamestnať sa. Je teda možné, že vízia starostu Tvrdeho „*v Žiline nebude človeka, ktorý by nepracoval, nezarábal a žil v biede*“¹²² z novembra 1939 nabrala počas vojny celkom konkrétne obrisy.

Byť však zamestnaný ešte neznamená zarábať primerane sociálnej situácii jednotlivca. I v Žiline sa preto nachádzalo stále dosť ľudí, ktorí žili v chudobe a biede. Často šlo o dlhodobo chorých, starých ľudí, mnohohodetné rodiny alebo vdovy. Pri meste bol zriadený tzv. sociálny referát, ktorý týmto ľuďom poskytoval pomoc

¹¹⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. V. Tvrdý, č. 491.

¹²⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, bez čísla, kartón 17 059 – 18 498/1944.

¹²¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. V. Tvrdý, č. 496.

¹²² Slovák, 16. 11. 1939, s. 4, *Výsledky plánovitej práce dokazuje v každom smere naša Žilina.*

v podobe lístkov na jedlo z mestskej vývarovne, na dennú dávku mlieka pre deti, na predpísané lieky, na ošatenie atď. Napríklad za rok 1940 tak mesto podporilo chudobných sumou 600 000 Ks.¹²³

Preklenúť „*priepasť medzi chudobným a bohatým*“ bolo celoslovenským cieľom a zároveň i heslom každoročne organizovanej Zimnej akcie. Pri jej otvorení v zime roku 1939 sa však kládol väčší dôraz na jej ideologický prínos pre štát, ako na materiálny prínos pre ľudí žijúcich v biede. Slovanmi prezidenta J. Tisu: „ ... *Zimná akcia dnes svojimi metódami započatá je jednou z tých prostriedkov, ktorými dôsledne chceme vypestovať nového človeka bez toho starého kvasu. ... je dobrým mostom k národnej pospolitosti a k vnútornej jednote národa. Zimná akcia ... nechce byť bezmyšlienkovitým kŕmením ľudí, ale cez uspokojenie ľudí chce povzniesť národ a krajinu.*“¹²⁴

Zimná akcia mávala v Žiline každý rok úspech stelesnený vo vysokých sumách vyzbieraných peňazí, čo znova nahrávalo propagovaní Žiliny ako modelového mesta Slovenského štátu. Nevedno, či vyzbierané sumy boli viac prejavom solidarity a súcitu s chudobnými alebo uvedomelým činom v prospech formovania jednotného národa. V každom prípade z nej mali prospech nielen chudobní, ale i štátni ideológovia, ktorí mohli každý rok poukázať na čoraz vzrastajúcu „*uvedomelosť*“ Slovákov.

Pri otvorení zbierky v Žiline v roku 1939 vyriekol minister Čatloš vetu: „*Ako kultúrny národ sa vynasnažíme, aby sme v budúcnosti zamedzili podobné zbierky.*“¹²⁵ Uskutočnenie takýchto plánov je však krajne zložité počas mieru, nieto ešte cez vojnu. Preto sa v zbierkach na Zimnú pomoc pokračovalo so železnou pravidelnosťou.

Postupom času sa však ukazovalo, teda aspoň podľa nenápadných správ z novín, že uvedomelými (podľa prezidentovho želania) a ani štedrými sa ľudia nestávajú zo dňa na deň a už vôbec nie pod váhou argumentov politikov. V každoročnej správe o priebehu Zimnej pomoci jej autori neraz smutne skonštatovali: „... *mnohí občania voľných povolání, ktorí disponujú majetkom, aj niektorí z tých, ktorým nové pomery priniesli zdroje príjmu, sa nevšímavo zachovali voči zbierke a pomerne k svojmu majetku prispeli neprimeranou sumou*“¹²⁶ alebo: „*mnohí zostali hluchí, nechceli pochopiť vážnosť súčasných čias a hoci sú dobre*

¹²³ Slovenská politika, 22. 12. 1940, s. 4, *Štedrosť mesta Žiliny*.

¹²⁴ Slovenská politika, 7. 11. 1939, s. 2, *Preklenieme priepasť medzi chudobným a bohatým*.

¹²⁵ Slovenská politika, 7. 11. 1939, s. 2, *Žilina prvá na Slovensku*.

hmotne situovaní, hodením nejakej mizernej almužny vyriešili aj ku svojej spokojnosti postoj k chudobným s núznym členom národa a tešia sa, že ich nikto do budúcej zimy nebude pokúšať.“¹²⁷ A naopak, možnou motiváciou na príspevanie mohol byť i fakt, že „... miestnym rozhlasom každodenne hlásia mená darcov ... preto ... (Žilinčania) dávajú pozor, aby nebol nikto z nich, čo by neprispel.“ Napriek do hrudi sa bijúcim vyhláseniam typu „... tu (v Žiline) je každý Slováč ako repa“ a „Žilinčania i v obetiach chcú byť prví“¹²⁸ sa teda skôr ukázalo, že Žilinčania sú tiež len obyčajní ľudia a nijak sa nevymykajú z priemeru tých, čo prispievajú na podporu chudobných len preto, aby si udržali prestíž a dobrú povesť. Rovnako vtedy platilo, že väčšie pochopenie a súcit s chudobnými majú skôr obyčajní, priemerne zarábajúci ľudia.

O chudobných a chorých sa meste starali ešte aj členky Kresťanského ženského spolku, Červeného kríža a ženského odboru HSLS. Kresťanský spolok usporadúval rôzne dobročinné akcie, zábavy alebo plesy, ktorých výťažok bol určený pre chudobných, chorých a práceneschopných.¹²⁹ Činnosť ŽOHSLS bola zameraná skôr na prerozdeľovanie Zimnej pomoci a pripravovanie balíkov pre vojakov na fronte¹³⁰ a Červený kríž sa okrem vlastnej činnosti hlavne na poli zdravotníctva zúčastňoval i rôznych celoslovenských zbierok¹³¹.

5. Otázka pripojenia susedných obcí k Žiline

V auguste roku 1942 sa predstavitelia mesta dozvedeli, že sa „robia kroky, ktorých cieľom je pripojiť susedné obce“ k Žiline. Celkovo sa hovorilo o pripojení šiestich susedných dedín: Závodie, Budatín, Chlmec nad Váhom, Strážov, Trnovské Rosinky a Mojšová Lúčka, pravdepodobne na základe zákona o územných zmenách obcí. Je však dosť možné, že za snahou o pripojenie stáli aj samotní starostovia dedín, ktorí v zlúčení s mestom videli možnosť zlepšenia obecnej situácie. V každom prípade sa však mesto proti takejto iniciatíve postavilo s veľkou razanciou a spojeniu šiestich dedín so Žilinou sa bránilo priam zubami – nechtami. Argumenty proti pripojeniu

¹²⁶ Slovensku politika, Vianoce 1940, s. 8, *Žilina prvá aj v akcii Zimnej pomoci*.

¹²⁷ Slovenská politika, 1. 1. 1942, s. 7, *Vojnová zimná pomoc v Žiline*.

¹²⁸ Slovenská politika, 11. 11. 1939, s. 2, *Chvála Žilinčanom*.

¹²⁹ Slovenská politika, 4. 2. 1940, s. 4, *Z činnosti Kresťanského ženského spolku v Žiline*.

¹³⁰ Slovenská politika, 21. 2. 1943, s. 4, *Rok činnosti ŽOHSLS v Žiline*.

poukazovali v prvom rade na vojnové pomery a ťažkosti vedenia udržať mesto v akom – takom stave. Okrem toho, že mesto nevidelo v pripojení žiadny prínos pre mestské hospodárstvo („*Susedné obce po stránke hospodárskej neznamenujú nič.*“), pre obyvateľstvo („*Pripojením obcí by sa žilinské obyvateľstvo tak zheterogenizovalo a zdedičilo, že následky toho po stránke politickej, spoločenskej a sociálnej sú nevypočítateľné.*“) alebo pre politickú situáciu („... by v Žiline bola komunistická väčšina. Mesto by sa skutočne sproletarizovalo.“), cítiť z dokumentu veľké obavy, že by mesto muselo svoje finančné prostriedky preorientovať na malé obce a ich administráciu a tým by sa mnohé začaté projekty nedotiahli do konca. Týmto nepochybne závažnými argumentmi sa však akoby vedenie snažilo prekryť hlavný dôvod nesúhlasu s pripojením susedných dedín. Na radnici sa obávali, že by už mesto nebolo tým, čím bolo už od stredoveku, teda správnym, hospodárskym a kultúrnym centrom žilinskej kotliny. Obávali sa straty mestského životného štýlu, svojej „mestskosti“, svojho nadradeného postavenia voči najbližšiemu okoliu. „*Akejsi lacnej slávy, aby mala Žilina veľký počet obyvateľov, aby sa teda chválila tým, že v slovenských pomeroch je veľmestom, Žilina nemôže obetovať svoj život a svoj vývoj.*“¹³² Udržanie mestského spôsobu života na dovtedajšej vysokej úrovni bolo pre vedenie mesta viac dôležité ako možné výhody z prípadného lepšieho zásobovania pomocou pripojených obcí.

6. Šport a kultúra v Žiline počas vojny

Šport a kultúra mali v meste vytvorené veľmi dobré zázemie ešte z čias prvej československej republiky. V medzivojnovom období ako prvý zastrešoval veľa kultúrnych a telovýchovných podujatí Sokol, no postupom času začalo spolkov pribúdať a kryštalizovala sa aj ich náboženská a politická orientácia. V Žiline dobre prosperoval i skauting a Klub československých turistov, ktorý mal zásluhy na rozšírení lyžovania. Z jednotlivých športov mali v Žiline už dobre vytvorené základy futbal a tenis, po roku 1918 sa postupne začali vytvárať aj ďalšie športové kluby –

---

¹³¹ Slovenská politika, 27. 4. 1941, s. 7, *Príkladná činnosť Slovenského červeného kríža v Žiline v rokoch 1940 – 1941.*

¹³² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 893/1942.

hokeja a ľahkej atletiky.¹³³ O rozvoj športu v Žiline sa veľkou mierou zaslúžila aj židovská telovýchovná organizácia Makabi, založená v roku 1931. Jej členovia mali zásluhy najmä v oblasti stolného tenisu, no venovali sa i nárad'ovému telocviku, atletike, plávaniu, lyžovaniu a turistike. O význame žilinskej telovýchovnej jednoty Makabi pre celú oblasť telovýchovy a športu v Žiline hovorí fakt, že v roku 1936 zorganizovala majstrovstvá Slovenska v stolnom tenise a v roku 1937 pripravila III. celorepublikový zraz Československého zväzu Makabi.¹³⁴

O šírenie kultúry a osvety sa zasadzovali hlavne Živena, Matica slovenská a katolícke organizácie, ktorých predstavenia bolid prevažne náboženského zamerania. V Žiline existovalo viacero divadelných krúžkov, o pozdvihnutie žilinského divadla sa zaslúžil i vojenský spolok. V meste sa postupne utvorili i ďalšie divadelné spolky Kollár a Hviezdoslav. S rastúcim počtom kultúrnych spolkov rástla i úroveň predstavení a náročnosť publika. Ich repertoáre sa preto rozširovali a púšťali sa i do náročnejších žánrov ako opereta a opera.¹³⁵

Po nástupe ľudákov k moci sa však situácia začala výrazne meniť, mnohé kultúrne a športové spolky boli zrušené, pretože vyznávali a propagovali idey a hodnoty, ktoré už neboli v súlade s vládnu ideológiou. Nariadením slovenskej vlády boli rozpustené všetky telovýchovné organizácie na Slovensku a ich majetok bol daný k dispozícii Hlinkovej garde, ktorá sa mala stať jedinou telovýchovnou organizáciou na Slovensku. Ako prvý na rane bol Sokol a samozrejme spolky robotnícke a židovské. Tieto zmeny sa negatívne podpísali na úrovni športovej a telovýchovnej činnosti. Žiliny sa v tomto smere výrazne dotklo hlavne vyradenie občanov židovskej národnosti z hospodárskeho a kultúrneho života, čo na jednej strane znamenalo zánik židovskej telovýchovnej jednoty a športových klubov a na druhej strane koniec finančných dotácií, ktoré židovskí podnikatelia poskytovali športovým klubom.¹³⁶

Spoločnou úlohou kultúry a športu vždy bolo spájať ľudí - všetkých ľudí bez ohľadu na náboženské vyznanie, národnostnú príslušnosť, či politické presvedčenie. Táto idea však po roku 1939 absolútne nekorešpondovala s novou orientáciou slovenskej politiky. Športovci a herci, ktorých politický, národnostný alebo náboženský profil nekorešpondoval s novými ľudáckymi trendmi, sa stratili zo scény.

---

¹³³ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 41 – 46.

¹³⁴ Bučka, P.: *História Žiliny: Šport v Žiline v premenách 20. storočia*. EDIS, Žilina 2006, s. 9 - 10.

¹³⁵ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 59 – 61.

Šport a kultúra už toľko nevyzdvihovali slobodného ducha, pretože prvoradá dôležitosť bola prisudzovaná propagácii ideí vládnej politiky a akýkoľvek prejav vlastnej individuality a akákoľvek sloboda – postrachy každého totalitného režimu - boli zasunuté do úzadia.

Od leta 1940 sa začal stupňovať tlak na včlenenie športu do HG. Napriek tejto situácii si žilinský športový klub (ďalej ŠK) dokázal udržať samostatnosť, hoci určite očiste sa tiež nevyhol a zachoval si vedúce postavenie počas celého obdobia Slovenského štátu. Samostatne v Žiline pôsobil aj Klub slovenských turistov a lyžiarov.¹³⁷ Telovýchova HG zastrešovala odbory telocvičný, pingpongový, atletický, volejbalový, pästiarsky a futbalový.¹³⁸

Výsledky sa postupne dostavovali nielen v podobe vyhrávania zápasov¹³⁹, ale i prostredníctvom výstavby nových športovísk, čo bola hlavne zásluha vedenia ŠK, v ktorom pôsobili aj niekoľkí predstavitelia režimu. V roku 1940 Športový klub na najbližšie obdobie naplánoval postaviť nové športové stredisko (v prameňoch nazývané skôr „*stadión*“), ktoré zahŕňalo novú tribúnu na futbalovom ihrisku, novú telocvičňu, tenisové kurty a strelnicu, prebudovanie plavárne a výstavbu športového domu s parkom. Výstavbu nového športového areálu finančne podporovalo i mesto a ministerstvo vnútra¹⁴⁰, neskôr po zavedení protižidovských nariadení do praxe bolo pri stavbe štadióna, koncom roka 1942, vytvorené židovské pracovné stredisko.¹⁴¹ Na jar roku 1942 po výstavbe časti športového areálu vedenie ŠK smelo konštatovalo: „... *dnes stojíme na pevných nohách, lebo štadión, ktoré stálo veľa peňazí, je úplne naše, teda bez jediného haliera dlhu.*“¹⁴² Financie na stavbu štadióna sa získavali i prostredníctvom akcií, ktoré si mohol hocikto zakúpiť.¹⁴³

Žilinský šport často nachádzal podporu i na radnici. Mesto napríklad darovalo Športovému klubu plaváreň¹⁴⁴ a finančne podporovalo i organizovanie niektorých športových podujatí a nemalými sumami dotovalo i športový odbor HG.

---

¹³⁶ Bučka, P.: *c. d.*, s. 13.

¹³⁷ Bučka, P.: *c. d.*, s. 14.

¹³⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1777 – II/1941.

¹³⁹ Slovenská politika, 12. 3. 1940, *ŠK Žilina snemoval*. Napr. v roku 1939 vyhrali mužstvá futbalového odboru 76 zápasov z 99, hokejisti 11 z 22 a tenisový odbor sa stal neoficiálnym majstrom Trenčianskej župy.

¹⁴⁰ Tamže.

¹⁴¹ Kamenec, I.: *Po stopách tragédie*. ARCHA, Bratislava 1991, s. 261.

¹⁴² Slovenská politika, Turíce 1942, s. 10, *Žilina v znamení športového rozvoja*.

¹⁴³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 23 283/1940.

¹⁴⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1830 – II/1941.

V roku 1943 oslavoval ŠK Žilina 35. výročie od založenia klubu, čo bola veľmi vhodná príležitosť pre bilancovanie. Zatiaľ čo sa ŠK mohol pochváliť úspešnou výstavbou športového areálu, výsledky najobľúbenejšieho športu – futbalu už také dobré neboli, pretože z klubu odišlo 14 hráčov (nepoznáme ich mená, ale nedá sa vylúčiť, že mnohí z nich boli Židia, či Česi) a Žilina mala čo robiť, aby sa udržala v lige.¹⁴⁵ O rok neskôr sa však situácia žilinského futbalu zlepšila.¹⁴⁶

Summa summarum za päť vojnových rokov v Žiline vytvorili relatívne dobré podmienky pre šport do budúcnosti: „*postavili sme moderné futbalové ihrisko a tribúnami, ktoré pojmu 15 000 ľudí, ľahkoatletickú dráhu, ... , modernú telocvičňu, pomocné ihrisko, vystavili sme tenisový pavilón, ... , previedli sme kompletne oplozenie tenisových kurtov, začali sme so stavbou ústrednej budovy, a to trojposchodovej ...*“¹⁴⁷ V lete 1944 sa začalo i s výstavbou umelého klziska, ktorého dokončenie bolo optimisticky naplánované na október.¹⁴⁸ V dôsledku vypuknutia SNP a vyhrotenia politickej situácie zostala výstavba klziska nedokončená.

Politické zmeny z obdobia konca tridsiatych rokov priniesli novú koncepciu i do kultúry. Podobne ako v športe, i do organizácie kultúrnych podujatí za zapojila HG so svojim dramatickým odborom, ktorý vznikol v decembri 1939. Podľa správ z novín bol dramatický odbor HG jediným divadelným spolkom v Žiline¹⁴⁹, a to aj napriek tomu, že v medzivojnovom období pôsobilo v Žiline najmenej šesť rôznych divadelných krúžkov, či spolkov.¹⁵⁰

Celkovo možno konštatovať, že informácie o stave žilinskej kultúry sa dostávajú ľišia. Zatiaľ čo pred vojnou bol podľa Vavra Ryšavého žilinský kultúrny život veľmi čulý, v meste vystupovali mnohí významní umelci tej doby (F. K. Veselý, A. Bagar, F. Dibarbora, z českých Boháč, Štěpánek, Flégl a i.) a i samotná žilinská produkcia bola na úrovni, v roku 1940 sa v novinách konštatovalo: „*Doteraz bola Žilina viac-menej len to, čo sme videli v kaviarniach, na športových podnikoch a v kinách, ale kultúrnej Žiliny ... nebolo. Chybuje mestský duch, elegancia, pochopenie pre stály styk s umením a pochopenie pre konkurenciu aj na tomto poli.*“

¹⁴⁵ Slovenská politika, 4. 7. 1943, s. 12, *Skvelá tradícia ŠK Žilina*.

¹⁴⁶ Slovenská politika, Turíce 1944, s. 16, *Hodnotný program v Žiline*.

¹⁴⁷ Slovenská politika, 14. 3. 1944, s. 17 – 18, *5 rokov výstavby v ŠK Žilina*.

¹⁴⁸ Slovenská politika, 19. 7. 1944, s. 6, *Novosti zo ŠK Žilina*.

¹⁴⁹ Slovenská politika, február 1940, *Čo pripravuje dramatický odbor HG v Žiline?*

¹⁵⁰ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 61. Jednalo sa o divadelné spolky pri františkánskom, sirotárskom a saleziánskom kostole, vo vojenských kasárňach a spolky Hviezdoslav a Kollár.

Je dosť pravdepodobné, že po udalostiach z októbra 1938, ktorých dôsledkom bol i masový odchod českých občanov a vytlačanie Židov zo spoločenského života mesta, začala žilinská kultúra na čas stagnovať. Česi a Židia boli dôležitou súčasťou kultúrneho života mesta a preto istý čas trvalo, kým sa kultúra opätovne zmobilizovala, teraz ale už pod taktovkou HG.

Podstatnou zmenou prešiel i repertoár divadelného spolku, ktorý sa prispôbil novým trendom národno-emancipačného procesu a v prvom rade sústredil na uvádzanie diel slovenských autorov Stodolu, Barča, Radványiho, Nedbala, či Dusíka.¹⁵¹

Počas vojny v Žiline dvakrát hosťovalo i Slovenské ľudové divadlo a príležitostne sa predstavili i obľúbení členovia Národného divadla Dibarbora, Zachar a Veselý. V prvej polovici štyridsiatych rokov sa divadlu v Žiline venovali i saleziáni, dievčenská HM a v roku 1943 založil vlastný divadelný spolok i Hasičský a záchranný zbor mesta Žiliny.¹⁵²

Fakt, že v tomto období bolo prvoradou úlohou na poli kultúry propagovať slovenských umelcov, dosvedčuje i organizovanie rôznych literárnych prednášok a besiedok so slovenskými básnikmi Beniakom, Kostrom, Harantom a Frátrikom¹⁵³ a otvorenie výstavy slovenského maliara Jozefa Satina¹⁵⁴.

Okrem slovenských umelcov sa na žilinských divadelných doskách malo možnosť predviesť i pár umeleckých súborov zo spriatelенých zemí – z Nemecka a Chorvátska¹⁵⁵.

---

¹⁵¹ Slovenská politika, 14. 4. 1940, s. 3, Dusíková *opereta „Keď rozkvitne nový máj“* v Žiline pri príležitosti Štefánikových osláv; 15. 5. 1941, s. 3, Radványiho „Prievan“ na žilinskom javisku; 16. 6. 1941, s. 3, Úspešné prevedenie Nedbalovej „Poľskej krvi“ v Žiline; 25. 11. 1941, s. 3, Nová Stodolova hra v Žiline; 5. 3. 1942, s. 3, Bačov „Mastný hrniec“ na žilinskom javisku.

¹⁵² Slovenská politika, 10. 2. 1942, s. 3, Divadlo u saleziánov v Žiline; 18. 1. 1944, s. 3, Divadelné predstavenie HM-D v Žiline; 20. 2. 1944, s. 7, Z činnosti divadelného krúžku Hasičského a záchranného zboru mesta Žiliny.

¹⁵³ Slovenská politika, 16. 12. 1942, s. 3, *Básnik vždy patrí národu*; 10. 3. 1943, s. 3, *Básnici hovoria*.

¹⁵⁴ Slovenská politika, 25. 11. 1942, s. 3, *Čo je bližšie? K výstave Satinových obrazov v Žiline*.

¹⁵⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 1264 – II/1941.

7. Slovensko-nemecká dohoda o spolupráci na poli kultúry a jej uplatnenie v Žiline

Existencia slovenského štátu bola priamo naviazaná na Nemecko, široká orientácia naň bola spečatená i viacerými zmluvami. Oficiálna dohoda o spolupráci na kultúrnom poli bola podpísaná 1. mája 1942. Slovensko si tak predsavzalo brať príklad z Nemecka a spolupracovať s ním na poli vedy, školstva, výchovy mládeže, publikovania kníh, v otázkach podpory športu a cestovného ruchu.¹⁵⁶

Orientácia na Nemecko sa v Žiline začala výraznejšie prejavovať ešte pred podpísaním dohody o spolupráci. O všestrannú spoluprácu s Nemeckom sa v Žiline starala Slovensko – nemecká spoločnosť. V máji 1940 v Žiline zorganizovala prvý kurz nemčiny, no už od októbra tu Nemecká akadémia otvorila svoj (po Bratislave) druhý lektorát, čím sa zároveň rozšíril počet kurzov.¹⁵⁷ Tým sa, v podstate s predstihom, splnil jeden z hlavných bodov dohody o tom, že nemecký jazyk bude zaradený na prvé miesto za slovenčinou. So šírením nemeckej literatúry to už také ružové nebolo. V žilinskej knižnici sa podľa správy knihovníka nachádzala prevažne nemecká detská literatúra a ani čitatelia sa nemecky písanej literatúry nijak zvlášť nedožadovali: „*Príležitostne pripomínam, že za poslednie dva roky vyskytli sa len traja čitatelia, ktorí sa dotazovali o nemecké knihy v našej knižnici.*“¹⁵⁸

Slovensko – nemecká spoločnosť v Žiline postupovala podľa jednotlivých bodov dohody o spolupráci medzi oboma krajinami. V spolupráci s mestom zorganizovala v Žiline napríklad putovnú výstavu drážďanského múzea „*Človek – zázrak života*“, ktorú si osobne prišiel pozrieť i samotný prezident spomínaného múzea¹⁵⁹ a výstavu „*Ríšska pracovná služba*“, ktorá bola „*veľmi poučná a dôležitá, lebo pracovná služba bude aj u nás uzákonená*“.¹⁶⁰ Patronát nad oboma výstavami prevzal Vojtech Tuka. Ich návštevnosť bola zaistená organizovanými prehliadkami zo škôl, spolkov a úradov z celého okresu, železnice museli dokonca poskytovať návštevníkom z väčších diaľok tretinové alebo až polovičné zľavy z cestovných

---

¹⁵⁶ Dragúň, S.: Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi. In: Historický časopis, roč. 55, č. 3, 2007, s. 562.

¹⁵⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 12 045/1940, č. 26 666/1940.

¹⁵⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 29 679.

¹⁵⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1473/1940; Slovenská politika, 1. 12. 1940, s. 4, *Návšteva prezidenta nemeckého hygienického múzea v Drážďanoch Dr. Georga Seiringa.*

¹⁶⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1140/1941 - 4533 prez.

lístkov.¹⁶¹ Okrem výstav slovensko – nemecká spoločnosť zorganizovala i divadelné predstavenie nemeckej činohry, vojenský koncert, prednášky a oslavy narodenín „*Vodcu Nemeckého národa a Ochrancu Slovenského štátu*“ Hitlera.¹⁶² V oblasti športu boli v lete 1942 zorganizované medzištátne nemecko – slovenské preteky v telocviku za prítomnosti ministra vnútra A. Macha a nemeckého vyslanca H. E. Ludina.¹⁶³

8. Činnosť žilinských komunistov

V Žiline počas vojny pôsobili v ilegálite hlavne komunisti. Formovali sa tu rôzne tajné skupiny, napríklad pod zámienkou stolnotenisového klubu. Komunistické bunky boli tajne organizované aj vo významných žilinských podnikoch ako bola súkenka, Hungária, či Rüttgersova továreň na decht a jednu základňu mali i na železničnej stanici. Ich činnosť bola zameraná hlavne na vydávanie a rozširovanie letákov s protištátnymi a prosovietskymi textami, ilustrované komunistickými symbolmi a rôzne poburovacie akcie – maľovanie sovietskych znakov na viditeľných miestach alebo vyvesovanie červených zástav v deň výročia medzinárodného robotníckeho hnutia. Po zmene orientácie nacistickej politiky - po prepadnutí ZSSR - začali komunisti pripravovať hlavne sabotáže. Do sudov určených pre nemeckú armádu dávali miesto oleja vodu, alebo sypali piesok do ložísk vagónov. Po uzatvorení Vianočnej dohody a utvorení Slovenskej národnej rady sa i žilinskí komunisti začali zapájať do prípravy ozbrojeného povstania a zvrhnutia ľudáckej vlády. Okrem vytvárania partizánskych základní, ich zásobovania a zbrojenia vypomáhali aj sovietskym utečencom zo zajateckých táborov, ktorí sa napokon sami zapojili do Slovenského národného povstania. Po celý čas však boli ostro prenasledovaní, často boli zatýkaní a odvázaní do Ilavy.¹⁶⁴

V ich prospech, keď to bolo nutné, intervenoval hlavne starosta Tvrdý: „*Dr. Tvrdý nerobil rozdiel medzi mestskými zamestnancami podľa politického*

¹⁶¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1473/1940 – 4406 prez.; fond Veľká obec Žilina, č. 14 280/1941.

¹⁶² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 8253/1942, 4344 – II/1941; Slovenská politika, 18. 6. 1941, s. 6, *Divadelné predstavenie württenberskej činohry v Žiline*; 17. 2. 1942, s. 3, *Veľký úspech nemeckého koncertu v Žiline*.

¹⁶³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 24 481/1942.

presvedčenia. Za jeho pôsobenia bolo pri meste zamestnaných veľa socialistov, komunistov a čechoslovákov.¹⁶⁵ Napriek tomu, že vedenie mesta bolo orientované – s určitým odstupom, či rezervovanosťou - skôr ľudáckym smerom, predstavitelia iných politických smerov neboli zo strany mesta perzekvovaní: „*Ich intervencie v prospech politických odporcov režimu, ktorí boli väznení, ako napr. evanjelického farára Fedora Ruppeldta, Dr. Róberta Kubiša, Antona Sedláčka,¹⁶⁶ a iných ... to všetko po vojne pomohlo, že ich oslobodili. Mali funkcie významné, ale pôsobili v týchto funkciách ako ľudia dobromyseľní, ktorí sa snažili pomáhať všade, kde mohli. Keď Antona Sedláčka poslali ako komunistu počas Slovenského štátu dva razy do väzenia v Ilave, poslanec Dr. Tvrdý mu pomohol na slobodu ...*“¹⁶⁷

---

¹⁶⁴ Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *c. d.*, s. 136 - 139.

¹⁶⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrdý, dodatok č. 1.

¹⁶⁶ Fedor Ruppeldt sa významne zaslúžil o výstavbu žilinského evanjelického kostola a cez vojnu bol trestne stíhaný pre napomáhanie najímania slovenských občanov do československých légii vo Francúzsku (Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1119/1941 – 4531 prez.); Dr. Róbert Kubiš bol členom Slovenskej ľudovej strany a zástancom celistvosti československého štátu, kvôli čomu sa dostal do konfliktu s V. Tukom. To mu bolo „spočítané“ počas slovenského štátu, keď odmietol odvolať svoju výpoveď proti V. Tukovi. Rovnako bol účastníkom SNP. (Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 32); Anton Sedláček bol známy žilinský komunista a účastník SNP, bol však chytený a verejne popravený v Žiline.

¹⁶⁷ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 73.

V. ŽIDOVSKÁ OTÁZKA A JEJ RIEŠENIE V MESTE ŽILINA

Dvadsať rokov existencie československého štátu pôsobilo na zblížovanie židovského národa so slovenským prevažne pozitívne, no nebola to doba dosť dlhá na to, aby mladá židovská generácia, formovaná v slovenskom prostredí na československých školách, výraznejšie pôsobila na zmenu celkového nacionálneho profilu židovského obyvateľstva na Slovensku a tým pádom ovplyvnila aj verejnú mienku. V období existencie medzivojnového Československa sa prejavovali u židovského obyvateľstva na Slovensku aj hospodárske a sociálne zmeny. Ďalej sa prehĺbila sociálna polarizácia vnútri židovskej pospolitosti, kde sa zvyšuje počet proletarizovaných zložiek – najmä z radov drobných i stredných obchodníkov a remeselníkov. Židovský priemyselný a finančný kapitál si svoje pozície udržuje, alebo ich ešte upevňuje, no zároveň v procese monopolizácie hospodárstva sa často prelína i splyva s kapitálom nežidovským – aj slovenským. Príliv židovského živlu do slobodných povolání pokračoval.¹⁶⁸

Napriek určitému zmiereniu sa však slovensko – židovské vzťahy v medzivojnovom období podstatne nezlepšili. Vzájomná nedôvera a izolovanosť ostali – tým skôr, že z komplikovaného židovského problému viaceré, najmä opozičné meštiacke strany, no aj rôzne maloburžoázne i fašizoidné hnutia vytĺkali pre seba politický kapitál. Antisemitizmus hospodárskeho i nacionálneho zafarbenia bol totiž veľmi vhodným prostriedkom lacnej radikalizácie politických programov. S protizidovskou kartou vedela najlepšie vo svoj prospech zaobchádzať Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá podchytovala hospodársky a sociálne neuspokojené maloburžoázne a stredné vrstvy, ako aj inteligenciu, márne čakajúcu na plné uplatnenie. Tieto sociálne skupiny často videli príčinu svojho neutešeného hospodárskeho postavenia vo všadeprítomnej židovskej konkurencii, ktorej spravidla podliehali. Vďaka sociálnym a ekonomickým pomerom vládnucom na Slovensku mala takáto agitácia väčšinou úspech. Antisemitské heslá boli neraz aj mobilizačným faktorom pri organizovaní rôznych politických demonštrácií.¹⁶⁹

Čoskoro po nástupe k moci ľudáci začali čoraz viac pozornosti venovať riešeniu židovskej otázky, z ktorej sa zrazu vyrobil jeden z najdôležitejších

---

¹⁶⁸ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 13 - 15.

¹⁶⁹ Tamže, s. 16 - 17.

vnútropolitických problémov štátu. Protižidovský postoj novej politickej reprezentácie bol deklarovaný už v jej prvom oficiálnom dokumente – manifeste k slovenskému národu zo dňa 6. októbra 1938, ktorý stavia „nové Slovensko do boja proti marxisticko – židovskej ideológii rozvratu a násilia.“¹⁷⁰

Židovská otázka sa teda na Slovensku začala riešiť krátko po vytvorení autonómie. V januári 1939 bola k tomuto účelu zriadená komisia, tzv. Sidorov komitét, v ktorom boli zastúpení politickí aj hospodárski činitelia, keďže z prítomnosti a pôsobenia Židov v Československu boli vyvodzované aj ekonomické dôsledky. Napriek vydaniu niekoľkých návrhov zákonov v čase autonómie nevyšli na Slovensku žiadne protižidovské zákonné normy. Objavilo sa niekoľko návrhov a pokusov ako definovať pojem židovského občana na základe rasových a konfesiónálnych kritérií, ako ich roztriediť napr. podľa dĺžky pobytu na území Československa, ako obmedziť, či úplne zakázať ich pôsobenie v hospodárskom, kultúrnom a spoločenskom živote. Rovnako bolo zrealizovaných niekoľko konkrétnych krokov smerujúcich k spoločenskej a politickej diskriminácii židovských občanov. Napríklad vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny sa na kandidátkach nenachádzali žiadni zástupcovia židovskej komunity. Ďalším úderom bolo prepúšťanie židovských osôb z vyšších úradníckych funkcií, z dôstojníckeho zboru armády, či z funkcií verejných notárov.¹⁷¹

Po 14. marci 1939 začali udalosti naberať spád, i keď tento deň nepredstavuje žiadny významný medzník, pretože základy riešenia židovskej otázky boli položené v predchádzajúcom období autonómie. Po tomto dátume však už začali vychádzať oficiálne nariadenia upravujúce židovskú problematiku. Boli však vydávané v podobe vládnych nariadení, pretože ich neschvaľoval Snem Slovenskej republiky, ktorý bol takýmto spôsobom v danej problematike obchádzaný, ale vláda, ktorá mala túto právomoc zakotvenú v zákone. Od júla 1939 boli protižidovské nariadenia vydávané vládou podľa § 44 ústavy, ak ich zdôvodnila hospodárskymi, finančnými alebo politickými záujmami štátu. Zákon pripúšťal aj udeľovanie výnimiek ministerstvom vnútra - samozrejme za patričnú peňažnú protihodnotu. Začal sa tak kolotoč vydávania nariadení, ktoré obmedzovali počty židovských zamestnancov takmer vo všetkých sférach, revidovali živnostenské oprávnenia, redukovali počty advokátov, notárov, lekárov, lekárnikov, atď. a žiadostí o udelenie výnimky spod daného nariadenia. Rovnako bola zrušená vojenská povinnosť

---

¹⁷⁰ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 19 – 20.

¹⁷¹ Tamže, s. 32 – 38.

a nahradená bola povinnosťou pracovnou, pričom vojenské hodnosti židovských občanov boli zrušené.¹⁷²

O slovenských Židov sa živo „zaujímali“ i Franz Karmasin, vodca nemeckej menšiny na Slovensku, ktorý otvorene hovoril o eliminovaní Židov a tiež nemecký veľvyslanec na Slovensku Hans Bernard, ktorý podával Hitlerovi správy o nedostatkoch vnútornej i zahraničnej politiky Slovenska.¹⁷³

1. Žilinské obyvateľstvo židovského pôvodu

Žilina bola v minulosti svojimi obyvateľmi prezývaná aj „Židina“¹⁷⁴ pre početnú židovskú menšinu. Rovnako i údaje zo sčítania obyvateľstva z roku 1930 potvrdzujú, že v Žiline bola približne piata najväčšia židovská komunita na Slovensku.¹⁷⁵ Žilinská židovská komunita sa rozrastala hlavne v období prvej republiky, keď sa za dvadsať rokov jej existencie zvýšil počet obyvateľov židovského pôvodu v Žiline z 1600 na viac ako 3000.¹⁷⁶ Aj sčítanie žilinských židovských obyvateľov z decembra roku 1940 udáva číslo 3000: „ ... výsledok popisu značne prekvapil, lebo 3000 židov, t. j. celá šestina žilinského obyvateľstva prezradzuje nám pravý stav židovskej otázky v Žiline.“ Z celkového počtu bolo dva a pol tisíc Židov slovenských štátnych príslušníkov, zvyšok pochádzal väčšinou z Ríše, z Protektorátu Čechy a Morava, z Poľska a z Maďarska.¹⁷⁷

V Žiline sa Židom darilo takmer vo všetkých povolaniach. Vďaka tomu, že väčšina židovských rodín, pokiaľ si to mohla dovoliť, umožňovala svojim potomkom štúdiá na vysokých školách, pôsobilo v meste veľa židovských lekárov, advokátov a inžinierov. Presadzovali sa aj ako veľkopodnikatelia, či drobní živnostníci. Ich prevahu v podnikateľskej sfére je možné dobre pozorovať z archívnych materiálov, ktoré dokumentujú revíziu a rušenie židovských živnostenských oprávnení. Tak napríklad v roku 1939 bolo celkovo 61 obchodníkov s miešaným tovarom, z čoho 33

---

¹⁷² Tamže, s. 47 – 51.

¹⁷³ Hradská, K.: *c. d.*, s. 12.

¹⁷⁴ Z rozprávania Ing. Karola Rožánka.

¹⁷⁵ Nižňanský, E.: *Slovenská spoločnosť a židovská komunita*. In: Česko – slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 91. V Žiline bolo v roku 1930 2917 obyvateľov židovského pôvodu.

¹⁷⁶ Prikryl, L. – Štánsky, P.: *c. d.*, s. 20.

¹⁷⁷ Slovenská politika, 1. 12. 1940, s. 6, *3000 Židov v Žiline*.

bolo kresťanských a 28 židovských.¹⁷⁸ Ešte väčší podiel mali žilinskí Židia v advokácii. Z 29 žilinských advokátov bolo až 22 židovského pôvodu.¹⁷⁹ (V roku 1942 bolo v Žiline už o štyroch advokátov menej – všetci mali židovský pôvod.) Významný bol aj počet židovských lekárov: v roku 1942 bolo v Žiline z celkového počtu 34 lekárov a lekárnikov (bez tých, ktorí pracovali v nemocnici) 27 židovských.¹⁸⁰ I v obchode mali Židia pred vojnou v Žiline prevahu nad „árijcami“: zo 756 obchodných koncesíí v roku 1942 bola väčšina v rukách židovských občanov – 424.¹⁸¹ Nie všetci žilinskí Židia však oplývali bohatstvom a i v rámci židovskej komunity boli markantné sociálne rozdiely: „V Žiline boli medzi židmi aj lekári, právnici a inžinieri, ale aj nosiči na železničnej stanici. ... Okrem toho židia boli aj najobyčajnejší povozníci.“¹⁸²

Židovskí obyvatelia Žiliny sa čulo zapájali do žilinského spoločenského diania. Ako už bolo raz spomenuté, veľké zásluhy mali hlavne na rozvoji žilinského športu: „Šport v Žiline mal širokú základňu, založili ho a organizovali väčšinou Židia. ... O rozvoj športu v Žiline sa veľkou mierou zaslúžil aj židovský klub Makabi. V roku 1937 sme organizovali židovskú olympiádu – makabiádu. Makabi usporiadal aj stolnotenisové majstrovstvá Slovenska, na ktorých sa zúčastnil aj majster ČSR a sveta (Bohumil) Váňa.“ Niektoré ich zásluhy v oblasti športu však majú značne horkastú príchuť, pretože v časoch vojny sa v rámci „pracovnej povinnosti“, čiže nútených prác, zúčastňovali napríklad na výstavbe nového športového štadióna. Na druhej strane niektorým z nich mohla táto činnosť aspoň načas zaručiť aké – také prežitie: „Môj otec presvedčil náčelníka Hlinkovej gardy, aby vybral zo zberného tábora štyridsať až päťdesiat rodín, ktoré budú stavať štadión. Prisľúbil, že mu dá cement zdarma. Dovtedy bola iba drevená tribúna a otec ponúkol vybudovať betónovú. Tak sa mohlo zachrániť niekoľko židovských rodín.“¹⁸³ Rovnako Židia pracovali i na budovaní žilinského lesoparku Chrást, ktorý je dodnes veľmi obľúbeným miestom prechádzok mnohých Žilinčanov.

V období zostrovania diania na politickej scéne sa ani Žilina nevyhla výtržnostiam. Vo februári ľudová strana v meste uskutočnila „nálepkovú akciu Na

¹⁷⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ č. 26 851 – 26 198/1939 adm.

¹⁷⁹ Slovák, 21. 3. 1939, s. 3, *Advokátske komory zakázali prax židovským advokátom*.

¹⁸⁰ Dodnes najznámejší žilinský lekár tohto obdobia je tiež židovského pôvodu - Vojtech Spanyol bol zakladateľom žilinskej nemocnice, veľkú zásluhu mal na vytvorení jej očného pavilónu.

¹⁸¹ Gardista, 3.11. 1942, s. 6, *Židovstvo v Žiline*.

¹⁸² Schuster, R.: *Muž s dvoma srdcami*. Pressprint, Košice 2001, s. 18.

¹⁸³ Tamže, s. 24.

Slovensku po slovensky“. Po nej sa však začali šíriť aj protižidovské útoky, v podobe nápisov „*ČSR nepatrí Slovákom a Čechom, ale Židom*“, ktoré v noci neznámi páchatelia napísali na niekoľko desiatok žilinských domov.¹⁸⁴ Neblahé následky pre žilinských židovských obyvateľov mohol mať aj pogrom, na ktorý sa chystalo pár rozvášnených ľudákov 6. októbra 1938, teda v deň vyhlásenia autonómie. Vo knihe spomienok túto situáciu farbisto opísal žilinský Žid Artur Arieš Klein. Pogrom sa nakoniec nekonal, pretože mu zabránili sami Židia tým, že sa týmto krikľúňom zložili na pár rúnd v krčme: „*Vtedajší náčelník Hlinkovej gardy v Žiline Emil Kianička prišiel 6. októbra 1938 o druhej popoludní k môjmu otcovi a oznámil mu: - Kubko, povedz otcovi, matke a bratom, aby sa schovali, lebo sa chystá pogrom na Židov. – Emilko môj, ty si sa zbláznil, ty chceš robiť pogrom proti nám? .... Ty si predsa môj dobrý kamarát. Musíme tomu zabrániť a nejako to vyriešiť – odpovedal otec rozhodne. – Vieš, čo kričia ľudia na ulici? Slovensko Slovákom, Palestína židákom! Židia von! – vysvetľoval náčelník Hlinkovej gardy. – Koľko ľudí to vykrikuje? – opýtal sa otec. – Nie je ich veľa, zo desať, pätnásť – odpovedal Kianička. – Treba im zaplatiť a pozvať ich do krčmy, - navrhol otec. Za dve hodiny pozbierali päťtisíc korún, pozvali krikľúňov do krčmy a tí hneď zmĺkli. A tak sa v Žiline zatiaľ žiaden pogrom nekonal.*“¹⁸⁵ Táto príhoda zároveň krásne poukazuje na ľahko podplateľný a nepevný charakter niektorých do hrudi sa bijúcich „verných“ Slovákov - ľudákov a na šikovnosť a bystrý um židovských obyvateľov. No v boji proti satelitnému štátu Nemecka už tieto vlastnosti spoločne s ich finančným kapitálom nestačili. Summa summarum tieto žilinské protižidovské akcie teda nemali za následok väčšie ujmy na zdraví, či na majetku. Mohli však byť spolu s mnohými novinovými správami o antisemitizme z Rumunska, Poľska, Nemecka, Talianska, ktoré prevzalo príklad nemeckého národného socializmu, či anektovaného Rakúska¹⁸⁶, varovným signálom do budúcnosti.

---

¹⁸⁴ Slovenská politika, 3. 2. 1938, s. 4, *Protižidovské nálepky v Žiline*.

¹⁸⁵ Schuster, R.: *c. d.*, s. 38.

¹⁸⁶ Išlo prevažne o správy z titulných strán Slovenskej politiky od začiatku roku 1938, napr.: o antisemitizme v Rumunsku, kde boli vysťahovaní Židia, ktorí nemali rumunské štátne občianstvo, o vysťahovaní Židov, ktorí prišli do Poľska zo ZSSR, veľavravné boli i samotné názvy článkov: „*Výstražné slová pápežove: Hitlerovo učenie – najhorší blud!*“, *Ostré akcie proti Židom v Rakúsku*

2. Uplatňovanie protižidovských nariadení

Nové pomery v Slovenskom štáte začali žilinskí Židia pociťovať vzápätí po 14. marci 1939. Od septembra museli svoje obchody označiť slovenským aj nemeckým nápisom „Židovský obchod“¹⁸⁷ a do konca roka 1939 museli byť prepustení z verejných služieb, pričom v Žiline boli ako mestskí účtovníci zamestnaní už len poslední traja.¹⁸⁸ V snahe „odstrániť všetky prvky, ktoré majú vzťah k židovstvu“ boli postihovaní i zamestnanci, ktorých manželky a manželia mali židovský pôvod.¹⁸⁹

Príležitosti ponižovať a znevažovať židovských spoluobyvateľov sa promptne chytili nielen členovia HG, ale aj tí Žilinčania, väčšinou väčší podnikatelia či živnostníci, ktorí židovskú konkurenciu chápali ako ohrozovanie vlastnej existencie. Prvé ponosy na židovských občanov majú dátum 4. apríla 1939 a HG v nich požaduje odobratie živnostenských listov „všetkým židovským obchodníkom, ktorí predávajú tovar na drobno na námestí Slobody. Menovaní sa chovajú i teraz provokatívne a nemiestne.“¹⁹⁰ Až smiešne vyznievajú rôzne udania, či hlásenia, napr. o pozorovaní Židov na túrach v Terchovej alebo zisťovanie mien majiteľov áut, ktorí sa stretli v Rajeckých Tepliciach.¹⁹¹ Tieto „vyšetrovania“ nikdy nič nedokázali a nepriniesli žiaden relevantný záver. Dôležitejší bol však fakt, že nové právomoci umožňovali príslušníkom HG Židov sledovať, či vyšetrovať, čo im s veľkou pravdepodobnosťou výrazne dvíhalo sebavedomie, pretože zrazu sa z obyčajných ľudí, ktorí boli kedysi odkázaní na služby toho – ktorého Žida, stali páni situácie a tí, ktorí rozhodujú o ich ďalšom osude.

Realizovanie nových vládnych nariadení v praxi muselo byť náležite kontrolované, a preto sa vyžadovali časté hlásenia o ich priebehu. V podstate však išlo o zámienku na šikanovanie a ponižovanie občanov židovského pôvodu. Máme tak možnosť dozvedieť sa napríklad o ich „spolčovaní na základe turistiky“, o tom, že nakupujú tam, kde nesmú a mimo hodín im na to určeným alebo že nenosia hviezdu,

---

v plnom prúde“, „Nová akcia proti Židom v Berlíne: výstražné znaky na židovských podnikoch“, „Peklo v nemeckých koncentračných táboroch“ – svedectvo väzňa z Dachau, atď.

¹⁸⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 23 315/1939 adm.

¹⁸⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 18 211/1939 adm.

¹⁸⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1663/1940 – 4422 prez.

¹⁹⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 10 266/1939 adm.

¹⁹¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 814 /1939 prez.

prípadne sa snažia ju zakryvať. Nariadenia v neprospech židovských občanov však porušovali aj árijci, hlavne obchodníci, ktorí v snahe nestratiť zákazníka (hoci aj Žida) týmto dobrý tovar odkladali, za čo si dali určite aj náležite priplatiť.¹⁹²

Novou povinnosťou, ktorá bola uložená na starosti okresných náčelníkov bolo i vykonávanie domových prehliadok. Namierené boli hlavne proti nespoľahlivým a štátu nebezpečným osobám, čím sa mysleli hlavne Židia a ľudia s pročeškoslovenským zmýšľaním. Hľadal sa „závadný materiál po stránke politickej“ a prílišné zásoby. Odhalený vinník mal byť verejne ponížený a odvedený: „... pri zistení takejto závady zavolajú si pred byt ... 10 – 20 gardistov v občianskom obleku, ktorí budú mať za úkol robiť verejnosť a vinníka takto pred verejnosťou sossmiešniť a vyhlásiť za škodcu národa a vlasti. ... Gardisti pri odvádzaní nech vykrikujú takéto heslá: Chudoba nemá nič, vy máte veľa, ste škodcom národa a pod.“ Na tento účel museli žandárski velitelia zostavovať zoznamy podozrivých osôb. Figurovali na nich v prvom rade Židia, ale i osoby označené ako „bývalý agrárnik“, „známy odporca SR“, či „komunistický fanatik“, „horlivý prívrženec ČSR“ a „lavičiar benešovec“.¹⁹³ Aj úplne bezúhonní ľudia tak boli šikanovaní a trestaní za svoje názory a zmýšľanie, čo je však jedna z hlavných vlastností každého totalitného režimu.

Takejto razii bol podrobený i žilinský židovský spolok Sion, ktorý mal povolenie na vedenie preškoľovacích kurzov.¹⁹⁴ Tie sa konali za účelom prípadného vyst'ahovania slovenských Židov do Palestíny. Náplňou týchto kurzov bola príprava účastníkov, zväčša mladých ľudí na nový život v Palestíne. Pozornosť sa venovala hlavne výučbe hebrejčiny, odborným pracovným školeniam a teoretickej príprave na život v novej vlasti. Táto akcia bola povolená úradmi, ale zároveň aj prísne sledovaná – ako o tom svedčí napríklad žilinská razia. Prevrstvovacie kurzy sa konali približne do leta 1940.¹⁹⁵

9. septembra 1941 bol prijatý Židovský kódex, v ktorom boli detailne zhrnuté všetky obmedzenia spoločenských, občianskych, náboženských a osobných práv židovských osôb, obsahoval aj ďalšie sprísnené pravidlá pre ich majetko - právne

¹⁹² Slovenská politika, 28.11.1941, s. 4, *Razia na Židov v Žiline*; Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 51/1942 – 4581 prez.

¹⁹³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1171/1940 – 4387 prez.

¹⁹⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 441/1940 – 4328 prez.

¹⁹⁵ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 54 – 55.

postavenie a posledná časť kódexu sa týkala arizácií. Od tohto dátumu boli teda Židom už takmer neobmedzene upierané základné občianske i ľudské práva. Odrazu nemali prístup do parkov, kaviarní, kín, či divadiel, do verejných knižníc, na kúpaliská, do kaviarní a reštaurácií. V Žiline boli hotelové podniky rozdelené na čisto árijské, ktorých bolo päť a jeden – hotel Grand¹⁹⁶, do ktorého chodil hrať karty aj žilinský starosta¹⁹⁷ – bol miešaný. Židia mali obmedzený i čas nákupov, nesmeli sa zhromažďovať vo väčšom počte a bola pre nich určená ranná a večerná policajná hodina. Stretávanie Židov s árijcami bolo rovnako zakázané. Nesmeli ani telefonovať, vlastniť rádio, či písací stroj. Museli odovzdať i všetky športové potreby.

V súvislosti so športom, ktorý pred vojnou v Žiline vo veľkej miere organizovali i Židia, máme ďalšie cenné svedectvo od pamätníka pána Kleina: „ *Cez vojnu v Žiline postavili nový športový štadión, hlavne zásluhou Vojtecha Závodského, ktorý bol nielen zanietým športovcom, ale v tom čase aj náčelníkom Hlinkovej gardy a mal veľmi dobrý vzťah so židovskými obyvateľmi. Židia nesmeli športovať, vzali nám všetko, aj tenisové rakety, pingpongové loptičky. Závodský nám však dovolil trénovať skoro ráno na štadióne, medzi piatou a siedmou.*“¹⁹⁸

Nariadenia Židovského kódexu však niekedy v konečnom dôsledku postihovali aj nežidov. Keďže Židia nemohli byť nadriadení árijcom a styky Židov s árijcami boli obmedzené na minimum, v archívnych materiáloch sa z tohto obdobia nachádza veľmi veľa žiadostí žien a dievčat, ktoré automaticky stratili prácu, pretože boli v židovských rodinách zamestnávajúce ako pomocnice v domácnosti. Týmto nariadením stratili jednak svoj jediný zárobok, ktorý už tak nebol nijak zvlášť vysoký (cca 150 – 250 Ks) a z ktorého často samé živili i niekoľkočlenné rodiny. V mnohých prípadoch prišli aj o strechu nad hlavou, keďže niekedy pracovali aj za stravu a byt. Často sa jednalo o 60 – 70 ročné ženy, vdovy, so zdravotnými problémami, ktoré mali len minimálne šance nájsť si nové zamestnanie. Nech však zneli žiadosti akokoľvek úpenlivo, boli do poslednej zamietnuté.¹⁹⁹

Z archívnych materiálov, novinových článkov, ale i zo samotných výpovedí ľudí, ktorí žili v období Slovenského štátu, a teda zažili jeho nové pomery na vlastnej

---

¹⁹⁶ Slovenská politika, 21. 8. 1940, s. 4, *Židia nie sú vítaní*.

¹⁹⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый, dodatok č. 1.

¹⁹⁸ Schuster, R.: *c. d.*, s. 23.

koži možno konštatovať, že spoločnosť sa dost' výrazne polarizovala. Vzťahy medzi občanmi boli ovplyvňované politickou a konfesijnou príslušnosťou. Aj keď žilinskí obyvatelia pravdepodobne podvedome vedeli, kto je kresťan a kto Žid, podľa toho u koho nakupovali, pracovali, alebo s kým sa stretávali na omšiach v kostole, tieto rozdiely boli zrazu markantné na prvý pohľad po zavedení nosenia Dávidovej hviezdy na viditeľnom mieste na oblečení. Tento stredoveký spôsob označenia spôsobil zrazu nemalé rozpaky ako u Židov, ktorí zrazu vynikali, tak aj u mnohých kresťanov, ktorí zrazu nevedeli, ako sa k svojim priateľom a známym majú správať. Zo strachu, aby neboli obviňovaní zo stykov s nepriateľským živlom tak mnohé dovtedy určite vrelé vzťahy a styky ochladli, ak vôbec nezanikli. Najlepšie tieto nepriemenné situácie opisuje pán Klein, pretože ich zažil na vlastnej koži: „... si spomínam na ďalšiu udalosť, ktorá vošla do dejín, keď sme na základe Židovského kódexu, prijatého ľudskou vládou 9. septembra 1939, ktorý bol jedným z najkrutejších protižidovských zákonov v novodobých dejinách Európy, museli nosiť žlté pláténé hviezdy na prsiach. Bolo to práve na Nový rok. My sme sa za to nehanbili, veď v Žiline nás každý poznal tu sme boli doma medzi svojimi. Len niektorí naši blízki kresťanskí spoluobčania mali z toho problémy. Väčšina z nich sa k nám správala korektne. Pozdravili nás tak, ako predtým: - Dobrý deň, pán Klein. Šťastlivý Nový rok. Ale boli aj takí, ktorým už bolo nepriemenné sa stretnúť a pozdraviť nás ako inokedy. Tí sa radšej otočili, keď sme sa stretli alebo prešli na druhú stranu ulice. Boli to trápne a ponížujúce momenty. Ako keby sme sa zo dňa na deň stali prašivými, či ich nepriateľmi. Problémy boli na oboch stranách. Nás to urážalo a tí, ktorí sa nás báli, možno nás začali aj nenávidieť, a preto sa nám radšej vyhýbali. Bolo to smutné a ponížujúce obdobie. Ale to bol iba začiatok.“

Našli sa však i opačné reakcie, treba však poznamenať, že boli ojedinelejšie, ale často o to vzácnejšie, že šlo o ľudí, ktorí takýmito činmi v týchto pohnutých časoch veľa riskovali. Reč je o niektorých vtedajších žilinských autoritách, akými nesporne boli starosta Vojtech Tvrďý a prelát Tomáš Ružička: „Až do roku 1944 bol starostom mesta doktor Vojtech Tvrďý, ktorý bol aj členom parlamentu. Často sa vodil popod pazuchy s mojím otcom po meste, vôbec sa nebál ani nehanbil, čo na to povedia ostatní. Takisto prelát Ružička na rímskokatolíckej fare bol nám priaznivo naklonený.“²⁰⁰

¹⁹⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 2925 – 23 736/1941 adm.

²⁰⁰ Schuster, R.: c. d., s. 26, 33.

V Žiline sa teda sem – tam vyskytli aj svetlejšie momenty. I keď sa miestami môže zdať, že nie všetci vysokí funkcionári v Žiline boli zarytými antisemitami a že mali snahu v rámci svojich možností aspoň niektorým Židom (hlavne svojim dobrým známym) pomôcť, nemožno všeobecne konštatovať, že žilinskí Židia mali v týchto ťažkých časoch lepšie podmienky ako židovskí obyvatelia iných miest. Jednotlivé paragrafy Židovského kódexu boli v Žiline promptne zavádzané do praxe. Inak to ani nešlo, pretože nariadenia väčšinou vyžadovali spätnú väzbu v podobe hlásení a naviac na úradoch vtedy pracovalo aj veľa takých ľudí, ktorí v novom režime videli šancu na kariérny postup, a preto nové nariadenia dôsledne plnili.

Nové podmienky priniesli napokon nové pomery aj na úrady. Hoci boli všetci zamestnanci spadajúci pod pojem Žid respektíve židovský miešanec židovského pôvodu vylúčení zo všetkých verejno-právnych korporácií a verejných ustanovizní v priebehu roka 1941, zrejme nie všetci úradníci boli bez škrupúl a v rámci svojich možností, často určite za patričný úplatok, zasahovali v prospech Židov, čo nezostalo nepovšimnuté nadriadenými, ktorí sa snažili o presný opak. Preto Župný úrad v Trenčíne vydal nariadenie, ktorým podobné intervencie zakázal, ako na samotnom župnom úrade, tak aj na všetkých okresných úradoch: „*takéto jednanie len že sa nesrovnáva s čtou slovenského úradníka, ale je aj protizákonné*“.²⁰¹

Udelenie zákazu však ešte neznamená jeho neporušovanie, preto nadriadené úrady považovali za dôležité zistiť, kto by bol prípadne takejto nekalej aktivity schopný. Preto po Okresnom úrade v Žiline kolovali dotazníky zisťujúce styky zamestnancov so Židmi. Na základe otázok o majetkových pomeroch, o tom, ako sa zmenili po 6. októbri 1938, či sa opýtaný stýka so Židmi, či pre nich niečo niekedy pozitívne vybavil a či s nimi chodí hrať karty sa zisťovala spoľahlivosť zamestnancov.²⁰²

Takéto a iné obežníky určite neprispievali na zlepšení celkovej pracovnej atmosféry, práve naopak. Viac či menej vypäté situácie sú často príležitosťou, pri ktorej sa odhaľujú pravé charaktery jednotlivcov. Podozrievanie a udávanie sa stali bežnými činnosťami. Inak tomu nebolo ani na žilinskom Okresnom úrade, kde, ako to

---

²⁰¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 386/1940 – 4322 prez.; č. 1663/1940 – 4422 prez.

²⁰² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1178/1940 – 4388 prez.

vykresľuje sťažnosť aktuárskeho tajomníka adresovaná Prezídium Ministerstva vnútra, boli vzťahy napäté a nálada priam protižidovská: „*Je to neslýchané provokatívne chovanie tohto prideleného úradníka, tohto žida, a ironické je, že taký žid v našom národnosocialistickom štáte má v referáte riešenie židovskej otázky. ... Tento žid sa teraz vysmieva z nás, že on zvíťazil.*“ Rovnako dôležité bolo poukázať na svoju bezvýhradnú oddanosť režimu: „*Som vždy bol jeden z najväčších podporovateľov našej HSLS, taktiež celá rodina tak zo strany našej a mojej manželky a preto ako národnosocialistický rozmyšľajúci nemôžem sa dívať na krivdu spôsobenú proti mne a prosím v záujme autority úradu o riadnu nápravu.*“²⁰³ „Potrebné opatrenie“ nakoniec učinil okresný náčelník, takže záležitosť sa pravdepodobne na Prezídium Ministerstva vnútra ani neodoslala.

Vedením Okresného úradu bol už od roku 1928 poverený Dr. Tibor Jesenský.²⁰⁴ Jeho podpis sa nachádza na drvivej väčšine úradných listín, ktoré dával do obehu Okresný úrad, ale o jeho osobe ako takej, či o jeho charaktere nám žiadny z prameňov nepodáva žiadne informácie. Až na pána Kleina, ktorý vďaka tomu, že pochádzal zo známej podnikateľskej rodiny, poznal väčšinu vplyvných ľudí v meste. Okresného náčelníka Tibora Jesenského²⁰⁵ spomína v súvislosti s povinným odovzdávaním šperkov, peňazí a iných cenností židovskými obyvateľmi: „*Potom nám zobrali šperky a cenné veci. Ale okresný náčelník v Žiline bol dobrý priateľ môjho otca. Volal sa Jesenský, krstné meno som už zabudol. Otec ho poprosil, aby všetky veci, ktoré teraz od Židov pobrali, dal do nejakej „kisne“ a schoval to na okresnom úrade v pivnici. Jesenský to nakoniec aj takto urobil. Ľudia poväčšine aj zabudli, kde veci schovali. Po vojne tí, ktorí prežili ako my, všetko dostali späť, šperky aj zlato.*“²⁰⁶ Čo sa stalo s cennosťami, ktoré sa k svojim pôvodným majiteľom nedostali, zostáva nateraz záhadou, keďže dostupné archívne pramene o ich osude nič nehovoria.

V dôsledku rôznych vládnych nariadení a ustanovení Židovského kódexu prichádzali židovskí občania vo veľkom o prácu. Dočasným riešením pre židovskú nezamestnanosť boli pracovné strediská. V Žiline ich vzniklo hneď niekoľko. Okolo

---

²⁰³ Štátny archív v Bytči, pobočka, Žilina, fond OÚ, č. 357/1941 – 4473 prez. Zámienka pre túto sťažnosť bola veľmi banálna – prenesenie stola udaného úradníka sťažovateľom na iné poschodie, o čom sa udaný chcel len informovať. Pravý dôvod sťažnosti však spočíval v tom, že mal za manželku Židovku.

²⁰⁴ Lipták, E. a kol.: *c. d.*, Prílohy II – Politický systém, zost. Šuchová, X., s. 613.

²⁰⁵ Na Tibora Jesenského si v pozitívnom svetle spomína i ďalší pamätník, p. Andrej Dvorecký.

²⁰⁶ Schuster, R.: *c. d.*, s. 41.

20 židovských pracovníkov bolo zamestnaných pri výrobe papierových predmetov a kartonáže, ďalší pracovali na stavbe štadióna.²⁰⁷ Židovskí obyvatelia boli využívaní i na práce priamo v meste, podieľali sa na úprave žilinských ulíc a chodníkov.²⁰⁸ Vyradením Židov z pracovného života sa však často dostávali do úzkych buď árijskí zamestnávateľia, ktorí mali často problémy s hľadaním árijských odborníkov alebo arizátori židovských podnikov, ktorí potrebovali určitý čas na zapracovanie sa pod dozorom predchádzajúceho majiteľa podniku. Preto sú v tomto období častým javom žiadosti o prepúšťanie Židov z pracovných stredísk, no nie vždy im bolo vyhovené. Problémy Židom v pracovných strediskách spôsobovali i situácie, keď dostali výpovede z bytov. Museli tak v priebehu približne troch dní hľadať nové bývanie, často pre celú rodinu a tým pádom museli opustiť pracovné stredisko. Na to potrebovali povolenie na dočasné opustenie pracovného strediska zo žilinskej pobočky Ústredne Židov a od okresného náčelníka. Prešli však niekedy i dva dni, kým takéto povolenie získali.

V auguste roku 1941 zamestnávali jednotlivé žilinské továrne (Žilinská súkenná továreň, Komanditná spoločnosť Rüttgers, Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, Spojené elektrárne S.Z.S a Slovenské továrne na portlandský cement) dohromady 29 židovských pracovníkov.²⁰⁹ O pridelenie židovských robotníkov malo záujem i niekoľko ďalších žilinských firiem. Tristo Židov tak pracovalo na úpravách rieky Rajčianky a sto na prestavbe stanice Žilina – Prednádražie.²¹⁰ Medzi jednotlivými pracovnými strediskami zaujímal pracovný tábor pri ŠK Žilina zvláštne miesto, pretože z neho neboli vypravované žiadne transporty. Od 1.septembra 1941 do 19. augusta 1944 tu boli sústredovaní práceschopní mladí Židia z rôznych kútov Slovenska, ktorí pracovali na stavbe ihriska HG. Priemerne tu bolo ubytovaných 60 osôb a za takmer tri roky pôsobenia ním prešlo 250 ľudí. Po vypuknutí SNP sa väzni oslobodili, opustili tábor a pridali sa k bojujúcim.²¹¹

---

²⁰⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 13 669/1941 adm, č. 1239/1943 adm.

²⁰⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 15 138/1941 adm.

²⁰⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 883/1941 prez.

²¹⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Úrad práce Žilina, č. 2411/1941 adm., č. 1195/1941 adm., č. 1540/1941 adm.

²¹¹ Bubeníčková, R. a kol.: *Tábory utrpení a smrti*. Svoboda, Praha 1969, s. 165; Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1539/1941 prez.

3. Arizácia

Najväčším trňom v oku ľudáckej vlády v rámci riešenia židovskej otázky bol židovský majetok a podiel židovských občanov na hospodárskom živote krajiny. To všetko bolo treba za každú cenu zmeniť v prospech árijcov, bolo treba „*nájsť vhodný spôsob na paralyzovanie tejto prepotencie a na riešenie židovskej otázky v tomto obore tak, aby z neho mali osov nielen jednotlivci Slováci, ale aj celé naše národné hospodárstvo*“. Podľa autora tohto článku bolo možné vyriešiť židovskú otázku z hospodárskeho hľadiska za dvoch predpokladov. Prvým bolo reorganizovať slovenské finančníctvo a banky. Druhou a možno ešte ťažšou úlohou bolo zmeniť postoj a myslenie Slovákov: „*Náš človek v staršej generácii je odchovaný maďarskou mentalitou „pána“ . Pracuje len pod zorným uhlom penzie a imponuje mu škríblerská práca. Mladšia generácia má síce už viac smyslu pre reality, ale tá bola Čechmi tak vychovaná, aby skôr slúžila ako vládla. Chýba jej v podnikateľskom smysle duch odvážnosti a podnikavosti a treba ju preto propagačne prepracovať a prevychovať. Treba jej dať a zaistiť praktickú možnosť, aby sa dostala do hospodárskeho podnikania.* Nová podnikateľská generácia mala teda byť v podstate umelo vytvorená a skúsenosti mala získať od zabehnutých a skúsených židovských podnikateľov: „*bývalým židovským majiteľom sa umožní menšinová účasť na arizovanom podniku a pri odbornom a komerčnom vedení sa využije ich odborných a komerčných schopností.*“²¹² Tento na prvý pohľad pekne vyzerajúci zámer bol však už vopred odsúdený na neúspech. Väčšina ľudí, ktorí sa do arizácie zapojili totiž sa skôr upäla na vidinu rýchleho zisku a zbohatnutia než na to, že by mala zvyšovať svoje kvality a zlepšovať svoje schopnosti, aby tak mohla v budúcnosti s novonadobudnutým podnikom prosperovať. Hlavným dôvodom takéhoto postoja bol fakt, že nemuseli nič tvoriť a budovať vlastnými silami a prostriedkami, všetko získali v podstate akoby lúsknutím prstov, a preto nemali hlboko v sebe zakotvený pocit zodpovednosti za podnik, ani snahu ho pozdvihnúť na ešte vyššiu úroveň.

Prvým krokom k realizácii hlavného bodu židovskej otázky, teda k získaniu židovského majetku, bolo vládne nariadenie o revízii živnostenských oprávnení z tridsiateho deviateho roku.²¹³ V dôsledku revízie boli živnostenské listy odobrané nielen tým, ktorí živnosť už dlhší čas neprevádzali, ale aj fungujúcim a zabehnutým

---

²¹² Slovák, 8. 10. 1939, s. 10, *Židovstvo v priemyselnom podnikaní na Slovensku*.

²¹³ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 55.

živnostiam. Dôvody boli jasné: „Zrušenie tohto živn. oprávnenia vyžaduje mimo verejného záujmu aj potreba obyvateľstva a miestne pomery. ... Odňatím živn. oprávnenia osobám slovenskej veci nežičlivým, musí byť daná možnosť uplatniť sa aj v tomto velbore Slovákov – kresťanov, takže sa tu vyskytuje dôvod sociálny, ktorý vyžaduje odstránenie hospodársky nezdravého vplyvu, nastalého vzhľadom na nadpočetné oprávnenia.“ Alebo „Majiteľ tohto živn. oprávnenia je síce národnosti slovenskej, spadá však po pojem žida, sú preto námietky z hľadiska osobnej spolačlivosti. Taktiež sa tu vyskytujú dôvody s hľadiska verejného záujmu a dôvody sociálne, ktoré vyžadujú odstránenie hospodársky nezdravého vplyvu, nastalého vzhľadom na nadpočetné oprávnenia.“²¹⁴ Do februára roku 1942 sa podarilo v žilinskom okrese zlikvidovať 442 maloobchodov a 4 veľkoobchody, čo bolo najviac z celej trenčianskej župy.²¹⁵

Postupného vytlačania Židov z hospodárskeho života sa vo svoj prospech chopili aj samotní obchodníci a podnikatelia, ktorí do tej doby neboli tak úspešní, ako ich židovskí konkurenti od čoho je už len malý krôčik k závisťi a nenávisťi, ktorú vtedajšie oficiálna ideológia výdatne podporovala. Cítiac podporu úradov a odvolávajúc sa na vládne nariadenia neváhali písať rôzne udania na Okresný úrad, často požadujúc úplné zrušenie podnikov, či obchodov napríklad aj z dôvodu brania ohľadu na susedných árijských obchodníkov. V Žiline sa tak vyskytlo udanie árijského podnikateľa na židovského konkurenta, ktorý údajne neprijímal árijské objednávky: „V našom rajóne je väčšinou židovských firiem, ktoré prídu do úvahy pre získavanie práce tieto samozrejme výhradne a výlučne zadávajú svoje práce len horemenovanému Scheinovi. ... Vzhľadom na to, že horemenovaný ohrožuje moju živnosť a to jedine tým, že ma Židia ignorujú, bojkotujú a mne ako árijskému podniku prácu nezadajú, prosím Vás úctive v smysle zákonných predpisov, aby podnik horemenovaného bol zastavený, resp. zrušený, pretože robí nekalú súťaž.“²¹⁶ Na základe nových vládnych nariadení bolo možné do židovských podnikov dosadzovať árijských správco²¹⁷, čiže tu bol ďalší priestor pre rôzne podania na Okresný úrad, samozrejme s doporučovaním, či priamo presadzovaním vlastnej osoby za nového správcu.

---

²¹⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 26 851 – 26 918/1939 adm.

²¹⁵ Gardista, 4. 2. 1942, *Doteraz 9953 zlikvidovaných židovských podnikov.*

²¹⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 17 930/1940 adm.

²¹⁷ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 55.

Arizačný proces sa na Slovensku začal realizáciou vládneho nariadenia o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, remeselníckych a obchodných podnikoch. Predpokladalo sa, že dôverníci a dočasní správcovia po získaní odbornej praxe, skúseností a finančných prostriedkov preberú časom od pôvodného židovského majiteľa celý podnik, teda že ho budú arizovať.²¹⁸ Prvé a najdôležitejšie arizačné zákony boli snemom Slovenskej republiky prijaté na začiatku roka 1940. Tento proces bol však omnoho zložitejší, ako sa na prvý pohľad zdalo a vylúčenie Židov z hospodárskeho života sa prediskutovalo na všetkých dôležitých miestach. Išlo o zákony o pozemkovej reforme a o židovských podnikoch a o Židoch zamestnaných v podnikoch. Zdôvodnenie arizačného zákona predniesol snemu práve žilinský starosta Vojtech Tvrďý. Tvrďého referát o arizačnom zákone v podstate podhaľoval nazeranie vtedajšej ľudáckej garnitúry na problematiku židovskej otázky vôbec, ktoré vychádzalo zo zastaraných maloburžoázných pozícií, silno determinovaných nacionálnymi i náboženskými prvkami, ktoré mali svoj myšlienkový pôvod niekde na konci 19. storočia.²¹⁹

Spomínané dva zákony boli v platnosti len tri mesiace. Potom nastala agresívnejšia etapa vydávania množstva protižidovských nariadení a vyhlášok. Židia odrazu nesmeli disponovať so svojimi majetkami, boli im zaistené peniaze a cennosti, zamestnávaní mohli byť len so súhlasom Ústredného hospodárskeho úradu, bola obmedzená výška ich mesačného zárobku.²²⁰

Tzv. nové obdobie arizácie nastalo s vydaním nariadenia o židovských podnikoch. Agendu i právomoc pri arizovaní židovských podnikoch, ktoré sa v praxi rovnalo likvidovaní, prevzal Ústredný hospodársky úrad. Majetková časť pôvodného majiteľa bola len formálna, nakoľko nemohol o ničom rozhodovať, nedisponoval časťou svojho zisku a bol v podstate len dočasnou lacnou odbornou pracovnou silou. Na rozdiel od prvého (zrušeného) zákona bola vylúčená dobrovoľná arizácia. Najrozsiahlejšou akciou arizačného procesu bola hromadná likvidácia židovských podnikov a obchodov. Tá pozvoľna prebiehala už od roku 1939, ale teraz sa stala rýchlejšou (do 15 dní museli majitelia zlikvidovať svoje podniky, vo finálnej úprave to bolo už len 8 dní) a totálnou. V tomto prípade išlo hlavne o veľmi malé podniky, remeselnícke dielne, či obchodíky, ktoré často nestačili uživiť ani jeho majiteľa

---

²¹⁸ Tamže, s. 56.

²¹⁹ Tamže, s. 64 – 65.

²²⁰ Tamže, s. 62 – 68.

s rodinou. Vyšším stupňom arizačného procesu bolo preberanie židovských podnikov do slovenských rúk. Do podnikov boli dosadzovaní dočasní správcovia (často bez ohľadu na ich odborné a finančné schopnosti), čím prakticky prebrali úlohu majiteľa, pretože rozhodovali o obchodných, výrobných i finančných záležitostiach. O arizácii v Žiline hovorí pán Artur Klein toto: „*Po prijatí norimberských zákonov sa začala arizácia. Najprv arizovali obchody. Každý židovský obchod musel mať spolumajiteľa árijca. U nás v Žiline každý, kto sa stal spolumajiteľom, bol aj našim kamarátom. Takže všetko išlo normálne ďalej.*”²²¹ Je to možno trocha zľahčené tvrdenie, ale zároveň potvrdzuje, že spočiatku arizovalo skôr formálne, dosadzovaním árijských známych za správcov.

V roku 1940 sa začalo i s arizáciou domového majetku, kde boli takisto menovaní dočasní správcovia, ktorí prebrali práva a povinnosti majiteľov, za čo dostávali ešte aj odmenu z prostriedkov bývalého vlastníka a v dome mohli aj bývať. Toto nariadenie postihlo i židovských občanov ako celok, pretože toto nariadenie povoľovalo dať im výpoveď z hocijakého bytu, ak oň prejavil záujem árijec. Tým sa vytvoril priestor pre korupciu a špekulácie s bytmi.²²²

Židovskí obyvatelia však neboli zo svojich príbytkov vyhánaní len prostredníctvom nájomníckej výpovede, ale i vyhláškami, ktoré im zakazovali obývať určité časti miest. Cieľom takéhoto nariadenia bola getoizácia židovského obyvateľstva.²²³ V prípade Žiliny sa Židia museli vysťahovať z domov nachádzajúcich sa na uliciach, ktoré niesli mená vtedy významných politikov. Židia tak museli opustiť príbytky na Hlinkovej a Hitlerovej ulici a na Hlinkovom a Hitlerovom námestí.²²⁴

Na jeseň 1941 vydal ÚHÚ vyhlášku, podľa ktorej mali byť z Bratislavy vysťahovaní všetci Židia. Päťsto ich malo byť dopravených i do Žiliny. Proti tomuto nariadeniu sa však mesto spoločne s všetkými vtedy dôležitými inštitúciami (HG, HSLS, DP) dôrazne ohradilo a na argumentáciu znova poslúžilo staré známe eso: „*Žilina je výkladnou skriňou Slovenska. So svojou ľudáckou minulosťou a tradíciou je slovenským Münchenom. .. nemôžeme pripustiť požidovčenie tohto mesta, kde sa založila HSLS. kde sa začala každá akcia za samostatnosť slovenského štátu ...*“

---

²²¹ Schuster, R.: *c. d.*, s. 41.

²²² Kamenec, I.: *c. d.*, s. 94 – 118.

²²³ Tamže, s. 119.

²²⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 4930/1941 adm.

a varovalo pred politickými dôsledkami, zhoršením bytovej otázky a pred problémami so zásobovaním.

Roky 1940 a 1941 sú v žilinských archívnych dokumentoch poznačené práve novými nariadeniami súvisiacimi s arizáciou, či už podnikov alebo domov. Pre toto obdobie je teda typická produkcia množstva rôznych zoznamov a súpisov majetku práve na tieto účely. Okrem obyvateľov Žiliny sa do arizácie zapojilo i samotné mesto Žilina. V podstate to mohol byť aj jeden zo spôsobov, ako potvrdiť povest' mesta, ktorého radnica bola „*nedobytnou pevnosťou a baštou slovenského štátu*“. Mesto malo záujem hlavne o pridelenie židovského domového majetku, ktorý mal byť použitý pri regulácii a zástavbovom pláne, otváraní nových ulíc a verejných priestorov, na vybudovanie verejných zariadení a budov, na činžové domy pre štátnych a verejných zamestnancov a hlavne malo mesto vlastniť rezervný domový majetok potrebný pre budúci vývoj mesta. Podľa priloženého zoznamu išlo o 72 židovských domov nachádzajúcich sa v centre mesta a v jeho blízkom okolí.²²⁵ Podľa údajov z Gardistu malo byť v Žiline v novembri 1942 poštátnených 400 domov.²²⁶

Arizačný proces mal však veľa nedostatkov, v dôsledku ktorých sa arizácia postupne zvrhávala na ukorist'ovanie majetku a na rýchle zbohatnutie jednotlivcov. Očakávaný prínos pre štát sa ale nedostavil. V roku 1943 sa k téme preberania židovského majetku do árijských rúk vrátil znova žilinský starosta Vojtech Tvrďý. Na danú tému vypracoval pätnásťstranový elaborát, v ktorom analyzuje priebeh arizácie od jej počiatku. V dôsledku trojročného časového odstupu od svojho referátu pri príležitosti schvaľovania arizačného zákona v sneme Slovenskej republiky (zo dňa 29. februára 1940)²²⁷ bol schopný uviesť aj mnohé nevýhody arizácií a ich neblahý dopad na samotný štát. Za všetky „*nepremyslené a nerozumné*“ kroky berie dosť odvážne na zodpovednosť tých, „*ktorí boli v jednom úseku židovskej otázky (a to pri scudzovaní žid. nehnuteľností) spolučinní: sú to páni z Ministerstva financií!!*“²²⁸

Samotný priebeh a výsledok arizácie v Žiline sa len na základe súpisov majetku židovských osôb a strohých zoznamov dočasných správcov a arizátorov nedá príliš zhodnotiť. Pre Žilinu, rovnako ako pre ostatné slovenské mestá určite platia závery historikov, ktorí sa touto témou zaoberali v samostatných výskumoch.

---

²²⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrďý, č. 151.

²²⁶ Gardista, 3. 11. 1942, s. 6, *Židovstvo v Žiline*.

²²⁷ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 64 – 65.

4. Konečné riešenie židovskej otázky v regionálnom rozmere

A. Morávek, predseda Ústredného hospodárskeho úradu, na margo vylučovania Židov zo slovenského hospodárstva povedal: „*Vyradením Židov z hospodárskeho života štátu vzniká sociálny problém, ktorý sa dotýka veľmi citlivo záujmu verejného nášho štátu*“²²⁹. Riešenie tohto „sociálneho problému“ ponúkala Tretia ríša. Nacistický poradca pre riešenie židovskej otázky na Slovensku Dieter Wisliceny už po vojne zhodnotil celú situáciu nasledovne: „*Je jasné, že keď sa Židom vezmú obchody a majetok, musí sa pre nich v nejakom zmysle nájsť ventil. Takýmto ventilom malo byť vysťahovanie vo veľkom formáte.*“²³⁰

O vysťahovaní, resp. deportáciách slovenských Židov sa začalo čulo debatovať po návšteve najvyšších slovenských politických predstaviteľov u Hitlera v októbri 1941. Na týchto rokovaníach bol i Himmler, ktorý práve dokončoval projekt Endlösung – fyzickej likvidácie Židov. Táto myšlienka sa pozdávala hlavne radikálnemu krídlu HSLS. Hlavnú úlohu pri príprave deportácii mal V. Tuka, ktorý už v decembri 1941 rokoval s H. Ludinom konkrétne o vysídlení slovenských Židov. Aby sa navždy zbavil židovských občanov neváhal zaviazat' slovenskú vládu platiť Nemecku za každú oddeportovanú osobu 500 ríšskych mariek.²³¹

V tomto období začali byť pre spomínaný účel zriaďované Ústredne pre sústredenie Židov. Pravdepodobne sa počítalo s ich krátkym trvaním, pretože, aby mal štát s nimi čo najmenšie náklady, mali byť zriadené v bývalých židovských domoch. Ich úlohou bolo hlavne evidovať všetkých židovských obyvateľov, organizovať ich sťahovanie a ubytovanie, pomáhať zachovávať protižidovské opatrenia, zaobstarávať zásobovanie atď. Pracovať v nich mali „*kvalifikovaní Židia, vyradení z hospodárskeho aj verejného života*“.²³² Životnosť tohto úradu bola naozaj krátka - tak, ako to naznačovalo už nariadenie o vzniku úradovne. Výnosom Prezídia Ministerstva vnútra boli zrušené zakrátko po prvých deportáciách, v apríli 1942.²³³

Žilina v tomto období zohrávala dôležitú úlohu. Označenie Žiliny ako dôležitej križovatky ciest, ktorým sa žilinskí predstavitelia často pýšili a odôvodňovali ním rôzne žiadosti u slovenskej vlády, naraz získalo veľmi negatívne a smutné konotácie.

---

²²⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый, č. 493.

²²⁹ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 154 – 155.

²³⁰ Hradská, K.: *c. d.*, s. 32.

²³¹ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 156 – 157.

²³² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, č. 6039/1941.

²³³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 526/1942 – 4617 prez.

V Žiline bolo napriek nesúhlasu predstaviteľov mesta²³⁴ vybudované koncentračné stredisko pre sústreďovanie vysídlených Židov. Nachádzalo sa vo vojenských objektoch vtedajších Štefánikových kasární. V drevených barakoch, na drevených pričiach so slamou tu žili muži, ženy, ale i celé rodiny s deťmi. Najvyšší počet ľudí v tábore bol 1200 a najnižší 150.²³⁵ Žilina sa tak logicky stala východiskovou stanicou pre transporty do poľských koncentračných táborov. Konkrétne zo Žiliny boli židovskí muži posielaní do táborov v Lublinskom dištrikte²³⁶, ďalšie transporty odchádzali do Osvienčimu a Treblinky.

V tomto období si pravdepodobne žiadny Žid nebol istý svojim životom. Veľa židovských občanov dostalo akési „povolávacie rozkazy“, aby sa dostavili do koncentračného strediska, ale na príkaz ministra vnútra sa vykonávali i razie. Aby bol zabezpečený čo najväčší úspech týchto razíí, okresní náčelníci dostávali rozkazy prostredníctvom telegramu doslova na poslednú chvíľu. Pri čítaní takéhoto telegramu ešte aj dnes behá mráz po chrbte: „*Tajne dnes v noci prevedte raziu na Židovky a zaradte ich do koncentračného strediska Poprad do 15 hodín dňa 2. apríla 1942. Bezpodmienečne za prevedenie ste osobne zodpovedný pánu ministrovi vnútra.*“²³⁷

Ministerstvo vnútra v pokynoch pre veliteľov koncentračných stredísk udáva, že pri sústreďovaní Židov pri transportoch majú na nich pôsobiť „*v prvom rade psychologicky v tom smere, že odchádzajú na práce na miesta potrebné, z ktorých bude vyplývať prospech pre Slovenský štát. Nech je pokiaľ možné, pôsobené na nich hlavne dojmom pokojným a uspokojujúcim, bez rozruchu tak, aby celá akcia prešla bez otrasov.*“ Podobne upokojujúco mohol na Židov určených pre transport pôsobiť aj obežník Ústredne Židov. Odporúčal, aby si remeselníci a iní odborníci vzali so sebou aj svoje náradie, pretože „*budú zadelení do práce v továrni v Poľsku. ... Budú mať možnosť pracovať vo svojom odbore.*“²³⁸ Od konca júna 1942 transporty odchádzali už len raz do týždňa v piatok („*vždy to bol sabat, keď sa púšťali do nekresťanských vecí*“²³⁹) a práve zo žilinského koncentračného strediska. V auguste boli deportácie načas zastavené, v septembri boli zo Žiliny do Poľska poslané dva

²³⁴ Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *c. d.*, s. 136.

²³⁵ Bubeníčková, R. a kol.: *c. d.*, s. 162.

²³⁶ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 170 – 172.

²³⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 414/1942 – 4609 prez.

²³⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 312/1942 – 4601 prez.

²³⁹ Breznitz, Š.: *Polia spomienok: Svedectvo vojnového dieťaťa*. SNM – Múzeum židovskej kultúry, Bratislava 1999, s. 9.

a v polovici októbra posledný transport.²⁴⁰ O živote a chode v žilinskom koncentračnom stredisku, rovnako ako o priebehu deportácii nemáme dostatok správ, o krutosti dozorcov a gardistov však pochybovať nemožno. Úplne hladký priebeh však nemali nikdy, pretože Židia sa snažili zachraňovať, ako len mohli. Pokiaľ ešte disponovali nejakými prostriedkami podplácali strážcov, niekedy sa pokúšali zo stredísk utekať, alebo v ich prospech intervenovali ich vplyvní ochrancovia. Naplniť transport presným počtom tisíc ľudí tak bolo niekedy ťažšou úlohou, ako sa mohlo zdať na prvý pohľad. Toto pravidlo sa však úzkostlivo dodržiavalo. To zároveň znamenalo, že do transportu sa často dostávali aj Židia chránení výnimkami.²⁴¹

Celkovo prešlo žilinským sústredovacím táborom viac ako 26 000 ľudí. V porovnaní s ostatnými tábormi v Bratislave – Patrónke, Seredi, Novákoch a v Poprade je žilinský počet oddeportovaných ľudí najvyšší.²⁴²

V júli 1942 sa tak podľa situačnej správy o meste vypracovanej pre HSLS v Žiline nachádzalo už len približne sto osôb židovského pôvodu, ktorých zachránili tzv. biele legitimácie.²⁴³ Z tohto údaja však nie je úplne jasné, či je to počet len tých ľudí, ktorí tieto legitimácie vlastnili, alebo či sú v tomto počte zahrnutí už aj ich rodinní príslušníci, na ktorých sa výnimky tiež vzťahovali. Úplne iný údaj však figuruje v novinovom článku zo začiatku novembra 1942: „*Hoci veľa Židov aj ilegálne opustilo hranice a iných odtransportovali, jednako do dnešného dňa je v Žiline skoro 1300 Židov.*“²⁴⁴ Je zrejmé, že jeden z údajov nie je pravdivý. Pátranie po počte Židov, ktorí po prvej vlne deportácií zostali v Žiline, sa môže uberať smerom k výnimkám, ktoré obyvateľov židovského pôvodu chránili pred deportáciami. Podľa záznamov zo žilinského archívu bolo celkovo v rokoch 1942 - 1943 výnimkami chránených zhruba okolo tisíc žilinských Židov.²⁴⁵ Tomuto počtu by teda mohol zodpovedať údaj z novín. Podľa hlásenia okresného náčelníka Ministerstvu vnútra bolo k 19. júnu 1942 zo žilinského okresu odtransportovaných 1321 Židov.²⁴⁶ Ak k tomuto údaju pripočítame spomínaných približne tisíc osôb dočasne uchránených a ďalších niekoľko sto odtransportovaných Židov, či ľudí dezertovaných

---

²⁴⁰ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 192 – 193.

²⁴¹ Tamže, s. 173.

²⁴² Lettrich, J.: *c. d.*, s. 145.

²⁴³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый, č. 61.

²⁴⁴ Gardista, 3. 11. 1942, s. 6, *Židovstvo v Žiline*.

²⁴⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 312/1942 prez., č. 873/1942 prez., č. 276/1943 prez., č. 1132/1943 prez.

²⁴⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 1696/1942 prez.

a ukrývajúcej sa, môžeme sa v hrubom odhade dostať na číslo 3000, čo bol pôvodný počet žilinských Židov.

Ale ani výnimky neboli všemocné. Čo sa týkalo výnimiek o ponechaní Židov v hospodárskom živote, mohli byť zo dňa na deň zrušené Prezidiom Ministerstva vnútra. Oznámenie o zrušení výnimky bolo automaticky sprevádzané príkazom na umiestnenie menovaných Židov do koncentračných stredísk v Žiline alebo v Poprade. Židia boli s faktom, že ich výnimka je už neplatná oboznámení často až pri samotnom zatýkaní, ktoré bolo vopred pripravené tak, aby si dotýčný nič nevšimol až do poslednej chvíle: „...zaistia Židov priamo pri práci na železnici. K hladkému prevedeniu zaistenia vyžadujú si od miestnych veliteľstiev HG resp. FS spoločnosť. Celá akcia nech je prevedená v tajnosti. Orgány, ktoré budú zaisťovať nech sú v civilných oblekoch.“²⁴⁷

Spočiatku boli chránení i pokrstení Židia. V súvislosti s krstom doslova na poslednú chvíľu bol v Žiline odhalený kalvínsky farár, pôvodne zo Zvolena, ktorý vo viacerých slovenských mestách Židov hromadne krstil. Podľa údajov z Gardistu mal v Žiline za tri dni v marci 1942 pokrstiť viac ako tristo Židov. Pravdepodobne šlo o obojstranne výhodnú činnosť, Židia boli krstom aspoň určitý čas chránení pred dopadom tvrdých vládnych nariadení a farár si finančne prilepšil.²⁴⁸ Podľa dostupných informácií sa v Žiline k 26. júlu 1943 nachádzalo 508 pokrstených Židov. Z tohto počtu bolo 292 pokrstených katolíkov, 145 evanjelikov a. v., 67 kalvínov, traja gréckokatolíci a jeden pravoslávny.²⁴⁹

Ostatní Židia bez výnimiek dostávali doručky o tom, že sa majú dostaviť do koncentračného strediska. Na nástup do žilinského koncentračného strediska sa zo 186 mužov dňa 23. marca 1942 dostavilo 158 a z 240 žien, ktoré sa mali 5. apríla 1942 dostaviť na nástup do koncentračného strediska v Poprade prišlo len 153. Ako hlavná príčina ich neprítomnosti bola u mužov najčastejšie uvádzaná dezercia, u žien rôzne ochorenia, či hospitalizácie v nemocnici. Pri niektorých bola uvedená i poznámka „včas vydatá“, či „dezertovala“. Tu teda dobre vidno, akými rôznymi spôsobmi sa ľudia snažili vyhnúť koncentrovaniu a následnému odtransportovaniu. V týchto prípadoch boli povolania na sústredenie v koncentračnom stredisku doručované i s niekoľkodňovým predstihom, preto sa ešte dalo niečo podniknúť na záchranu. Páni

²⁴⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 312/1942 prez.

²⁴⁸ Gardista, 24. 3. 1942, *Kde a kto krstil Židov*.

²⁴⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 913/1943 prez.

z Ministerstva vnútra si to však všimli, a preto vydali pokyn, aby vyzvanie bolo doručené „*hodinu pred nastúpením cesty na koncentračné miesto v okrese*“.²⁵⁰

Celý proces sústreďovania Židov a ich deportácie na pre nich dovtedy neznáme miesto v Poľsku určite vzbudzoval rôzne reakcie ako židovského, tak i ostatného obyvateľstva. Rovnako sa v období posledných deportácií roku 1942 začali objavovať správy o skutočnom osude deportovaných Židov. Aby sa tieto informácie vyvrátili, A. Eichmann vyhovel požiadavke slovenskej vlády a bola zorganizovaná „inšpekčná cesta“ do Osvienčimu, na ktorej sa zúčastnili D. Wisliceny a redaktor tlačového orgánu DP Grenzbote F. Fiala.²⁵¹ Výsledky tejto návštevy boli potom zverejnené formou reportáže v slovenských novinách. Reportáž je samozrejme plná nehorázných klamstiev a vyznieva neskutočne cynicky. Nevedno, na akom mieste sa návšteva v skutočnosti nachádzala, pretože v reportáži sa píše napríklad o uliciach plných obchodov alebo o bezchybne čistých fabrikách. Ubytovania, v ktorých sa v skutočnosti tiesnili zúbožení väzni boli opísané ako „*červené tehlové domy, alebo cementové balvany, vidím stromami alebo kríkmi ohradené cesty tábora, ktoré sú asfaltované alebo dláždené a som takmer prekvapený nad nesmiernou čistotou a krásou, ako aj veľkorysťou tohto zariadenia. ... je možné ľubovoľne sa pohybovať celé hodiny v tábore, hovoriť so Židmi a Židovkami, ktorí sú tu umiestnení a ja sa divím stále znova, ako málo dozorného personálu treba a jednako ide všetko dobre.*“ Aby sa predišlo akýmkoľvek podozreniam, v článku nechýbali ani „autentické“ vyhlásenia Židov typu: „*Žid Július Maibaum z Kežmarku ... rovnako ako aj Žid Andrej Wachsmann z Turč. Sv. Martina sa stále znova udivujú, ako spravodlivo a dobre sa s nimi zaobchádza*“ alebo: „*... povedali, že tu majú niekedy viac jest' ako doma a že zaobchádzanie, ako sa doslovne vyjadrili, je veľkoryse „humánne“ a „poriadne“.* To sme neočakávali, že Nemecko bude s nami tak dobre zaobchádzať.“²⁵² Nedá sa globálne zhodnotiť, aký názor si vytvorili vtedajší čitatelia Gardistu, či Slovenskej politiky o novom osude Židov a či bol článok pre nich stopercentne dôveryhodný. Možno však predpokladať, že ak článok úplne nepresvedčil, tak aspoň na čas upokojil obavy o osude vysídlených Židov.²⁵³

²⁵⁰ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. 312/1942 prez.

²⁵¹ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 191.

²⁵² Gardista, 7. 11. 1942, s. 5, *Ako žijú Židia v novom domove na východe?*

²⁵³ Z rozhovorov s oboma pánmi, Rožánkom aj Dvoreckým, vyplynulo, že nie všetci dôverovali informáciám z novín. Čo sa týkalo odsunu Židov, na otázku, či občania verili tomu, že Židia „idú na

Po ukončení prvej vlny deportácií zostali v Žiline hlavne tí Židia, ktorí vlastnili prezidentské a iné výnimky. Snaha predĺžiť si pobyt na Slovensku čo najdlhšie bola stále aktuálna a tak bolo vybavovanie rôznych pracovných povolení, často s intervenovaním známych, ktorí vlastnili rôzne podniky, častým javom. Žiadosti boli odôvodňované najčastejšie vyhláseniami, že ide o najlepšieho odborníka v danom odbore alebo že ho zamestnávajú dovedy, kým sa nenájde adekvátna árijská náhrada (ktorá sa pravdepodobne vôbec nehľadala).

Od leta 1942 však začali miestami prenikať správy od utečencov o tom, ako v skutočnosti nemecké koncentračné tábory fungujú a čo je ich hlavným poslaním. V žilinskom koncentračnom stredisku sa dokonca s jedným utečencom stretol i A. Vašek, vedúci 14. oddelenia Ministerstva vnútra, ktorý sa s veľkou iniciatívou podieľal na príprave deportácií. Ako nepohodlný svedok bol však tento utečenec opäť zaradený do transportu.²⁵⁴ S ďalšími utečencami sa v Žiline stretol i starosta Tvrdý: „*V septembri 1943 v mojom byte (v byte Alexandra Mártona, vtedajšieho predsedu žilinskej židovskej náboženskej obce) sa stretol s troma židovskými uprchlíkmi, ktorí od poludnia až do večera vyložili všetko, čo sami videli a skúsili a jaké hrôzy prežili. Podrobne si toto všetko popísal za tým účelom, aby o tomto kompetentné kruhy upovedomil.*“²⁵⁵ Nedá sa veľmi preukázať ako V. Tvrdý naložil s takto získanými informáciami. Je však isté, že 3. septembra 1943 mal v sneme reč, v ktorej upozorňoval, že spôsob riešenia židovskej otázky na Slovensku je predmetom ostrej kritiky zo zahraničia a stane sa aj predmetom rozhovorov na budúcej mierovej konferencii.²⁵⁶ Keďže nepoznáme presný dátum stretnutia s utečencami, nedá sa s istotou konštatovať, že bol jeho prejav v sneme podnietený práve spomínaným stretnutím. Rovnako sa to však nedá vylúčiť.

Vo februári 1944 sa na Okresnom úrade konal súpis „*všetkých Židov včítajúc aj tie osoby, ktorým do dnešného dňa pán prezident republiky udelil akúkoľvek*

---

práce na východ“ mi obaja páni zhodne odpovedali negatívne. Pán Dvorecký: „*My sme vedeli, že sa nevrátia. To bolo jasné...*“ Aj keď slovo „koncentrák“ bolo miestami používané a ľudia si ho vysvetľovali skôr v negatívnom zmysle, nemohli presne vedieť, čo sa na týchto miestach skutočne dialo. No spôsob, akým obyvateľov židovského pôvodu zaistovali a ako s nimi zaobchádzali pri nastupovaní do vagónov neveštil nič dobré. Pán Dvorecký: „*Tak začali brať tých Židov a teraz keď vidíte na ulici, že tých ľudí berú ... na mňa to pôsobilo veľmi zle. Keď vidíte, ako ich hnali, pelendreky lietali ... Ved' tam ich cvakali šesťdesiat do jedného vagóna, nie štyridsať, som to videl, jeden kýbel s vodou a jeden na WC...*“

²⁵⁴ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 177, 191.

²⁵⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrdý, dodatok č. 1.

²⁵⁶ Kamenec, I.: *c. d.*, s. 222.

výnimku“.²⁵⁷ Výsledok súpisu však známy už nie je. Posledná zmienka o Židoch v žilinskom archíve nesie dátum 3. január 1945, kedy vyhláška o sústredení všetkých bratislavských Židov „bez ohľadu na štátnu príslušnosť, zamestnanie, akékoľvek potvrdenie slovenských, či nemeckých úradov a orgánov a bez ohľadu na vek a pohlavie“ upozorňovala, že podobné opatrenie bude v krátkej dobe platiť aj pre ostatné okresné úrady.²⁵⁸

5. Ilegálna činnosť v Žiline zameraná na záchranu Židov

V publikáciách o slovenskom štáte sa často píše, že časť slovenského obyvateľstva sa nestotožnila s novým režimom, jeho pronacistickou orientáciou ani s fanatickým antisemitizmom.²⁵⁹ Väčšina Slovákov bola hlboko veriaca a ich vlastné kresťanské presvedčenie sa vôbec nezhodovalo s tým, čo hlásali predstavitelia vlády. Niektorí jedinci našli dokonca odvahu pomáhať židovským spoluobčanom. O mnohých prípadoch nevieme, ale sú aj také, ktoré sa vďaka zachráneným dostali na svetlo sveta.

Žilina nebola v tomto prípade výnimkou, aj tu sa nachádzalo veľa ľudí podobného zmýšľania, pričom mnohí z nich svoje myšlienky určite i zrealizovali. Bohužiaľ, ich činy nie sú nikde zdokumentované a často sa o nich dozvedáme len sprostredkované a po mnohých rokoch. To však nie je prípad žilinského starostu a jeho rodiny. Čo–to už bolo doteraz naznačené. Dôležité je však poukázať na rozsah akcií podnikaných dr. Vojtechom Tvrdom. Na začiatok treba ešte podotknúť, že všetko sa dialo v duchu príslovia „pod lampou býva najväčšia tma“. O Žiline sa v týchto časoch pomerne dosť často písalo v novinách a boli to články v drvivej väčšine pozitívne. Rovnako i funkcie, ktoré Vojtech Tvrdom zastával, svedčili skôr o opaku jeho skutočného zmýšľania.

Vojtech Tvrdom bol často označovaný ako potomok starej a významnej žilinskej rodiny, ktorá patrila medzi pravoverných a národne uvedomelých Slovákov. Po predkoch pravdepodobne zdedil gény, ktoré ho nútili zaujímať sa o veci verejné a dianie v jeho rodnom meste. Ako známa rodina mali určite veľa priateľov

²⁵⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. D1 75/1944 – 4747 prez.

²⁵⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. D1 55 1945 – 4900 prez.

²⁵⁹ Porovnaj napr. s Lettrich, J.: *c. d.*; Kováč, D.: *Dejiny Slovenska, c. d.*

a známych z rôznych vrstiev a skupín obyvateľstva. Takto vytvorené putá potom pretrvávajú veľmi dlho a zaväzujú. Tvrdeho zaväzovali nenechať žilinských židovských spoluobčanov v núdzi a snažiť sa im pomôcť zo všetkých síl, ako o tom svedčia materiály zo žilinského archívu, ale i mnohé často nenápadné svedectvá spomenuté tu a tam v niektorých publikáciách. Nech to znie akokoľvek pateticky, zhodujú sa na tom, že Dr. Vojtech Tvrдый cez vojnu nezištne pomáhal mnohým Židom a aktívne sa tak zapájal do ilegálnych akcií. Viedol tak vlastne dvojaký život: ľudáckeho starostu na čele príkladného mesta slovenského štátu a človeka, ktorý opovrhne hlavnými ideami propagovanými vládou, nerešpektuje ich a angažuje sa v prospech štátom perzekvovaných ľudí.

Osvedčenia o činnosti Dr. Tvrdeho počas vojny nám zároveň poskytujú drahocenný pohľad pod povrch navonok nablýskanej a ideálnej Žiliny.

Ilegálna činnosť Dr. Tvrdeho bola v prvom rade orientovaná na Židov, ktorým aktívne pomáhal už odo dňa vyhlásenia autonómie. Žilinským Židom vtedy pomohol sformulovať memorandum, v ktorom požadovali zabezpečenie „*osobnej a majetkovej istoty*“. O mesiac neskôr, v novembri 1938, sa mu podarilo vrátiť naspäť do Žiliny tých Židov, ktorí nemali slovenskú štátnu príslušnosť a mali byť deportovaní na územie odstúpené Maďarom. Ako advokát vypracovával týmto, ale aj iným židovským občanom rôzne osvedčenia, žiadosti o prezidentské, či iné výnimky, ako verejný činiteľ im pomáhal zaobstaráť rôzne potrebné povolenia na prácu, cestovné pasy, vydával úradné svedectvá pre hospodársky alebo inak dôležitých Židov.

V. Tvrдый mal prinajmenšom aj informácie o takej nebezpečnej činnosti, akou bolo pašovanie Židov z Poľska. Prvá zmienka o takejto akcii pochádza z obdobia krátko po vyhlásení slovenského štátu. Vtedy sa zaslúžil spolu s niekoľkými žilinskými Židmi o záchranu 27 poľských a českých Židov. V roku 1943, už informovaný o zverstvách, ktoré sa páchali v poľských koncentračných táboroch, pomáhal vtedajšiemu predsedovi židovskej náboženskej obce prepašovať „*niekoľko sto židov z Poľska, hlavne z Benžína, ktorí išli do Maďarska a Palestíny.*“²⁶⁰

---

²⁶⁰ O pašovaní Židov z Poľska sa v publikácii Muž s dvoma srdcami zmieňuje i pán Artur Klein: „*Pretože pánu Weinerovi sa darilo a v tom čase sme už začali pašovať židovských utečencov z Poľska, každých osem – desať dní som sa naňho obrátil o finančnú pomoc, lebo četníkov na hranici sme museli podplácať, aby týchto ľudí pustili. Keď som prišiel k pánu Weinerovi a povedal som, že idem na hranicu, pýtal sa, čo potrebujem. Povedal som, že asi tridsaťtisíc korún a on mi bez slova dal päťdesiattisíc. ... Títo poľskí utečenci boli prví, ktorí nám rozprávali o hrôzach a vraždách, čo sa už vtedy v Poľsku diali. Učili nás falšovať dokumenty a veľmi sa čudovali, že nerobíme nič, aby sme ušli pred nešťastím, ktoré sa blížilo aj k nám. Bohužiaľ, nikto týmto ľuďom nechcel veriť. Snažili sme sa im*

Mal zásluhy na tom, že žilinskí židovskí predstavitelia boli včas informovaní o nových zámeroch vlády v oblasti židovskej otázky. Varoval ich v prípade protižidovských zásahov v meste, intervenoval na ústredných úradoch v Bratislave, v Žiline na Okresnom úrade, či na policajnom riaditeľstve. I samotná radnica sa stala miestom, kde sa Židom, ale aj Čechom pomáhalo hlavne tak, že sa na čo najdlhšiu dobu naťahovalo ich pôsobenie v mestských službách, židovských lekárov sa snažil nechať čo najdlhšie v službách poisťovne. Rovnako sa so žilinskými predstaviteľmi židovskej náboženskej obce radil v období, keď bol spravodajcom prvého arizačného zákona: „*Vedúci židov stále sa schádzali u dr. Vojtecha Tvrdeho na porady a on po dohode s nimi účinkoval a v ich intenciách správy písal a zákony opravoval.*“ Jeho židovskí priatelia si najviac cenili fakt, že nehlasoval za zákon o vysťahovaní Židov a že aj napriek tomu, že z času na čas mal už všetkého dosť a chcel sa svojej funkcie starostu vzdať, neurobil tak a vytrval do konca. Hádám najväčšiemu riziku podrobil seba aj svoju rodinu v období deportácií, keď vo svojom dome skrýval šesťnásť Židov.

Nebezpečnú ilegálnu, ale veľmi záslužnú činnosť v Žiline vykonávali i rádové sestry benediktínky a sestry svätého Vincenta z dvoch katolíckych sirotincov. Približne od vypuknutia Slovenského národného povstania totiž ukrývali niekoľko židovských detí. Dosvedčujú to spomienky malého židovského chlapca Šloma Breznitza, ktorého spolu so sestrou zachránili práve vincentky: „*V Žiline boli dva katolícke sirotince – jeden u sestier benediktínok a druhý viedli sestry svätého Vincenta. Pred pár hodinami sa naši rodičia vrátili od benediktínok sklamaní. Povedali im, že prijali viacero prestúpených židovských detí. Sestry im ich aj ukázali, aby chápali, že pre ďalšie už nemajú miesto. Zostával teda len druhý sirotinec, a tak sme si po niekoľkých slovách vzali pár osobných vecí a prešli krátku vzdialenosť medzi našim domom a kláštorom.*“ Deti umiestnené u benediktínok ale nemali toľko šťastia ako deti u vincentiek, pretože ešte počas povstania – nevedno či náhodne alebo po udaní - boli odhalené a nemilosrdne deportované do Osvienčimu (tým istým transportom ako Šlomovi rodičia). Ale ani kláštorný sirotinec nedokázal prekrstené židovské deti úplne ochrániť od nástrah doby. Do sirotinca chodili Nemci a prehľadávali ho aj so psami, potenciálnym nebezpečenstvom bola aj prítomnosť nemeckého chlapca, ktorý vedel o židovskom pôvode niektorých detí v sirotinci.

---

pomôcť, aby sa dostali čím rýchlejšie von z mesta, zvlášť na maďarskú hranicu, aby sa odtiaľ cez Rumunsko dostali až do Palestíny.“

Počas povstania navyac v kláštore fungovala provizórna nemocnica, kde okrem nemeckých vojakov ošetrovali aj partizánov. Spočiatku sa ich síce sestry snažili úzkostlivo separovať, ale s pribúdajúcim počtom zranených na oboch stranách to nebolo možné. Paradoxne to bol práve tento malý židovský chlapec, kto sa s nemeckými vojakmi často dlho zhováral, pretože vedel po nemecky a kto im robil spoločnosť aj v ich posledných chvíľach.²⁶¹

---

²⁶¹ Breznitz, Š.: *c. d.*, s. 24, 76 – 81.

VII. DIANIE V ŽILINE V ZÁVEREČNEJ FÁZE VOJNY

Z predchádzajúcej kapitoly možno usúdiť, že Žilina mala počas vojny dve tváre, dva životy. Dôkazom toho je i fakt, že už od roku 1943 sa v meste pripravovalo vystúpenie žilinskej posádky v SNP. Jeden z hlavných aktérov SNP J. Golian si pre organizovanie žilinského povstaleckého zázemia vybral majora Jozefa Dobrovodského, ktorý bol známy svojim protifašistickým zmýšľaním, ktoré navonok prejavil aj tým, že sa odmietol zúčastniť vojny proti ZSSR. V meste sa sformoval ilegálny oblastný výbor pre severozápadné Slovensko, ktorý zjednocoval rôzne odbojové skupiny a zohral významnú úlohu pri prípravách Povstania a v jeho prvých dňoch. Organizovanie povstaleckých akcií však sťažovala prítomnosť 350 nemeckých vojakov, ktorí prišli do Žiliny 20. augusta 1944.²⁶² V tomto období už platilo na území celej Slovenskej republiky stanné právo.²⁶³

Prípravy na Povstanie v Žiline prebiehali v zložitých podmienkach. Major Dobrovodský sa totiž osobne poznal s veliteľom žilinskej posádky pplk. Jánom Kallom, ktorý bol zástancom ľudáckeho režimu. Preto Dobrovodský pripravoval s ostatnými Povstanie len na diaľku a so zainteresovanými osobami schádzal len po nociach, v kaviarňach alebo po bytoch. Rovnako nebolo možné uskutočniť ani personálne zmeny na veliteľstve posádky, ani rozsiahlejšie materiálne prípravy. Prípravy ďalej sťažovali i akcie partizánskych skupín, ktoré neboli skordinované s postupom žilinskej posádky. V dôsledku takýchto akcií boli všetky výpadové cesty zo Žiliny intenzívne strážené od 25. augusta.

Dôstojníci žilinskej posádky spolu s ilegálnym oblastným výborom pre severozápadné Slovensko sa dohodli na mobilizácii, ktorá mala prebehnúť v dvoch etapách: v prvej – v prípade akútneho nebezpečenstva obsadenia Slovenska nemeckými vojskami mali byť do kasární tajne povolani tí najspoľahlivejší, ktorých vybrali v žilinských továrňach a na blízkom okolí, v druhej – keď dôjde k otvorenej roztržke s Nemcami, mala byť uskutočnená všeobecná mobilizácia. Major Dobrovodský mohol v prípade prevzatia velenia nad žilinskou posádkou počítať s viac ako tisíckou vojakov, z ktorých však väčšina nebola vycvičená na pešiacky boj.²⁶⁴

Celková situácia povstalcov sa vyostřila po zlikvidovaní nemeckej vojenskej misie v martinských kasárňach 28. augusta, čo bola pre Nemcov výborná zámienka na

²⁶² Halaj, D.: *Príprava a prvé dni povstania v Žiline*. In: *Vojenská história*, roč. 3, č. 1, s. 76 – 90.

²⁶³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. D1 942/1944 – 4798 prez.

priamy zásah.²⁶⁵ V ten istý deň boli v Žiline v žilinskej posádke preverovať situáciu minister Mach s generálom Jozefom Turancom. Na letisku ich očakával pplk. Kallo oznámil im, že pri strečianskom tuneli bojujú Nemci s partizánmi. Pri Strečne sa navyiac s partizánmi stretla i nemecká spojovacia jednotka, ktorá smerovala na Krakov, ale bola tu zlikvidovaná. Na druhý deň bol tunel v strečianskej tiesňave zatarasovaný.

Tesne pred vypuknutím povstania a v jeho prvých dňoch došlo k bojom i meste, pretože prítomní nemeckí vojaci spolu s miestnymi Nemcami vytvorili obrannú jednotku v centre Žiliny (stiahli sa do synagógy, dievčenského gymnázia a na hlavnú poštu). Deň pred vypuknutím Povstania bola v meste predbežná mobilizácia.

Ráno 29. augusta 1944 sa Vavro Ryšavý (vojenský referent Ilegálneho oblastného výboru pre severozápadné Slovensko) spolu s majorom Dobrovodským dozvedeli o nemeckej okupácii Slovenska a boli nútení začať konať. Ryšavý okamžite vyzval podniky v meste, aby okamžite poslali mužov a motorové vozidlá do kasární a major Dobrovodský za asistencie dvoch dôstojníkov prebral v kasárňach velenie pluku a celej posádky od pplk. Kalla. Zvest' o mobilizácii sa veľmi rýchlo rozšírila po Žiline a okolitých obciach. Mnohí civili sa dostavili do kasární, kde boli z mobilizačných zásob vyzbrojení. Do kasární prichádzali civili so súkromnými motorovými vozidlami i nákladné autá zo závodov. Takto narýchlo sa podarilo zostaviť dva prápory vojska, ktoré mali ako prvé zasiahnuť do boja proti okupantom. Prápor kpt. K. Repaškého mal obsadiť kopce západne od Strážova a druhý prápor pod velením kpt. T. Šlajcharta dostal za úlohu obsadiť údolie rieky Kysuce severne od Brodna a prehradiť smer Čadca – Žilina. Sledovali tak úseky, cez ktoré mali okupanti s najväčšou pravdepodobnosťou prechádzať, pretože hlavným zámerom nemeckých okupačných vojsk v priestore Žiliny bolo ovládnuť a získať kontrolu nad železničnou traťou Košice – Bohumín. Mali zvolené tri hlavné smery útokov: Bohumín – Čadca – Žilina, Považská Bystrica – Bytča – Žilina a Považská Bystrica – Domaníža – Rajec. V týchto oblastiach - pri Hornom Hričove a pri Čadci - sa aj rozohreli prvé boje. Tretí, iba čiastočne vyzbrojený prápor npor. Benáčka dostal rozkaz presunúť sa do Martina cez Rajeckú dolinu a Malú Fatru a prehradiť smer Považská Bystrica - Domaníža – Rajec proti prípadným útokom nepriateľa.²⁶⁶

---

²⁶⁴ Halaj, D.: *c. d.*, s. 80 – 81.

²⁶⁵ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska, c. d.*, s. 235.

²⁶⁶ Halaj, D.: *c. d.*, s. 84 – 86.

Medzitým povstalci v Žiline obsadili hlavnú železničnú stanicu a aj stanicu Žilina – Prednádražie a poštové úrady (okrem pošty č. 1) a ďalšia útočná skupina mala za úlohu zlikvidovať zabarikádovanú nemeckú jednotku v centre mesta. Tanková čata, ktorá im mala prísť na posilu však narazila na neočakávaný odpor pri Stráňavách a dorazila do Žiliny až po zotmení. Preto sa od pôvodného plánu pristúpilo k blokovaniu Nemcov v zabarikádovaných priestoroch.

Pokusy na zlikvidovanie nemeckých stanovísk v Žiline neboli úspešné ani po nasadení dvoch tankov, ktoré boli pri akcii poškodené. Nemeckú jednotku sa teda nepodarilo zlikvidovať, a keď prišla 30. augusta poobede správa, že ďalšie okupačné jednotky sú už v Bytči a postupujú na Žilinu (pretože zabarikádovaní Nemci požiadali cez spojovaciu ústredňu na hlavnej pošte o rýchlu pomoc), veliteľ obrany rozhodol vzhľadom na nedostatočnú výzbroj ťažkými zbraňami a zvýšený tlak nemeckých jednotiek, aby povstalecké vojsko ustúpilo do tiesňavy pri Strečne.²⁶⁷

Žilina tak bola nechaná napospas nemeckým okupantom, ktorý hneď po svojom príchode začali v meste zavádzať „nové poriadky“.

Dva dni po vypuknutí Povstania vydal nemecký posádkový veliteľ major Feldzahn výzvu, ktorou v podstate oznámil prebratie moci v meste: „*všetky verejné ... úrady v plnom rozsahu konajú svoju službu podľa smerníc posádkového veliteľa nemeckých zbraní*“. V praxi to znamenalo, že všetko, čo chceli predstavitelia mesta podniknúť, museli mať odobrené nemeckým posádkovým veliteľom. Agenda mesta a Okresného úradu sa v tomto období výrazne zredukovala a dodnes v nej nájdeme väčšinou dokumenty týkajúce sa zaberania mestských budov pre nemeckú posádku.

Výzva obsahovala i pokyny pre samotných Žilinčanov. Život v meste sa odvtedy každý deň končil už od siedmej hodiny večer, dovtedy museli byť zatvorené všetky obchody, hotely a kiná. Všetky kultúrne a športové podujatia schvaľoval posádkový veliteľ. Po tejto hodine sa v meste mohli vyskytovať len „*osoby, ako lekári, pôrodné asistentky (babice) a iné životne dôležité pracovné sily*“. Výzva pod trestom smrti zakazovala odpočúvanie zahraničných vysielačiek a držbu akejkolvek zbrane. Napriek všetkým obmedzeniam uvaleným na Žilinčanov sa autor výzvy snažil preukázať, že dodržiavanie nových zásad je len a len v ich vlastnom záujme, i keď tomu bolo presne naopak: „*Toto nariadenie bolo vydané v záujme pracovitého*

---

²⁶⁷ Tamže, s. 89.

slovenského národa, od ktorého sa očakáva, že bude s dôverou spolupracovať s nemeckou brannou mocou, a takto zo svojich radov vylúči partizánstvo podporujúci a práce sa vyhýbajúci element.“²⁶⁸

Príchod nemeckého vojska ale skomplikoval život Žiliny viac, ako bolo uvedené vo výzve posádkového veliteľa. Mesto totiž muselo nemeckých vojakov ubytovať a poskytnúť im rôzne priestory pre ich vojenské útvary a úrady. V situačnej správe z decembra 1944 sa starosta sťažoval: „Nemecké vojsko denne kladie nové požiadavky čo do ubytovania, nepripúšťa sa ale kontrola, či sú zabraté objekty a miestnosti najhospodárnejšie využité.“ Žilina sa v tomto období podobala na Babylon. Okrem nemeckých vojakov tu sídlili i útvary slovenské a maďarské a mnoho evakuovaných osôb z rôznych kútov Slovenska. V tomto období sa do Žiliny sťahovalo i viacero úradov z Bratislavy (Ministerstvo národnej obrany, Policajné riaditeľstvo, Ministerstvo verejných prác) a v prípade potreby sa mali do Žiliny premiestniť i niektoré Okresné úrady, takže nároky na byty pre prichádzajúcich úradníkov a na kancelárske priestory zo dňa na deň stúpali a starosta už len bezradne vyhlásil: „Za tohto stavu sme na ceste úplného chaosu, ak sa zavčas neurobí nekompromisný a radikálny poriadok.“²⁶⁹

Výraz „úplný chaos“ nebol vôbec prehnaný, pretože nemecké vojsko a rôzne nemecké inštitúcie zabrali všetky väčšie objekty v meste – 5 škôl, 3 veľké hotely, budovu Okresného súdu, veľkú časť Robotníckeho domu, približne 450 židovských bytov a aj súkromné vily. Tak bolo paralyzované fungovanie žilinských škôl²⁷⁰ a úradov a vznikali i problémy s ubytovaním tých, ktorých byty a domy Nemci zabrali. Vedenie mesta nemalo možnosť kontroly nad zabranými objektmi a Nemci sa chovali veľmi arogantne i napriek snahám vedenia s Nemcami ako-tak vychádzať: „My sme na nemecké vrchnosti veľmi slabí. Darmo sa bránime proti nim našimi zákonmi, lebo contra vim non valet lex. Naša taktika bola tá, že sme hľadeli nájsť kompromisy, sme sa usilovali získať si reprezentantov nemeckého vojska, apelovať na uznanie a na právnú slušnosť. Všetko toto je ale márne, lebo dostala sa nám i taká

---

²⁶⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Veľká obec Žilina, bez čísla, kartón 17 059 – 18 498/1944.

²⁶⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. V. Tvrдый, dodatok č. 11.

²⁷⁰ Slovenská politika, 14. 10. 1944, s. 2, *Vyučovanie na gymnáziách v Žiline*. Vyučovanie na dvoch žilinských gymnáziách bolo obnovené až v polovici októbra 1944 a to v priestoroch Saleziánskeho ústavu a na dievčenskej meštianskej škole.

odpoveď: „Na vlastnú päsť dám vyprázdniť niekoľko ulíc bez ohľadu na to, kto býva v dome a ubytujem vojsko v týchto uliciach.“²⁷¹

Nemci sa teda stali bežnou súčasťou mesta. Podľa toho, v akom stave do Žiliny prichádzali sa dala aspoň trocha dedukovať situácia na fronte: mesto bolo „plné nových nemeckých jednotiek, ktoré prichádzajú zo všetkých strán. Niektoré vyzerajú opotrebované a iste bojovali unavene. Iné sú čerstvé, prichádzajúce z domova. Noví vojaci sú mladí, nemajú viac ako šesťnásť - sedemnásť rokov.“ Fakt, že opotrebovaných a unavených vojakov nahrádzali v podstate ešte len deti v uniformách mohlo znamenať len jedno, že Nemci už bojujú s vypätím posledných síl. Navyiac čím ďalej, tým viac upadala ich morálka, na čo doplácali zas len úbohí Žilinčania: „Noci sa stávali hlučnejšími a nebezpečnejšími. Skupiny opitých vojakov snorili po uliciach, hľadali vhodné obeť, na ktorých by mohli ventilovať svoje frustrácie. Slávna disciplína nemeckej armády sa nám strácala pred očami. Hovorilo sa o znásilneniach a rabovačkách, ktoré sa komandant márne snažil prišit' na vrub partizánov.“²⁷²

Nič z práve spomenutého však Nemcom nezabráňovalo manifestovať pri každej príležitosti svoju prevahu. Dôležité správy v meste sa hlásili dvakrát denne a ich čítaniu predchádzala Beethovenova Piata symfónia. Niekedy však používali omnoho zastaralejší (a aj viac strach vzbudzujúci) spôsob oznamovania – bubnovanie na dôležitej križovatke alebo na námestí. „Tieto správy hovorili o úspechoch nemeckej armády najmä na ruskom fronte. Potom pokračoval dlhý výčet ukrutností partizánov, ktoré spáchali na mierumilovných občanov Slovenska, a rovnako dlhý zoznam protipartizánskych akcií podniknutých v záujme obyvateľstva. Čím beznámejšia bola situácia Nemcov, tým dlhšie boli ich oznamy.“ Strach z Nemcov sa pravdepodobne veľanásobne zväčšil po útoku Hitlerovej mládeže na starého žilinského opáta Tomáša Ružičku²⁷³, ktorý prebiehal akoby podľa scenára. Mal

²⁷¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. V. Tvrďý, dodatok č. 11.

²⁷² Breznitz, Š.: c. d., s. 70.

²⁷³ Tento starý pán mal toho podľa vtedajších ľudáckych kritérií na rováši až-až: „Ako demokrat, slovenský národovec a čl. vlastenec, neohrozene stál proti každej totalite, či už prichádzala zo sfašizovaného Nemecka alebo komunistického Sovietskeho zväzu. Osobne sa stavал proti vynášaniam osobnosti Andreja Hlinku už počas jeho života. Keď v roku 1939 prišli za prelátom Ružičkom gardisti a požiadali ho, aby šiel prekrstiť Sokolovňu na Hlinkov dom, Ružička žiadosť striktnie odmietol so slovami, že sa nepamätá, že by Hlinka v Žiline postavil dom. Bol to úder medzi oči nastupujúcemu novému poriadku. Známe sú Ružičkove boje, ktoré zvädzal s miestnou nemeckou skupinou, ktorá sa snažila zavádzať do nášho mesta neslovenské pohanské zvyky. Ružička protestoval proti pochodovaniu a bubnovaniu nemeckej mládeže počas nemeckých bohoslužieb, či už pred žilinskou farou, františkánskym alebo sirotárskym kostolom. Protestoval proti páleniu ohňov pri Váhu a na Dubni ako proti protikatolíckym provokáciám. Stál v opozícii proti rapidnému hospodárskemu a školskému uprednostňovaniu nemeckej národnosti v meste. V protizidovských pogromoch stál na strane

dômyselnú choreografiu nástupu oddielov na Námestí Slobody (tento názov v takýchto chvíľach úplne strácal svoje opodstatnenie) sprevádzané bubnovaním a fanfárami, potom nasledovalo hajlovanie a spievanie nemeckých vojnových piesní. Následne sa táto uniformovaná masa vyzbrojená palicami za vykrikovania „*Jesus war ein Judenkind!*“ odobrala k budove fary, kde preláta Ružičku zlynčovala.²⁷⁴

So zhoršujúcou sa situáciou Nemecka na frontoch a s tvrdými bojmi partizánov po celom Slovensku rástol i strach slovenskej vlády o budúcnosť. Hlavná zásada, ktorou sa, ako už bolo spomenuté vyššie riadili i Nemci, bola: nedať na sebe nič poznať a tvrdiť pravý opak toho, čo sa v skutočnosti deje. V takých situáciách propaganda ešte zosilnela, pretože udržať zdanie pokoja a úspechu na bojovom poli čo najdlhšie boli zárukou prežitia režimu. V Žiline túto taktiku potvrdil minister F. Ďurčanský v októbri 1944, pri príležitosti piateho výročia vyhlásenia autonómie, keď v priestoroch kina Úsvit tvrdil: „... *prekvapenia v neprospech Nemcov a ich spojencov sú vylúčené, lebo niet v Európe takého mocenského činiteľa, ktorý by vedel dnes podstatne zatažiť vojenskú situáciu v neprospech Nemcov. Obrat vo vojenskej situácii je jedine možný, a to v neprospech spojencov.*“ Už len taký detail, že sa oslavy a slávnostné prejavy konali v kine a nie na námestí poukazuje na „masovosť“ tejto manifestácie. Na záver článku nesmela chýbať obligátna formula: „*Po tejto nezabudnuteľnej nedeli aj Žilina sa ešte s väčšou chuťou začlení do nového poriadku na Slovensku, aby sa nám s božou pomocou podarilo zachrániť za všetkých okolností práva slovenského národa.*“²⁷⁵, ktorá mala skôr zakryť fakt, že v Žiline existovala jedna z dôležitých základní Povstania.

Správy o priebehu Povstania neboli v novinách takmer žiadne a keď sa vyskytli, nedal sa prehliadnuť ironický podtón a podsúvanie nepravdivých informácií o „*čechobolševickom puči*“²⁷⁶, teda o Povstaní: „... „*Žilinský národný výbor organizuje vzornú údernú jednotku, ktorá má prevádzať osobitne ťažké úlohy. ... Záujemci hláste sa ihneď u žilinského národného výboru v Banskej Bystrici.*“ Je to

---

prenasledovaných a výdatne im pomáhal. Dal by sa vymenovať celý rad ďalších protestov a bojov, ktoré zvädzal s nastolenou totalitou.“ Ryšavý, V.: c. d., s. 33 – 34.

²⁷⁴Breznitz, Š.: c. d., s. 70.

²⁷⁵ Slovenská politika, 10. 10. 1944, s. 1 – 2, *Nikdy sa nevzdáme slobody.*

²⁷⁶ Slovenská politika, 9. 1. 1945, s. 1, *Žilinskí vtáčkovia chytení.*

pre Žilinčanov zaiste milé, že sa k nim takto milo prihovára Mirko Kubiš²⁷⁷ so svojim otcom, ktoré vedeli tak dobre kešať, arizovať a zabávať sa. Medzitým, čo banskobystrickí pohlavári tak „udatne“ očisťujú Slovensko, mnohí sa sklamané vracajú, alebo ich príbuznú chodia na príslušné úrady a prosia o milosť.“²⁷⁸

Situácia v meste nebola ku koncu vojny ružová. Obligátne sa dostavil nedostatok potravín a dražoba. Čierny trh veľmi pravdepodobne v meste prekvital, ale z dostupných dokumentov nie sú o ňom žiadne správy. V tejto situácii sa snažila pomôcť žilinská celulózka, ktorá žiadala mesto schváliť výrobu „náhradných potravín: vegetatívnej salámy, polievkového korenia a krmív“²⁷⁹ „Vojnové diéta“ – spomínaný židovský chlapec ukrývajúci sa v kláštore však túto výrobu opísal omnoho prozaickejšie: „V Žiline bola továreň na papier, ktorú prerobili na výrobu klobások. Plnili ich drevenými pilinami zmiešanými s konským mäsom. Raz som ich ochutnal – boli veľmi červené a sladké. Hoci som bol hladný, keď som sa dozvedel, čo v nich je, bolo mi z nich na vracanie a už som nedokázal prehltnúť ani kúsok.“²⁸⁰

Na jar, v hrozných časoch sa niektorým roľníkom podarilo ešte čo – to zasiať, aj keď už len z posledných síl, pretože drvivú väčšina ťažných zvierat zhabali Nemci. Bez obživy prakticky zostali i tí, ktorí mali vlastné hospodárstva - všetky zvieratá boli zrekvirované. Príležitosť zbohatnúť využili v ťažkých chvíľach i niektorí žilinskí obchodníci, ktorí sa – napriek mnohým zákazom – na takúto situáciu predzásobili: „... na okolí Žiliny dalo sa už veľmi ťažko niečo kúpiť. Tu sa však žiada pranierovať mnohých obchodníkov, ktorí si robili veľké zásoby a tovar našincovi predávali až 10-násobne drahšie, než bola úradná cena. Vraj dneska úradné ceny neexistujú povedal mi istý mäsiar, ktorý predával kilo bravčového mäsa až po 200 Ks. ... V obchodoch sa už veru od dnešného dňa nedala ani cibuľa kúpiť. Všetko bolo ako po potope.“²⁸¹

Oslobodzovanie Žiliny bolo zložité, pretože na obranu žilinskej kotliny Nemci vybudovali tri obranné pásma: prvé na hrebeňoch Malej Fatry (základne mali na vrchoch Polom a Grúň, ktorých strmé svahy boli pre oslobodzovacie vojská ťažkou

²⁷⁷ Miro Kubiš spolu s otcom, žilinským advokátom Dr. Róbertom Kubišom boli aktívnymi organizátormi Povstania v Žiline. Kubišovci boli v Žiline známi a noviny využívali všetky možnosti ako ich zdiskreditovať.

²⁷⁸ Slovenská politika, 14. 10. 1944, s. 2, „Osloboditelia“ v činnosti.

²⁷⁹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond OÚ, č. D 24/1945 adm.

²⁸⁰ Breznitz, Š.: c. d., s. 90.

prekážkou), druhé na čiare Mojšová Lúčka – Trnové – Višňové – Turie zasahovalo až do údolia Rajčianky medzi Porúbkou a Poluvsím a tretie sa tiahlo bezprostredne pred Žilinou od Váhu popri letisku cez Chrastie k Bytčici a Bánovej.

Oslobodzovacie armády postupovali k Žiline od Malej Fatry. Ako prvá bola 6. apríla oslobodená horská dedinka Štefanová. Potom tieto armády prešli cez Tiesňavy do Terchovej. Po jej oslobodení sa front presunul na západ od Terchovej smerom na Belú, Lysicu, Hornú Tížinu a Lutiše. Následne sa utvorili dve osi – jedna smerom na Kysuce, druhá smerom na Žilinu. Oslobodzovanie prebiehalo pomaly, s množstvom obetí na strane osloboditeľov i domáceho obyvateľstva, o materiálnych škodách v podobe vypálených domov a hospodárskych budov ani nehovoriac.

Na prelome marca a apríla 1945 „sa ... ozývali Žilinou dupoty koní a hrmot áut i tankov a iných motorizovaných vojenských vozidiel. Vtedy sa Nemci rútili cez Žilinu ukojiť svoju zločinnú vášeň“ no už od polovice apríla sa situácia rapidne menila: „Hrnot bol síce ešte väčší. ... Bol však akýsi pomalejší a tupý, smutný. Išlo sa naspäť. Neslávny ústup.“ Nemci v meste za sebou nechávali spúšť. Akoby sa riadili heslom: všetko zbaľiť. Odvliekli skoro všetko, čo sa odvieť dalo, dokonca aj telefónne drôty, čím zrušili všetky telefónne siete v meste. Ničili budovy, ktoré im poskytlo mesto a ich zariadenie, strhávali za sebou koľajnice, mosty vyhadzovali do vzduchu a pod trestom smrti rabovali už i tak prázdne obchody.²⁸²

Žilincania prežívali posledné dni vojny v neustálom strachu. Báli sa chvíle, keď už nebudú mať čo vložiť do úst, báli sa či sa ich najbližší vrátia z práce (ak sa ešte vôbec dalo pracovať), či nútených prác na odpratávaní trosiek, obávali sa odhalenia, pretože často ukrývali zdravých mužov („*Najmä zdravý vojak, ale aj nevojak, nie je si už ani životom istý.*“) a hlavne mali strach z toho, že nevedeli, či najbližšie bombardovanie nezasiahne práve ich ulicu, dom, či byt. Poplachy boli bežnou súčasťou dňa. Dopadajúce bomby ničili mesto: prvé dopadli v okolí nemocnice a predmestia Žiliny, potom bola zbombardovaná zriaďovacia železničná stanica a kníhtlačiareň (v ktorej bola tlačená o iného i Slovenská politika). Míny a črepy bômb poškodili i niektoré obchody a budovy v centre mesta. Nemcami obsadené budovy však zostali neporušené.²⁸³

---

²⁸¹ Galovič, G.: *Zápisky z pivnice: Žilina pred oslobodením*, Kníhtlačiareň Národného výboru, Žilina 1946, s. 7 - 8.

²⁸² Tamže, s. 5, 7, 13.

²⁸³ Tamže, s. 17 – 20, 28.

Žilinčania boli odrezaní od sveta, pretože, ako vyplýva z citovaného denníka, telefónne drôty boli postfňané, a teda bolo veľmi ťažké dopátrať sa k pravdivým informáciám o vývine situácie na fronte. Ľuďmi lomcovala neistota. Nevedeli, ako dlho im ešte vydržia zásoby, ako dlho budú tráviť noci v pivniciach a báť sa vkročiť na ulicu. *„Človek aby bol pripravený na všetko, lebo nevieme, ako dlho budeme sa musieť väčšinou v pivniciach zdržovať a spať. Nové nálety nás môžu každou chvíľou nepríjemne prekvapiť, lebo s dunením diel približuje sa aj front, prípadne fronty.“* Ich pozornosť sa preto v necelé dva týždne pred oslobodením zameriavala v prvom rade na dve veci potrebné na prežitie: zohnať jedlo a maximálne možné zdokonaľiť kryt, väčšinou pivnicu, v ktorej sa schovávali počas náletov. Na druhý účel výborne poslúžili pražce zo zbombardovanej železničnej stanice. *„Zo stanice už v skorých ranných hodinách sme pozorovali všelijaké ručné vozíky, ktoré boli naložené pražcami. Týchto si mohol zo stanice každý vziať koľko chcel, musel sa však vlastnoručným podpisom zaviazat', že ich podľa možnosti vráti. Spomenuté pražce stúpili na cene od včerajšieho bombardovania a preto išli na dračku. Prax totiž presvedčila, že doteraz používané ochranné kamene aj železobetónové kvádre temer vôbec nechránia pred bombardovaním, iba azda pred streľbou z palubných a iných ľahkých zbraní.“* Po bombardovaní železnice mohli vlaky premávať len do Púchova a do Čadce. Spojenia s Vrútkami a s Rajcom nefungovali.²⁸⁴

Napriek tomu, že už bolo takmer jasné, že i z tejto vojny vyjdú ako porazení Nemci, (pretože sa Žilinčanom dostali do uší správy o tom, že Göring sa zastrelil a že Rusi sú vzdialení od Berlína len 20 km), ešte 21. apríla, deväť dní pred oslobodením mesta, nemeckí dôstojníci vyhlasovali, že *„Žilinu budú brániť do posledného muža.“* Ale ich správanie sa už nevyznačovalo takým sebavedomím ako kedysi: *„Pri bleskovej a obozretnej prechádzke Žilinou spozoroval som, že aj na nemeckých vojakoch badať určitú zmenu, nechcem tvrdiť, že aj chaos.“* Ich pokusy opravovať prerušené telefonické a elektrické vedenie boli marené častým ostreľovaním: *„Pri tejto, hoci niekedy len zriedkavej paľbe mali nemeckí vojaci veľa práce s opravovaním potrhaného telefonického vedenia i elektrického svetla. ... Sotva bol niektorý na stĺpe, už ho výstrel sohnal dolu. Nie raz skočili títo vojaci aj do našej pivnice. Boli však tichí a krotkí.“*²⁸⁵

---

²⁸⁴ Tamže, s. 23, 27.

²⁸⁵ Tamže s. 20, 23, 27, 29.

Spočiatku sa Žilinčania správali od prvého náznaku bombardovania, či ostreľovania veľmi obozretne a zo svojich úkrytov vychádzali až po dlhšej dobe od skončenia streľby. No dni a noci strávené v tmavých pivniciach spôsobili, že si na streľbu privykli: „*pozoroval som napríklad dnes, že ľudia, ktorí skoro oslepení vyšli ... na teplé ranné slniečko, smierili sa aj s tou streľbou, by otužili sa už natoľko, že sa ani na zem nehádzali a neutekali skôr do pivníc, pokiaľ sa výbuchy viac ráz neopakovali. Niektorým ani ten najsilnejší a dosť blízky výbuch ani nepohol. Už sme skoro všetci veľmi smelí.*“²⁸⁶

30. apríla 1945 zasiahol pravdepodobne posledný výstrel v Žiline zvonicu na sirotárskom kostole. Definitívne oslobodenie mesta zvestoval na druhý deň ráno ako prvý priam rozprávkovy vyzerajúci sovietsky vojak na bielom koni: „... *som zazrel jazdca v zelenej uniforme na bielom koni, ako vstupuje na námestie. Bolo to ako zjavenie. Spomalil, otočil, sa v polkruhu doprava a pokračoval v obchôdzke. Hlavu mal vztýčenú, puška mu visela na chrbte. Bol to dôstojný a nebojácny vstup, pretože nič ho nechránilo pred osamelým ostreľovačom číhajúcim spoza niektorého okna. Niesol sa na svojom bielom koni tak, akoby mu patrilo celé mesto.*“²⁸⁷ Atmosféru a emócie, ktoré zachvátili obyvateľov Žiliny po príchode Červenej armády najlepšie vystihujú slová priameho účastníka, malého židovského chlapca: „*Lenže potom, asi okolo desiatej, sa rozpútalo peklo. Stovky tankov, áut a obrnených vozidiel vtiahli do mesta. Bola to Červená armáda. Nikde ani stopa po Nemcoch. Tisíccky ľudí vyšli do ulíc, aby privítali vojakov kyticami kvetov a tradičným chlebom a soľou. Oni zas rozdávali deťom čokoládu a sladkosti a brali ich na obrovské tanky. Okolo poludnia vypukol karneval plný hudby, tanca a šťastia. Ruská armáda načasovala svoj príchod na najväčší sviatok – Prvý máj. Nikdy nezabudnem na uvoľnenie a všadeprítomnú radosť, ktorá sa zračila na tvárach.*“²⁸⁸ Tak bola Žilina definitívne oslobodená.

---

²⁸⁶ Tamže, s. 32.

²⁸⁷ Sovietov na koňoch spomínal vo svojom rozprávaní i p. Dvorecký, ktorý ich stretol ráno na ceste z kostola. Jeho opis tejto udalosti však už nebol tak rozprávkový.

²⁸⁸ Breznitz, Š.: *c. d.*, s. 84 - 86.

VIII. OSLOBODENÉ MESTO

Tesne po oslobodení a po vypršaní eufórie z neho akoby Žilina znova stála na štartovacej čiare. Nemala vedenie, bola značne poškodená po materiálnej stránke a vyčerpaná po hospodárskej, o osobných traumách ľudí už ani nehovoriac.

Najrýchlejšie sa vyriešila otázka nového vedenia mesta. Túto úlohu automaticky prevzali národné výbory, ktoré vzišli z revolučných národných výborov vykonávajúcich ilegálne akcie zamerané na boj proti fašizmu približne od roku 1943.²⁸⁹ V Žiline bol Okresný národný výbor ustanovený už 3. mája 1945.²⁹⁰ V drvivej väčšine bol tvorený osobami, ktoré sa aktívne angažovali v ilegalite a hlásili sa k dvom politickým stranám: komunistickej a demokratickej. Predsedom Okresného národného výboru sa stal Dr. Róbert Kubiš a na čelo Miestneho národného výboru sa postavil Augustín Androvič.²⁹¹ Jeho vytvoreniu však predchádzalo malé extempore so sovietskym veliteľom: „*Veliteľ „gorodu“, ruský dôstojník si asi myslel, že je na Podkarpatskej Rusi a chcel nám predpísať zloženie Miestneho a Okresného národného výboru. Nariadil, že zloženie bude 2/3 komunisti a 1/3 demokrati. Toto riešenie nezodpovedalo našej dohode medzi občianskym a komunistickým blokom o parite vo všetkých orgánoch.*“²⁹² Národné výbory v Žiline boli nakoniec vytvorené rovnakým zastúpením z radov komunistickej a demokratickej strany.

Táto udalosť zároveň poukazuje na postoj sovietskych vojsk voči oslobodenému územi. Zo svojich nesporných zásluh na oslobodení mesta si automaticky vyvodili i takmer neobmedzenú právomoc organizovať jeho obnovu. „*Sovietsky veliteľ bol neobmedzeným pánom ... Do veľkých podnikov ako boli súkenka, terovka, celulózka, chemická továreň, cementárne atď., postavili si ruskú stráž a za vedenia podnikovej odborovej rady a novopečených komunistov v administratíve v týchto podnikoch bačovali.*“²⁹³ Podniky tak dostali zjavne neodborné vedenie, čo spolu s faktom, že mesto bolo nedostatočne zásobované v dôsledku prechodu frontu, ktorý po sebe zanechával ruiny predlžovalo jeho hrozný stav v prvých povojnových mesiacoch.

---

²⁸⁹ Halaj, D. – Marsina, R. a kol.: *c. d.*, s. 139.

²⁹⁰ Tamže, s. 165.

²⁹¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Miestny národný výbor Žilina 1945 - 1949 (ďalej MNV), bez čísla, 1945, kart. č. 26. (Celý kartón obsahuje neočíslované spisy.)

²⁹² Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 115.

²⁹³ Tamže.

Spolupráca so Sovietskym zväzom však bola zakotvená v Košickom vládnom programe, a preto Povereníctvo SNR vyzývalo všetkých úradníkov na nadviazovanie stykov s veliteľom posádky Červenej armády k spolupráci s jej príslušníkmi „*v duchu spojenectva a v duchu srdečného priateľstva a bratskej spolupráce.*“ Za touto výzvou nasledovalo upozornenie: „*každý, kto by sa pokúsil urážať alebo hanobiť Sväz sovietskych socialistických republík, jeho štátne zriadenie alebo jeho armádu, alebo vyvolával na verejných miestach protisovietsku náladu schopnú porušiť náš priateľský pomer voči SSSR a ČA má byť stíhaný ...*“²⁹⁴, ktoré predpovedalo, na akom základe budú československo – sovietske vzťahy fungovať aj v budúcnosti.

Postoj žilinských obyvateľov k osloboditeľom bol pravdepodobne rozpačitý. Na jednej strane tu figurovala vďačnosť za zásluhy na oslobodení mesta, no na druhej strane „*hneď od prvých hodín „oslobodenia“ obyvateľstvo opanoval strach z príchodu sovietskych jednotiek, ktoré predchádzala pošramotená povesť.*“²⁹⁵ Tú sovietski vojaci potvrdzovali i svojim často nevhodným správaním a deklarovaním prevahy vyplývajúcej z postu osloboditeľov mesta.²⁹⁶ Napríklad po vstupe do Žiliny sa odmietli ubytovať v kasárňach, a preto bolo vedenie mesta nútené umiestniť ich do hotela, čo zas narobilo problémy a škody jeho majiteľovi, pretože nebolo jasné, kto za ich pobyt zaplatí a navyiac „*zistili sme i to, že v nočných hodinách vyhadzujú z hotelových izieb civilné osoby s poukazom, že vojsko má prednostné právo. Veľmi často vyskytujú sa aj zvady a hádky, ktoré neposlúžia dobrej povesti ČA.*“²⁹⁷

Tri mesiace po oslobodení boli vojnové škody na stavbách, cestách a zariadeniach vyčíslené na sumu 5 947 975 korún.²⁹⁸ Škody na majetku obyvateľstva presiahli 21 miliónov.²⁹⁹ Toľko stručná štatistika. Za týmito číslami sa však skrývajú zničené mosty, železničné objekty, poškodené továrne, ktoré ako „pamiatku“ po sebe zanechávalo ustupujúce nemecké vojsko. V dôsledku bombardovania a prestreliek v meste boli ak nie úplne zničené, tak aspoň veľmi poškodené i mestské stavby a v neposlednom rade tiež domy Žilinčanov. Dopady boli teda v každom smere veľmi

---

²⁹⁴ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond MNV Žilina 1945 – 1949, č. 3679/1945 prez., kart. č. 17.

²⁹⁵ Ryšavý, V.: *c. d.*, s. 114.

²⁹⁶ Pán Dvorecký uviedol klasický prípad správania sovietskych vojakov – takmer prišiel o bicykel a hodinky.

²⁹⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond MNV, č. 3439/1945 prez., kart. č. 17.

²⁹⁸ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond MNV, bez čísla, 1945, kart. č. 26.

²⁹⁹ Prikryl, L. a kol.: *Žilina v minulosti a dnes*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1963, s. 161.

zlé. Mesto navyiac zostalo odrezané od sveta, už nebolo spojnicou medzi východom a západom Slovenska. Vlakové spojenie na trati Žilina – Vrútky bolo obnovené až o päť mesiacov - 13. septembra 1945.³⁰⁰ Výroba v poškodených továrňach sa obnovovala len postupne a v obmedzenej prevádzke, v dôsledku vyššie spomenutých príčin.

Po oslobodení mesta sa obyvateľom Žiliny určite veľmi uľavilo. Už sa viac nemuseli skrývať pred bombardovaním, nemuseli sa obávať národnostného, náboženského, rasového prenasledovania. Stáli na prahu nového začiatku. Na druhej strane sa však ocitli v ťažkej situácii spôsobenej nedostatkom na každom kroku, pretože zásobovanie mesta sa obnovovalo len pomaly a ich zásoby sa povážlivo stenčovali. Zo zápisnice z plenárnej schôdze Národného výboru z konca mája 1945 vyplýva, že verejné prídely boli už vyčerpané a že bolo ohrozené i zásobovanie sociálnej kuchyne, kde sa denne stravovalo okolo 1000 ľudí.³⁰¹ Jedlo bolo veľmi vzácné. Svedčí o tom i hlásenie zo žilinského Úradu práce z 22. júna 1945, kde sa píše: *„O zamestnanie hlásiace sa osoby prejavujú záujem len o také zamestnanie, pri ktorom sa poskytuje tiež strava. O mzdu výlučne v peniazoch je záujem minimálny. ... Sezónne poľnohospodárske robotníctvo, ktoré odchádzalo ročne na prácu mimo svojho domova ... prejavuje záujem o zamestnanie na Slovensku, kde by chcelo prevádzať žatvu a mlatbu, lebo táto práca je honorovaná 10-tym dielom a v práci je stravovanie. Tým je možnosť okamžitej obživy a má postarané o zásoby na zimu.“*³⁰² V tomto období sa už zlá zásobovacia situácia riešila, pre Žilinu boli zabezpečené zásoby múky, strukovín, cukru a slaniny, bolo však ešte potrebné zohnať automobily na ich rozvoz.³⁰³

Skončením vojny ľuďom jeden kameň zo srdca spadol, ale ďalší ho – u veľkej časti obyvateľstva - nahradil. V Košickom vládnom programe bolo totiž zakotvená úloha očistiť verejný život od zradcov a kolaborantov s nacistickým Nemeckom.³⁰⁴ Fakt, že táto úloha začala byť dôsledne plnená dokazuje i desať kartónov v žilinskom archíve plných osvedčení o národnej a politickej spoľahlivosti.

---

³⁰⁰ Tamže.

³⁰¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond, bez čísla, 1945, kart. č. 26.

³⁰² Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Okresný národný výbor Žilina 1945 - 1948, č. D 1 – 162/1945.

³⁰³ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond MNV, bez čísla, 1945, kart. č. 26.

Karta sa teda obrátila, pretože z postu osloboditeľov mali teraz prevahu komunisti. Z prenasledovaných (nielen komunistov) sa odrazu stali tí, od ktorých mienky závisela budúcnosť nielen jednotlivcov, ale i celých rodín a v neposlednom rade sa z nich stali i tí, ktorí v nových podmienkach mali možnosť odplatiť sa svojim bývalým prenasledovateľom.

Byť označovaný nálepkou „politicky a národne spoľahlivý“ bolo veľmi dôležité. Bez nej nebolo možné hlásiť sa na vysokú školu, zohnať prácu, či živnostenské povolenie alebo povolenie na cestovanie. Nastalo obdobie prevracania kabátov. Počas Slovenského štátu politicky exponovaní ľudia zo Žiliny radšej zmizli bez šance na návrat, ostatní sa všemožne snažili zachrániť si krk. Z členstva v HSĽS a HG, ktoré v mnohých prípadoch trvalo po celú vojnu sa stalo členstvo trvajúce len niekoľko mesiacov po vyhlásení autonómie, alebo členstvo formálne, kvôli zamestnaniu. Zásluhy na Povstaní mali odrazu skoro všetci, ktorí o osvedčenie žiadali. Na dosvedčenie takejto spoľahlivosti sa do dotazníka museli vpisovať i mená svedkov, čo bola dobrá príležitosť pre „výmenný obchod“ - vzájomné vpisovanie mien do tejto kolónky. Rovnako určite narástol dopyt po ľudským režimom perzekvovaných občanoch, ktorí mali odrazu veľa „priateľov“. Žiadatelia o takéto osvedčenie museli odpracovať šesť dní na odpratávaní trosiek alebo zaplatiť poplatok 360 Kčs (sociálne slabí) až 500 Kčs (lepšie situovaní).³⁰⁵ Možno teda predpokladať, že osvedčenie o politickej spoľahlivosti nebolo až tak zložité získať a jeho výpovedná hodnota teda bola často minimálna.

---

³⁰⁴ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska, c. d.*, s. 245.

³⁰⁵ Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond MNV Žilina 1945 – 1949, kart. č. 6 – 16.

ZÁVER

Vytvorenie autonómie Slovenska nasledované vyhlásením samostatnej Slovenskej republiky, známej aj pod menom Slovenský štát, a vypuknutie druhej svetovej vojny sú udalosti, ktoré mali zásadný vplyv na chod mesta Žilina a život jeho obyvateľov na konci tridsiatych a v prvej polovici štyridsiatych rokov. Zmeny, ku ktorým v meste v uvedenom období došlo, boli prevažne dôsledkom novej vnútro politickej situácie a medzinárodnej orientácie novovytvoreného štátu. Následky príklonu k totalitnej ideológii a orientácie na nacistické Nemecko na seba nenechali dlho čakať. Protičeské a protižidovské heslá, ktoré vykrikovali účastníci žilinského vyhlásenia autonómie a ktorých realizácia v praxi sa dovtedy zdala byť len chimérou, postupne nadobudli hrozivo konkrétnu podobu.

Vzťah Žiliny a režimu bol tak trocha paradoxný. Došlo tu k stretu dvoch protichodných tendencií. Na jednej strane možno sledovať snahu slovenskej vlády premeniť Žilinu na mesto – vzor Slovenského štátu, na strane druhej svojim jednaním a autoritou chod mesta významne ovplyvňoval žilinský starosta Dr. Vojtech Tvrďý, ktorý síce oficiálne vystupoval prorežimisticky, ale ktorý neupustil od svojich morálnych zásad a snažil sa z danej situácie vyťažiť čo najviac; jednak ako starosta v prospech svojho rodného mesta a súčasne ako advokát aj v prospech ľudáckym režimom perzekvovaných občanov. Dr. Tvrďý bol teda v neustálom konflikte záujmov, v ktorom kľučkovať z jednej strany na druhú bolo otázkou nielen dobrých nervov, ale i verbálnych a presvedčovacích schopností, suverénneho a zároveň obozretného vystupovania. Takýmto spôsobom sa mu podarilo až do príchodu nemeckého vojska relatívne dobre vychádzať s predstaviteľmi ostatných (i mestu nadriadených) úradov a organizácií v meste. Treba podotknúť, že s mnohými predstaviteľmi uvedených orgánov ho spájali korektné alebo až priateľské vzťahy ešte pred obdobím existencie Slovenského štátu a tiež, že nie všetci vysokí úradníci či funkcionári vykonávali svoju prácu čisto z presvedčenia a z viery v ľudácky režim.

Žilina v období Slovenského štátu priam prekvitala. Stavebný rozvoj Žiliny v prvých približne troch – štyroch rokoch existencie Slovenského štátu bol na tú dobu nebyvalý. Paradoxom však je, že to bola v podstate z núdze cnosť. Prvotne vedenie mesta vynakladalo veľké úsilie na pozdvihnutie Žiliny v celoslovenskom meradle, snažilo sa spraviť z mesta sídlo župy a preniesť tu niektoré dôležité inštitúcie. Keďže tieto snahy boli jedna po druhej zmietané zo stola, nastal čas pre plán B – sústredenie

sa na stavebné zveľad'ovanie mesta samotného, ktorého zrealizovanie je v Žiline badateľné dodnes. Starosta Tvrdý mal na rozvoji mesta nesporne veľké zásluhy, ale jedna z možných interpretácií jeho zásluh je i tá, že to bola v podstate hlavná náplň jeho práce – keďže bol starosta mesta, musel sa čo najlepšie o mesto starať a jemu sa to skutočne darilo. Ako sa však ku koncu vojny všeobecne zhoršovali pomery, spomaľovala a zastavovala sa i realizácia plánov a deficit mestského rozpočtu narastal do astronomických výšok.

Zhodnotiť vzťahy medzi jednotlivými úradmi a organizáciami pôsobiacimi v meste nie je vôbec tak jednoduché, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Jednotlivé pracoviská mali na starosti rozličné záležitosti, a preto bola komunikácia napríklad medzi radnicou a Okresným úradom minimálna. Hlinkova garda s oboma úradmi komunikovala častejšie – pravidelne totiž žiadala mesto o podpory na rozličné účely (šport, kultúra, vlastná činnosť, zábavné podujatia...), pozývala na gardistické akcie a podávala podnety ohľadom riešenia židovskej otázky v meste. S touto organizáciou sa mesto snažilo zachovať dobré vzťahy, a preto ju každý rok štedro finančne podporilo.

Žilina ako príkladné mesto Slovenského štátu existovala viac na novinovom papieri, ako v skutočnosti. Tomuto prívlastku sa priečilo viacero faktov, počnúc aktivitami starostu v oblasti záchrany režimom prenasledovaných ľudí a prípravou vystúpenia žilinskej posádky v Slovenskom národnom povstaní končiac. Práve pre spomenuté skutočnosti bolo dôležité toto zdanie udržať čo najdlhšie a Žiline sa to aj darilo.

Dá sa konštatovať, že Slovensko v období druhej svetovej vojny prosperovalo. Väčšina jeho obyvateľstva v podstate mala to, čo pre slušný život potrebovala - prácu a chlieb. V dôsledku vojnovnej konjunktúry v priemysle a sezónneho zamestnávania mnohých robotníkov v Nemecku bol práce dostatok. Toto všeobecné konštatovanie platí aj na Žilinu, pretože tu v tomto období bolo viacero dôležitých tovární a nezamestnanosť sa dvíhala len počas zimných mesiacov, keď boli sezónni robotníci doma. Navyše mesto počas vojny zažívalo stavebný boom, s ktorým idú ruka v ruke ďalšie príležitosti zamestnať sa.

Rovnako neboli väčšie problémy ani so zásobovaním. Otázka čierneho trhu a pašovania tovaru, ktorá bola načrtnutá v úvode práce však zostáva aj naďalej nevyriešená. Existencia týchto dvoch aktivít je úzko spätá s nedostatkom takmer

všetkého v ťažkých obdobiach vojny. Žilina kritické obdobie vážnejšieho nedostatku zažila až na samom konci vojny – počas oslobodzovacích bojov.

Zhodnotenie života obyvateľov mesta Žiliny v čase druhej svetovej vojny je s takmer dvojgeneračným odstupom a znalosťou dobových pomerov len na základe informácií získaných z archívnych prameňov a niekoľkých svedectiev pamätníkov mimoriadne obtiažne. Žilinčania v prvom rade žili najlepšie ako vedeli a ako im to vtedajšie podmienky dovolili. Iný bol ich život na začiatku existencie samostatného Slovenska, iný bol po nemeckej okupácii a diametrálne sa odlišoval ku koncu vojny, počas oslobodzovania. Hodnotenie navyše sťažuje ešte aj neustále uvedomovanie si, že v meste žili rôzne sociálne, konfesijné a národnostné skupiny obyvateľstva ktoré si aj napriek tvrdo presadzovanej vládnej ideológii uchovali svoje vyhranené politické názory.

V tomto bode je treba spomenúť i v súčasnosti často krát vyslovovanú vetu, ktorá akoby mala do istej miery rehabilitovať existenciu Slovenského štátu, a to, že za Slovenského štátu vládol na Slovensku blahobyť. Táto formulácia je však veľmi nešťastná a ako každá minca, má dve strany. Na jednej strane možno v skutku konštatovať relatívny blahobyť – oproti susedným krajinám Slovensko slušne prosperovalo, jeho obyvatelia nemali núdzu o prácu, nepociťovali prílišný nedostatok potravín, veľa sa budovalo a stavalo... No na druhej strane sa priam derie na jazyk otázka za akú cenu to všetko bolo? Spomínaná prosperita bola totiž v prvom rade spojená s vojnovou konjunktúrou a so všestrannou väzbou na Ríšu. Navyše tu figurovali i strata slobodného myslenia a vyjadrovania vlastných názorov, štátom presadzovaná ideová stárvitosť, politické prenasledovanie a perzekvovanie „nepriateľov režimu“ a nakoniec aj tragické tzv. riešenie židovskej otázky. Je toto primeraná cena za „blahobyť“?

Áno, určitým skupinám ľudí, ktorí nijak nevytŕčali z radu a prípadne sa ani k ničomu nevyjadrovali a možno si radšej o ničom, čo sa v štáte a v meste dialo vytvoriť vlastný názor ani nechceli, sa mohlo žiť „dobro“. Je ale morálne byť kresťanom (a to drvivá väčšina Slovákov bola, veď napokon katolicizmus bol dôležitou súčasťou vládnej doktríny) a tak hrubo obchádzať desatoro prikázaní? Možno mať dobrý pocit z bohato prestretého stola a z okna pozorovať zaistovanie bývalých kamarátov, susedov a známych židovského pôvodu? Možno mať radosť z lacno kúpeného stola, posteľe, matracu, kuchynského riadu..., keď je jasné, že ešte pred pár hodinami ich používali ľudia, ktorí sú teraz natlačení v dobytých vagónoch

s dvoma vedrami na základné potreby na ceste do pekla, ktoré si ničím nezaslúžili?

V danej spoločnosti a politickom zriadení by mal byť „blahobyť“ zaručený pre všetkých občanov štátu a mal by to byť ako blahobyť materiálny, tak aj blahobyť duševný.

ANOTÁCIA

Autor: Bugáňová Veronika

Katedra: histórie

Fakulta: filozofická, Univerzita Palackého v Olomouci

Názov diplomovej práce: Vplyv 2. svetovej vojny na správu a život mesta Žiliny

Vedúci diplomovej práce: PhDr. Karel Podolský

Počet znakov: 213 659

Počet príloh: 47

Počet titulov použitej literatúry: 40

Kľúčové slová: druhá svetová vojna, Slovenský štát, mesto Žilina, správa mesta, život v meste Žilina, stavebný rozvoj, židovská otázka, denník Slovenská politika.

Charakteristika: Diplomová práca mapuje mesto Žilina v kontexte druhej svetovej vojny a v rámci Slovenského štátu. Prostredníctvom dostupnej literatúry, archívnych prameňov a dobovej tlače sa zameriava na činnosť mestských správnych orgánov, život žilinských obyvateľov a riešenie židovskej otázky v podmienkach, ktorých hranice boli dané práve vojnovými pomermi, praktikami a ideológiou ľudáckeho režimu.

PRAMENE A LITERATÚRA

I. PRAMENE

1. Archívne pramene

Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina

fondy: Dr. Vojtech Tvrдый,
Okresný úrad Žilina 1938 – 1945, administratívne spisy
Okresný úrad Žilina 1938 – 1945, prezidiálne spisy
Úrad práce 1940 - 1945
Veľká obec Žilina 1938 – 1945
Miestny národný výbor Žilina 1945 – 1949
Okresný národný výbor Žilina 1945 – 1948

2. Dobová tlač

Slovenská politika, Bratislava, roč. XIX (1938), Žilina, roč. XX (1939) – XXVI (1945).

Slovák, Bratislava, roč. XXI (1939).

Gardista, Bratislava, roč. IV (1942).

3. Spomienky pamätníkov

Rozhovor s p. Karolom Rožánkom st., uskutočnený dňa 28. marca 2008, záznam v držbe autorky.

Rozhovor s p. Andrejom Dvoreckým, uskutočnený dňa 1. apríla 2008, záznam v držbe autorky.

II. LITERATÚRA

1. Odborná literatúra

Beránková, Milena – Křivánková, Alena – Ruttkay, Fraňo: *Dějiny československé žurnalistiky: Český a slovenský tisk v letech 1918 – 1944*, III. díl, Vydavatelství a nakladatelství Novinář, Praha 1988.

Bubeníčková, Růžena a kol.: *Tábory utrpení a smrti*. Svoboda, Praha 1969.

Bučka, Peter: *História Žiliny: šport v Žiline v premenách 20. storočia*. EDIS, Žilina 2006.

Bystrický, Valerián: *Riešenie „českej otázky“ na Slovensku po Mníchove*. In: *Dějiny a současnost*, č. 4, r. 1994, s. 36 – 39.

Bystrický, Valerián: *Zasadnutie slovenského snemu 14. marca. 1939*. In: *Historický časopis*, roč. 47, č. 1, 1999, s. 105 – 114.

Čarnogurský, Pavol: *6. október 1938*. VEDA, Bratislava 1993.

Draguň, Stanislav: *Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi*. In: *Historický časopis*, roč. 55, č. 3/2007, s. 559 – 576.

Encyklopédia Slovenska R – Š, Bratislava 1982.

Halaj, Dušan – Marsina, Richard a kol.: *Žilina: dejiny a prítomnosť*. Osveta, Martin 1975.

Halaj, Dušan: *Príprava a prvé dni povstania v Žiline*. In: *Vojenská história*, roč. 3 (1999), č. 1, s. 76 – 90.

Hradská, Katarína: *Prípady Wislicény: nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*, AEP, Bratislava 1999.

Hradská, Katarína: *Židovská komunita počas prvej ČSR. Vzťah slovenskej majoritnej spoločnosti voči židovskej menšine*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2001*, Brno 2001, s. 49 – 58.

Hronský, Marián: *Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline*. In: *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov*. Knižné centrum, Žilina 2001, s. 82 – 86.

Hubenák, Ladislav: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1998.

Jozef Tiso. Prajavy a články (1938 – 1944). Editori Fabricius Miroslav, Hradská Katarína, Historický ústav SAV, Bratislava 2007.

- Kamenec, Ivan: *Po stopách tragédie*. ARCHA, Bratislava 1991.
- Kamenec, Ivan: *Slovenský štát o obrazoch*. Ottovo nakladateľství, Praha 2007.
- Kamenec, Ivan: *Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945*. In: Česko-slovensko historická ročenka 2004, Brno 2004, s. 87 – 102.
- Kamenec, Ivan: *Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny*, In: Česko-slovenská historická ročenka 1996, Brno 1996, s. 23 – 30
- Kováč, Dušan: *Dejiny Slovenska*. Nakladateľství Lidové noviny, Praha 2001.
- Kováč, Dušan: *Bratislava 1939 – 1945: Mier a vojna v meste*. Vydavateľstvo PT, Bratislava 2006.
- Kováč, Dušan: *Slovensko v medzivojnovom Československu*. In: Soudobé dějiny II, č. 2 – 3, r. 1995, s. 225 – 236.
- Lettrich, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*, Archa, Bratislava 1993.
- Lipscher, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Print - servis, Banská Bystrica 1992.
- Lipták, Ľubomír a kol.: *Slovensko v Československu 1918 – 1938*. VEDA, Bratislava 2004.
- Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram, Bratislava 2000.
- Meller, Dušan: *Architektúra medzivojnového obdobia mesta Žiliny*. Artis Omnis, Žilina 2007.
- Moravčíková, Henrieta – Dulla, Matúš a kol.: *Architektúra na Slovensku*. Slovart, Bratislava 2005.
- Nižňanský, Eduard: *Slovenská spoločnosť a židovská komunita*. In: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, 89 – 104.
- Prikryl, Ľubomír – Štánsky, Peter: *Mesto Žilina*, RRA, Žilina 1997.
- Prikryl, Ľubomír a kol.: *Žilina v minulosti a dnes*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1963.
- Šimko, Peter: *Zoznámte sa s mestom Žilina*. Knižné centrum, Žilina 2006.

2. Memoárová literatúra

Breznitz, Šlomo: *Polia spomienok: svedectvo vojnového dieťaťa*. SNM – Múzeum židovskej kultúry, Bratislava 1999.

Galovič, Gabriel: *Zápisky z pivnice: Žilina pred oslobodením*. Kníhtlačiareň Národného výboru, Žilina 1946.

Ryšavý, Vavro: *Žilina a Slovenské národné povstanie*. Universum Sokol Publications, New York 1981.

Schuster, Rudolf: *Muž s dvoma srdcami*. PressPrint, Košice 2001.

SUMMARY

Declaration of the independence of the so-called Slovak state meant a profound change in life of the city of Žilina. As there was a strong Slovak Peoples' Party tradition in the city, stretching to incorporation of the People's Party in 1918 and declaration of Slovak autonomy in 1938, the city had a good chance to become an ideal city of the Slovak state.

Despite of this fact, the reality was far from the ideal-city-illusion produced by the media. Žilina was a city like any other and its citizens encountered the same problems as were faced by the citizens of any other Slovak city. Nevertheless, Žilina had very agile municipal officials who were able to gain as much as possible from the situation and who were able to provide help and assistance to persecuted persons.

Construction development of the city was not the city's primary goal during the war. The municipality's priority was becoming a district-town and relocation of state authorities into the city. All the city's efforts concentrated on its construction development only after all these plans had failed.

War started to affect the life in the city directly only after the outbreak of the Slovak National Uprising. Until then, the negative effects of war were perceived only through the policy of the ruling regime. As a result of the regime's policy (i.e., the policy of the People's Party) and collaboration with the Nazi Germany, Žilina lost almost its entire Jewish community during the war.

PRÍLOHY

- Príloha č. 1 – pohľad na veže farského kostola.
- Príloha č. 2 – 8 – vzhľad Žiliny v medzivojnovom období.
- Príloha č. 9 – Katolícky dom, z balkóna ktorého bola 6. októbra 1938 vyhlásená autonómia Slovenska.
- Príloha č. 10 – starosta Žiliny Dr. Vojtech Tvrdý.
- Príloha č. 11 – žilinská radnica.
- Príloha č. 12 – okresný náčelník Dr. Tibor Jesenský.
- Príloha č. 13 – budova Okresného úradu.
- Príloha č. 14 – rezolúcia mesta Žiliny k prvému výročiu vyhlásenia autonómie.
- Príloha č. 15 – 16 – propagácia Žiliny v časopise Nové Slovensko.
- Príloha č. 17 – 22 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.
- Príloha č. 23 – 24 – telegramy Dr. Tvrdeho predstaviteľom slovenskej vlády.
- Príloha č. 25 – 27 – ukážka projektov zrealizovaných v Žiline v prvej polovici 40. rokov.
- Príloha č. 28 – 29 – významný žilinský lekár židovského pôvodu MUDr. Vojtech Spanyol a jeho dom, ktorý bol po zabratí HSLS premený na Dom strany.
- Príloha č. 30 – článok v Gardistovi mapujúci žilinskú židovskú menšinu.
- Príloha č. 31 – článok v Gardistovi o židovských koncentračných táboroch.
- Príloha č. 31 – 37 – ukážka realizácie niektorých protizidovských nariadení.
- Príloha č. 38 – 40 – dokumenty poukazujúce na situáciu mesta po nemeckej okupácii.
- Príloha č. 41 – aktívny účastník SNP Dr. Róbert Kubiš.
- Príloha č. 42 – budova gymnázia, ktorá musela byť po vojne odstránená v dôsledku ťažkého poškodenia počas ostreľovania Žiliny.
- Príloha č. 43 – žilinský prelát Tomáš Ružička, zlynčovaný oddielmi Hitlerjugend.
- Príloha č. 44 – 47 – povojnové osvedčenia Dr. Vojtecha Tvrdeho.

Príloha č. 1 – súčasný pohľad na dominantu Žiliny – veže farského kostola.

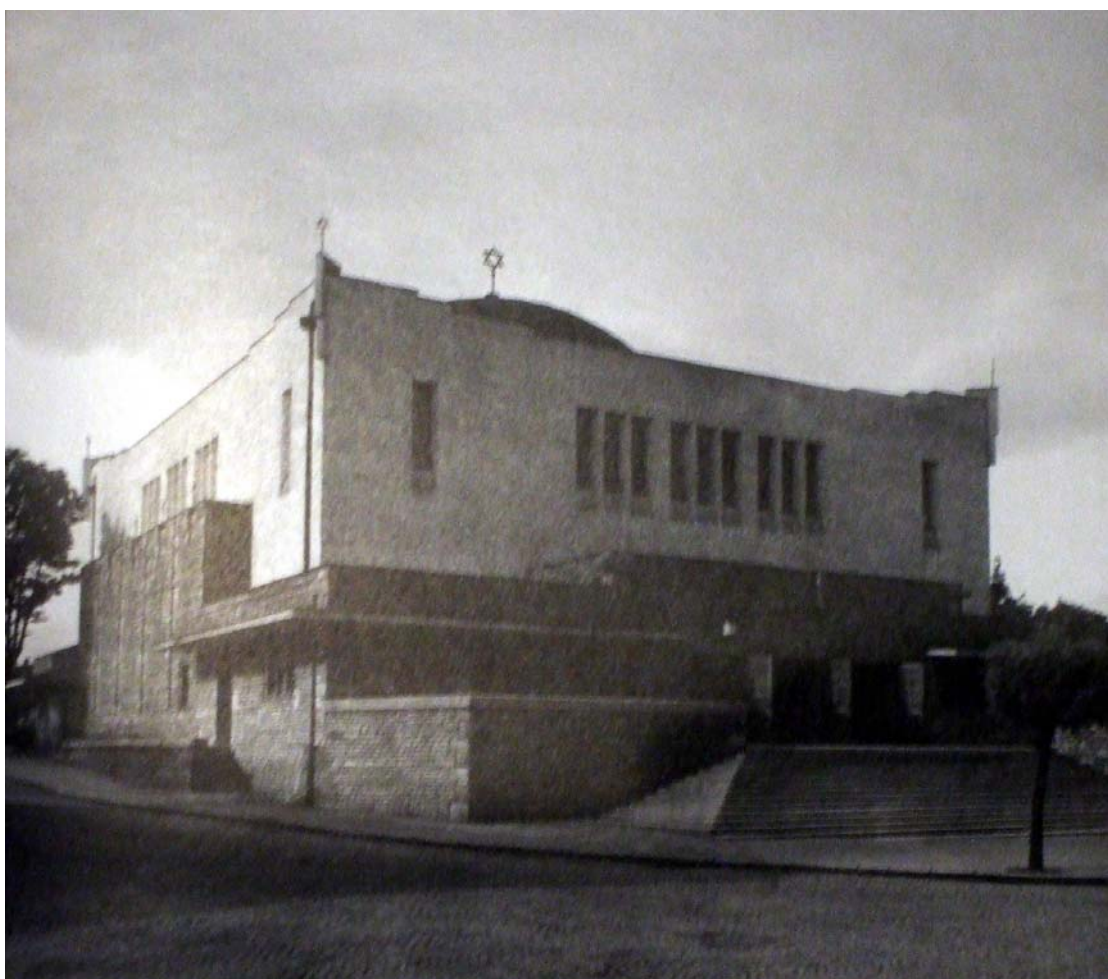
Príloha č. 2 – žilinské balustrády pred prestavbou.

Príloha č. 3 – budova Legiobanky od architektov Weinwurma a Vécseia.

Príloha č. 4 – domy pod balustrádami zbúrané na začiatku 40. rokov.

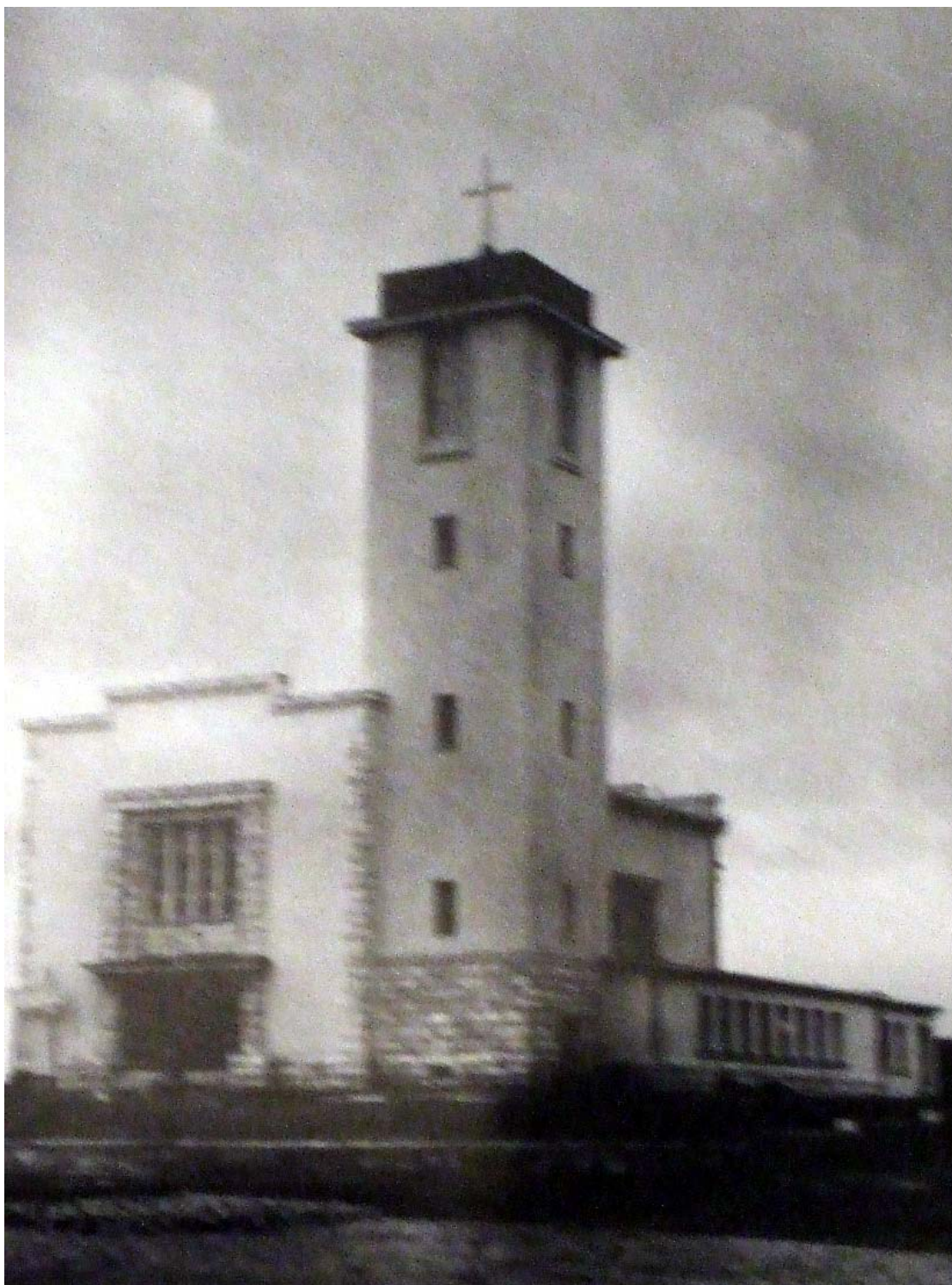
Príloha č. 5 – budova synagógy od architekta Behrensa.

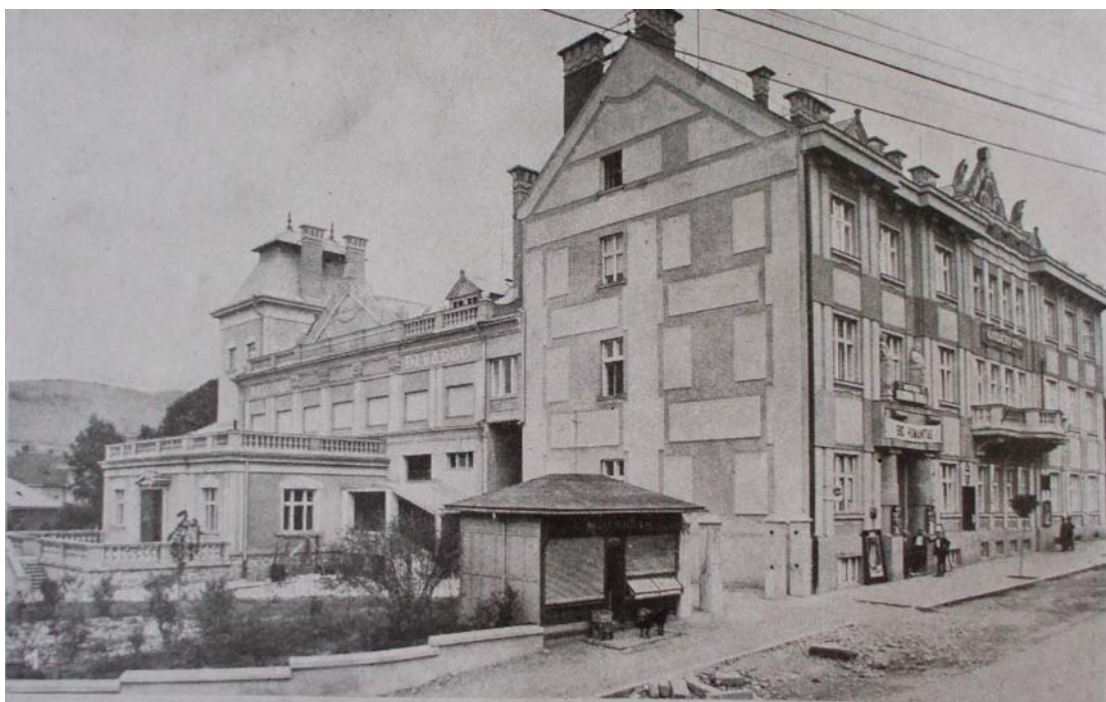
Príloha č. 6 – budova Finančného paláca od architekta Scheera.

Príloha č.7 – budova Sokola.

Príloha č. 8 – evanjelický kostol.

Príloha č. 9 – Katolícky dom a zároveň miesto vyhlásenia autonómie Slovenska.

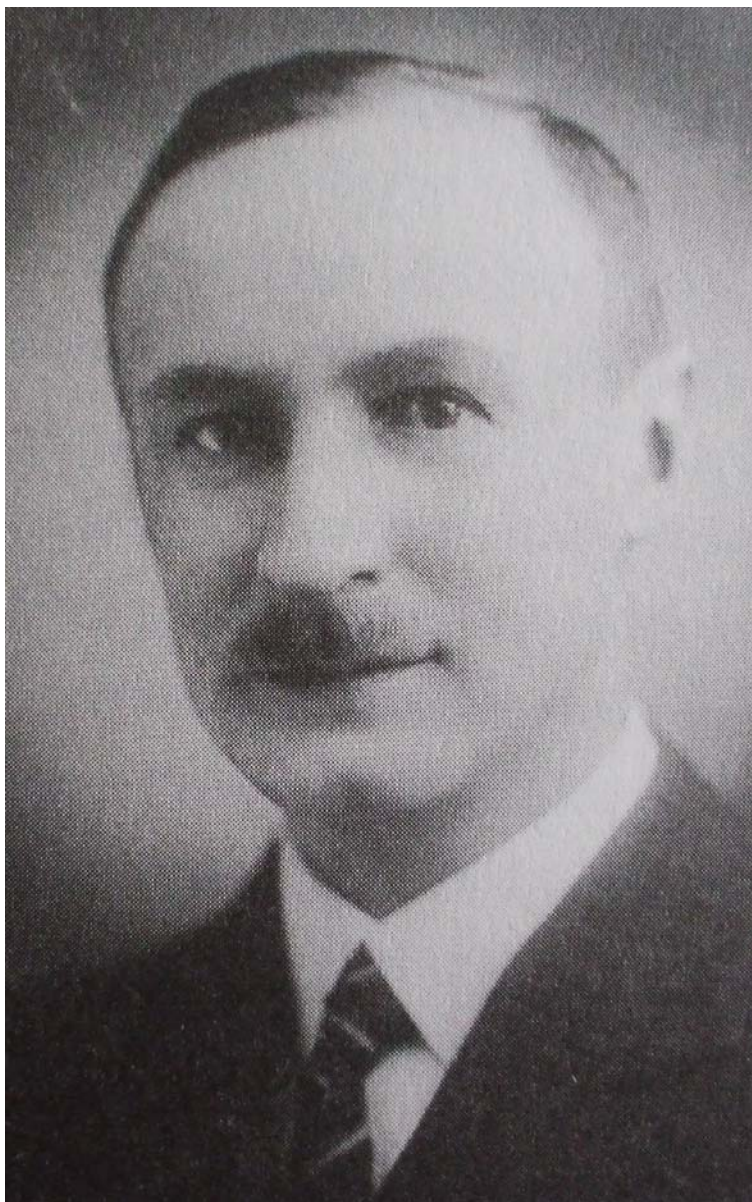

Príloha č. 10 – starosta Žiliny Dr. Vojtech Tvrđý.

Príloha č. 11 – súčasný pohľad na žilinskú radnicu.

Príloha č. 12 - okresný náčelník Dr. Tibor Jesenský.

Príloha č. 13 – Okresný úrad v Žiline.

Zastupiteľstvo mesta Žiliny na svojom slávnostnom zasadnutí dňa 6. októbra 1939, uvedomujúc si celoštátny a historický význam veľkého národného sviatku, jednomyselne sa usnieslo na tejto

r e z o l ú c i i.

Dnes, 6. októbra, celý slovenský národ spomína Žilinu, ktorá mu tento pamätný deň dala. 6. októbra zo Žiliny vyšla sloboda slovenského národa. Tak sa dostala Žilina znova do slovenských dejín na predné miesto a historia žilinského 6. októbra zapísaná je v nich zlatými literami.

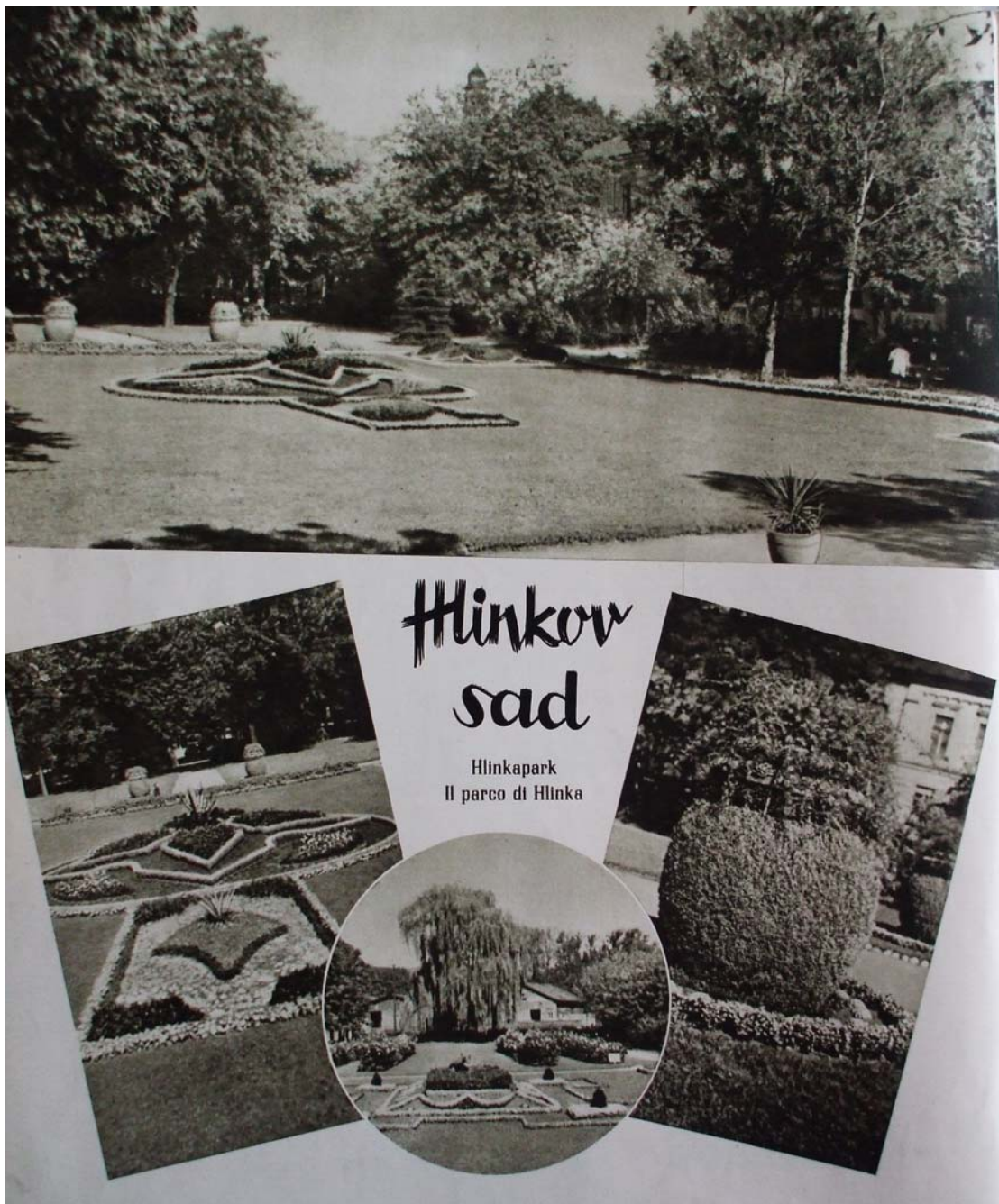
Iste nebola to len náhoda, že muži 6. októbra zvolili si práve Žilinu za dejisko veľkého slovenského rozhodnutia. Žilina už častejšie v dejinách vlasti dokázala, že je srdcom, geografickým a hospodárskym centrom Slovenska. To vedel najlepšie oceniť i zvečnený náš nesmrteľný Vodca Andrej Hlinka, keď si v najdôležitejších chvíľach práve Žilinu volieval za východisko svojich politických akcií. Žilina je prirodzeným shromaždiskom Slovákov, a tak sa sišli rozhodujúci dejatelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na čele s dnešným našim vodcom dr. Jozefom Tisom dňa 6. októbra 1939 v našom meste, aby odtiaľto zvestovali národu zrodenie sa slovenskej autonómie. Žilinský 6. október bol premisou, z ktorej bol stiahnutý 14. marca 1939 jedine možný záver: s a m o s t a t n ý S l o v e n s k ý š t á t.

Žilina bude vždy verná svojej dôslednej, kresťanskej a slovenskej minulosti a tradícií, je verná a oddaná Vodcovi slovenského národa, dr. Jozefovi Tisovi a jeho vláde. Túto vernosť a oddanosť jednomyselne vyslovuje mestské zastupiteľstvo a celé obecnosť mesta Žiliny na dnešnom slávnostnom zasadnutí.

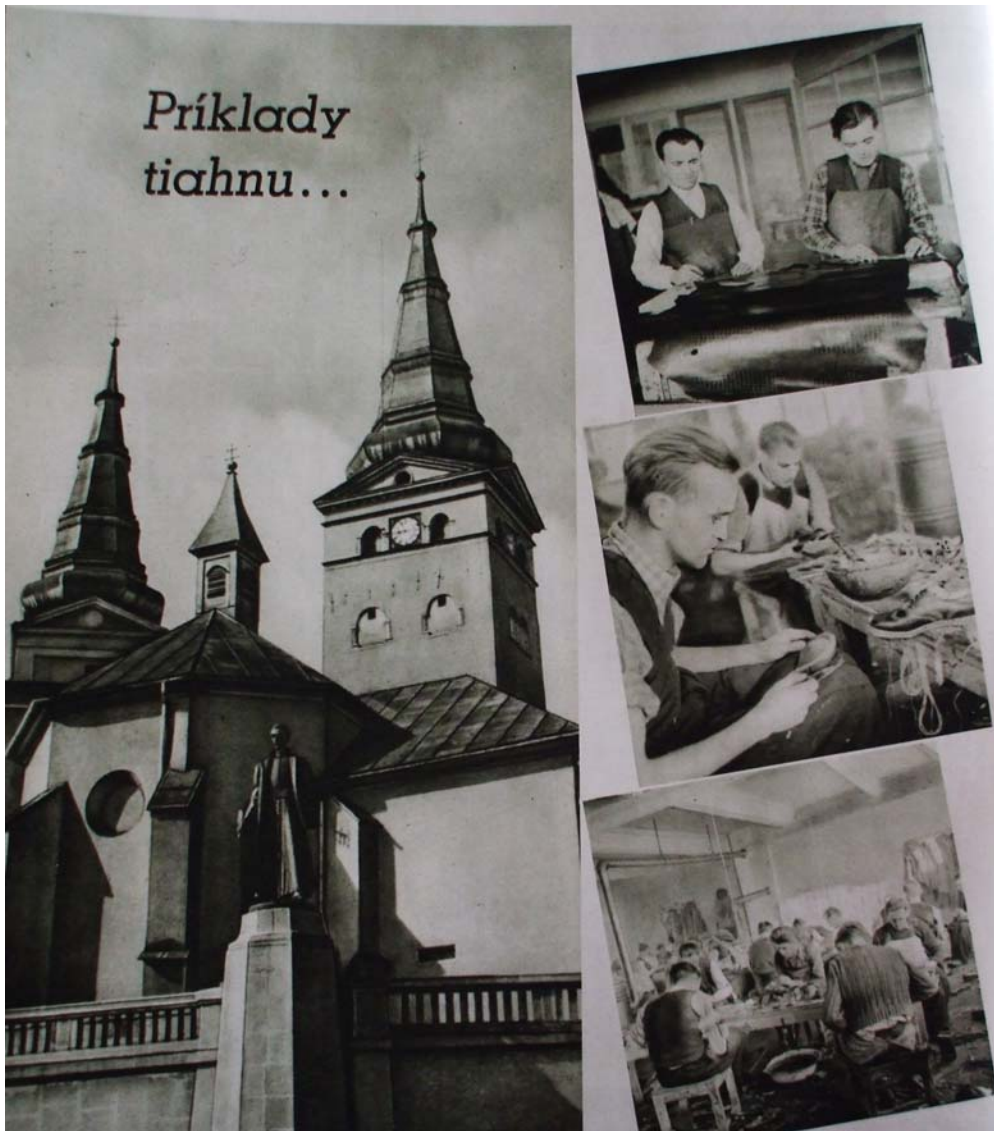
Naše mesto chce a berie na seba zodpovedný podiel na dobudovaní Slovenskej republiky, pri tom však prosí Vysokú vládu, ako i všetkých rozhodujúcich dejateľov Slovenskej republiky, aby vzhľadom na terajšie neutešené polozenie mesta napomáhali vzrast, hospodársky a kultúrny vývin slovenskej a kresťanskej Žiliny.

V Ž i l i n e dňa 6. októbra 1939.

Dr. Vojtech Tvrdý, v. r.
starosta.

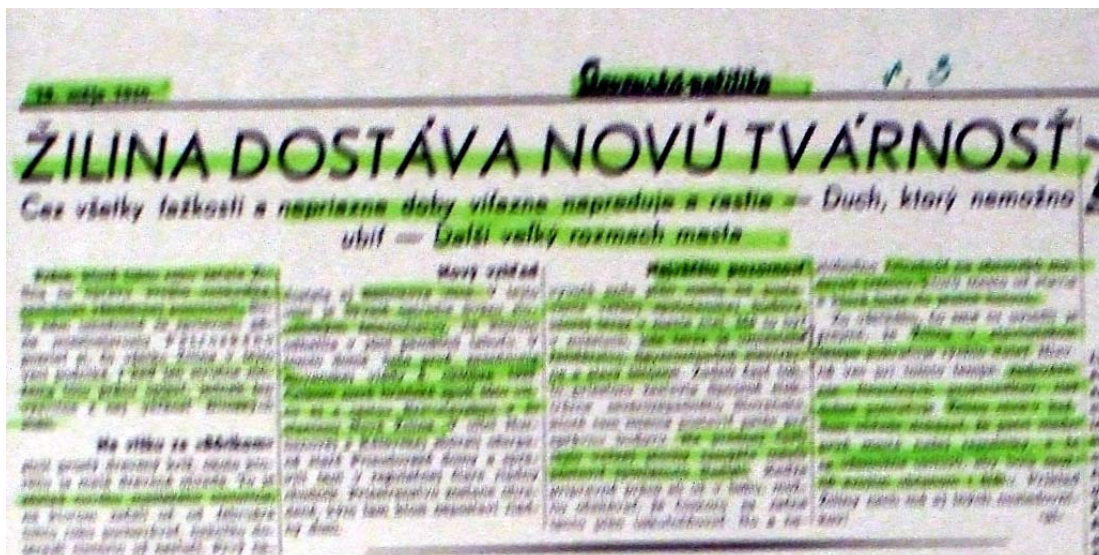
Príloha č. 15 – propagácia Žiliny v časopise Nové Slovensko.

Príloha č. 16 – propagácia Žiliny v časopise Nové Slovensko.

Príloha č. 17 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

Príloha č. 18 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

Príloha č. 19 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

26. 11. 1939

SLOVENSKÁ POLITIKA

PRIKLADNE MESTO ŽILINA

Ako sa odzrkadľuje v rozpočte na rok 1940 — Rozumné pravdepodobnosti — Úctyhodné číslce a ešte úctyhodnejšie investície — Rastúce snahy o úpravu mesta

Ak chceme dobre poslať hociktoré mesto, nestačí podívať sa naň z diaľky, či je pekné a malebné, nestačí ani poprechádzať sa jeho ulicami a študovať život v ňom, — najbezpečnejší prostriedok k poznaniu mesta je: podívať sa na jeho rozpočet. Lebo rozpočet nám presvedčivo ukáže, aký duch vládne v tomto meste, či je to mesto životaschopné, plne rozvoja, podnikavosti, ruchu, alebo len mesto stagnujúce, bez výhľadov do budúcnosti. Sú všelijaké mestá na Slovensku: jedny úhľadné, čistotné, výstavné, ale akoby zadržané, iné zasa nevalne upravené, ale zato plne prekypujúceho ruchu i bohatstva, sú tu zasa mestá s mohutným rozmachom k slávnejšej budúcnosti a už i teraz impozantné.

K týmto chceme počítať i Žilinu.

skutočne geopolitické i hospodárske centrum celého severozápadného Slovenska. To znamená, že nielen početom obyvateľstva, výstavbou a rozlohou, ale i prínosným hospodárskym významom je označovaná.

vahy sa dozrievajú, že veľké mestá sa investujú. Suma a obsah týchto investícií dáva potom charakter v hospodárení mesta. Z tohto mimoriadneho rozpočtu vidíme, že mesto venuje veľkú pozornosť a aj množstvo peňazí na parky a záhrady. Na obhospodarovanie obecného majetku je pamätané sumou vo výške 1.234.385 Ks, kým výnos obecného majetku dosahuje až 1.508.287 Ks, takže je tu slušný prebytok. Stavbná služba spolu i s komunikáciou vyvládla si 494.856 Ks a sociálna starostlivosť 428.769 Ks, zdravotníctvo 1.853.920 Ks, pri čom však táto položka je viac než sebestačná, lebo uhradí si sama až 1.884.543 Ks, z čoho, pravda, najväčší príjem vykazuje bitúnok vo výške 778.203 Ks a vodárňou 874.013 Ks. O školstve sme na boli už predtým zmienili.

Zaujímavá je položka, týkajúca sa krásnej a ozaj obľúbenej Mesičkej žitárne, lebo kým výdavky na ňu čínia 5500 Ks, dary a príspevky na ňu čínia v rozpočte len 600 Ks. Z

je to nepatrný peniaz, to je samozrejme. Huslečka návšteva v čítárni, ďalej získavania nových a nových členov by malo za následok aj zvýšenie príjmov.

Na počtu Andreja Hlinku, ku ktorému sa úprava začala Andreja Hlinku je pamätané v mimoriadnom, ale nie investičnom rozpočte sumou 300.000 Ks. Na túto položku sa dá z rozvojných fondov mesta 200.000 Ks, ostatných voníže ako dar Mestská športovňa v Žiline.

Počítajte ALE

Príloha č. 20 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

G. P. 1939, v. 3

„PEKNÉ MESTO ŽILINA...“

Mesto s najkrajším námestím, najväčším parkom, najväčším cintorinom a najlepšou vodou — Vojenský cintorín s 8000 mŕtvymi — Mohutný pomník A. Hlinku a Bernoláka

(v) Žilina 5. augusta. Najkrajšie a najpekné mesto v slovenskom kraji, v najbohatšom na krásy. Nebesné línie polia okolo. Trnasy sa zúžia a Váh prichová sa k vám rečou večnosti, rečou stáročných hradov a brán, ktoré od vekov empu. Váh a vysoké hradby, to je krásna, tichá minulosť. Pozrite sa dole, dediny, mestá okolo neho, to

Najkrajšie a najpekné mesto v slovenskom kraji, v najbohatšom na krásy. Nebesné línie polia okolo. Trnasy sa zúžia a Váh prichová sa k vám rečou večnosti, rečou stáročných hradov a brán, ktoré od vekov empu. Váh a vysoké hradby, to je krásna, tichá minulosť. Pozrite sa dole, dediny, mestá okolo neho, to

Výsede zelaň a čistota. Keď sa tak pociete na Žilinu, v kopci, uvidíte že mesto sa rozkladá krásne, odtriedene. Všetky strany mesta sú rozložené rovnomerne. Okolo mesta tvorí krásny kraj moderné uličky so záhradami. V novej časti, **ulica Martina Rásova**, je celkom nový mestský cintorín, ktorý je najlepší v celom Slovensku. Je to najlepší mestský cintorín.

Sad, merajúci 400 jutr. Na juhozápadnej strane mesta upadáť už teraz za samostatnosti 5500 stromov, ktoré tvoria úrodné

Dvojvlhzo a polmesiače na cintorine. Od evanjelického kostola sa pár domov je **ulica Bernoláka** na ulicu **Ulčianska**. Oblasť okolo ulice je veľmi krásna, ktorá je tu napríklad viera. Najmä vojenský cintorín s týmto obrúbením komplexu je obľúbený a upravený s veľkou starostlivosťou. Späť sa tiež vidieť veľa ľudí, ktorí zohľadní ako vidieť **Žilina, Rumun, Bulhari, Poliaci, Nemeč, Maďari, Židia, pravoslávni, katolíci, India**, veľmi mnoho národností a vzťahov. V Žiline bol vždy kľúčik svet vzruš a preto tu vznikli. Na jednom hrebe vidíte **ľudský kľúč pravoslávny, na druhom multimedálny polmesiac. A okolo kľúča a pomníku len samé kopy a sú aj iné vysoké, mohutné, smutné stĺpy. Dve a ochránca je spochybňuje na tomto takom stĺpe. Poľské tu, kde je takto tiež ľudský kľúč, a vďaka seba celkom **pramenných**, prichodí nám na myseľ **ulica Bernoláka**, že prichodí z plný, alebo boja z porýkovaním sa. Kto toto všetko chce pochopiť a byť najbližšie s najbližšie **Hustnej** prvé, nech sa ide prejsť na **Žilina** k cintorinu.**

Socha veľkého kňaza — v kontúrach chrámu. Z Hlinkovho námestia je ojedinelý pohľad na farský chrám a schody, ktoré k nemu vedú. V strede tejto pamätanej ulice bude stáť socha **Bernolákov** Socha, ktorá prinesie z Nových Zámok. Odšla je už v septembri Slovenska, vždy verná. Žilina pripravuje na tento deň veľké smútné festivaly. Okolo sochy sa schádzajú na všetky strany plné barostreda. Podstavec na pomník už je hotový. Je celý z pieskovca, najlepšieho aký na tieto ciele môže byť — z **Terchovej**. Socha bude aj s podstavcom, vysoká 14 m.

Ďalej sa pripravuje na mesto a **pekného ulicu Rásova**, ulicom 14. marca, ulicom 6. oktobra, kde bol

Pohľad na farský chrám s Hlinkovho námestia. Asi v prostriedku obrázku je miesto, kde bude stáť Bernolákov pomník.

je prítomnosť. Tempo, dych nového slovenského Slovenska v XX. storočí. Tam, kde Váh sa stremá odvíja na výšok, je brána do ríše naj-

Z romantického okolia Žiliny. Vrátna dĺžna, v Sokolov stĺpoch, budúceho polmesiacu. **ulica Bernoláka** na ulicu **Ulčianska**. Oblasť okolo ulice je veľmi krásna, ktorá je tu napríklad viera. Najmä vojenský cintorín s týmto obrúbením komplexu je obľúbený a upravený s veľkou starostlivosťou. Späť sa tiež vidieť veľa ľudí, ktorí zohľadní ako vidieť **Žilina, Rumun, Bulhari, Poliaci, Nemeč, Maďari, Židia, pravoslávni, katolíci, India**, veľmi mnoho národností a vzťahov. V Žiline bol vždy kľúčik svet vzruš a preto tu vznikli. Na jednom hrebe vidíte **ľudský kľúč pravoslávny, na druhom multimedálny polmesiac. A okolo kľúča a pomníku len samé kopy a sú aj iné vysoké, mohutné, smutné stĺpy. Dve a ochránca je spochybňuje na tomto takom stĺpe. Poľské tu, kde je takto tiež ľudský kľúč, a vďaka seba celkom **pramenných**, prichodí nám na myseľ **ulica Bernoláka**, že prichodí z plný, alebo boja z porýkovaním sa. Kto toto všetko chce pochopiť a byť najbližšie s najbližšie **Hustnej** prvé, nech sa ide prejsť na **Žilina** k cintorinu.**

Príloha č. 21 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

Žilina v znamení športového rozvoja

Turce vzťahom žilinských športovcov — Konečná úroveň žilinského výšportového štádia

Taripe 1946, c. 10

V posledných rokoch život v Žiline...
V posledných rokoch život v Žiline prešiel výrazným vývojom a rozvojom. Športový život, ktorý bol vždy súčasťou žilinského života, získal v posledných rokoch nový rozměr a význam. Žilina sa stala miestom, kde sa stretávajú športovci z celého Slovenska a celého sveta. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Avšak v Žilinsku stále sa od...
Avšak v Žilinsku stále sa odvíja veľká práca. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Veľkým úspechom bolo dokončenie...
Veľkým úspechom bolo dokončenie výstavby športového štádia, ktoré sa nachádza v Žilinsku. Toto štádio je vybavené najmodernejšími zariadeniami a je schopné prijať tisíce divákov. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

V tomto štádiu sa uskutočňujú...
V tomto štádiu sa uskutočňujú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Táto úroveň je výsledkom...
Táto úroveň je výsledkom dlhoročnej práce športovcov a športovníkov. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

A teraz sa v Žilinsku...
A teraz sa v Žilinsku uskutočňuje výstavba ďalšieho športového štádia, ktoré sa nachádza v Žilinsku. Toto štádio je vybavené najmodernejšími zariadeniami a je schopné prijať tisíce divákov. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Žilinskými športovcami...
Žilinskými športovcami sa uskutočňujú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Úroveň žilinského športu...
Úroveň žilinského športu sa v posledných rokoch výrazne zlepšila. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Žilinské športové štúdio...
Žilinské športové štúdio je jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Táto úroveň je...
Táto úroveň je výsledkom dlhoročnej práce športovcov a športovníkov. Každý rok sa v Žiline konajú rôzne športové podujatia, ktoré prilákajú tisíce divákov. Tieto podujatia sa konajú na výborných športových štadihoch, ktoré sú vybavené najmodernejšími zariadeniami. Vďaka tomu sa Žilina stala jedným z najkrajších miest na Slovensku.

Príloha č. 22 – propagácia Žiliny v Slovenskej politike.

Jeho Excelencia

Dr. Vojtech Turok predseda vlády

Bratislava

Ľúbime Vás, Excelencia, bezúhľadnú
vernosť, oddanosť a poslušnosť mestu Filiny.
Oceňujeme Vaše zásluhy a obrovský príspevek
na šťastie našich a šťastný budúcnosť
národ a štátu. S nadšením a prvou
odhodlanosťou a v úľav sa zapojujeme
do Vašej bratislavských práce. Prosíme Vás
mnohokrát, aby pred Vašimi v rozhodnutí
pome mohli splniť všetky úlohy v záujme
vytvorenia morálky, zohľadnenia
slovenského národného a sociálneho života.

Prosíme pre Vás veľa brách prednosťami,

Požehnáme Vás, Excelencia, svojimi
myšľami a úctami. Na zdravie!

Dr. Vojtech Turok
starosta mesta Filiny.

Príloha č. 23 – telegram V. Tvrdeho V. Tukovi pri príležitosti jeho vymenovania do funkcie ministra zahraničia.

Vážený Exzellenčí

Dr. Jozefovi Tisovi prezidentovi Slovenskej republiky

Bratislava

Mesto Žilina je po dlhých rokoch dejinných
úspechoch v Salzburgu. Každého opamätáva veľká
náhoda naša zariadením lepšej a krásnej budúcnosti
národa a štátu, a každý sa je veselí, Vašej štátnickej
milosti a otcovskej starostlivosti.

Prosíme Vás Slovenský Pán President, aby ste
prijať mohli každého verného mesta Žiliny, ktoré
má Vás v práci, ktoré nikdy neoklamá a splní
vždy svoju povinnosť voči národu, štátu a
jeho najvyššiemu predstaviteľovi.

S pocitmi veľkej povstátnosti,
úplnej oddanosti a synovskej lásky
prejavuje mesto Žilina Vašej Exzellenčí

svoju vernosť a najkľbôriu
úctu. Sta stáť!

Dr. Vojtech Tvrdoš
starosta mesta Žiliny.

Príloha č. 25 – budova tržnice.

Príloha č. 26 – reštaurácia Kamélia v parku Slobody.

Príloha č. 27 – pohľad na žilinský štadión.

Príloha č. 28 – MUDr. Vojtech Spanyol, významný žilinský lekár židovského pôvodu.

Príloha č. 29 – Spanyolov dom premenený na Dom strany.

Ako žijú Židia v novom domove na východe?

Žijú vo vlastných mestách pod vlastnou správou — Pokrstení Židia nechcú ani čuť o kresťanstve Čo hovoria slovenskí Židia na východe?

Pôvodná reportáž spravodajcu TP Fritza Fialu

S povolením smerodajných ríšskych miest, mohli som navštíviť v posledných dňoch po krátkej návšteve prechodného židovského tábora v Žiline, aj nové sídla a sídelné oblasti

Šandor Antal a jeho manželka, spolupracovníci Eđu Kúna, pred odtransportovaním na východ. Foto: Fiala.

Židov na východe. Oštiep sa byť zaviazaný, aby som aj svojím slovenským priateľom oznámil, čo som tam videl a zažil. Na začiatku svojich výpovedí dávam slovo, že to, čo tu opisem, celkom z úplne nezávislého praveďača. Keď som sa s nimi osobne videl v židovských mestách, ktoré som si prezrel v jednej z nových veľkých židovských osád na východe.

V oboch mestách, ktoré som teraz navštívil, býva asi celkom 70 000 Židov, ktorí tu bývajú úplne slobodne aj so svojimi rodinami. Židovský starosta Moszek Merin, aj v Bratislave známy ako predstavený bývalej židovskej obce, ma očakával. Tento židovský kráľ má poruke správny aparát — asi 70 Židov a ešte 120 židovských policajtov.

Nechám teraz rozprávať Moszeka Merina, čo som slovo za slovom zaznačil. Poznámenným, že som s tým Židom rozprával aj medzi svojimi očami a že neboli nijako nutení k svojim odpoveďiam.

„My tu máme úplnú samosprávu. Židia vôbec neprídu do styku s nemeckými úradmi a ja, ako osoba zodpovedajúca za poriadok smerodajným úradom. Sme tu dostatočne zásobovaní potravinami, tak dostaneme napr. 28 dkg chleba denne. Chudobným a chorým, práce neschopným Židom a deťom vydáva sa strava za 10 pfenigov na osobu v spoločnej kuchyni židovskej obce. Máme aj židovskú nemocnicu a činnosť je dnes menšia, ako predtým za pruského režimu.

Na otázku, či sú medzi nimi aj Židia-katolíci, odpovedal kladne. Žiadali si niekedy tieto pokrstení Židia kňaza, alebo chceli sa zúčastniť na bohoslužbách.

lých kasárňach fungujú teraz bezohľadne tlačiarne, v ktorých vykonávajú práceschopní Židia a Židovky za akordné platy nutné práce. Tlačie krajčírky vyrábajú a opravujú napr. denne tisíce kusov odevu. Tu sú príkladné továrne na výrobu obuvi, textilné závody, obrovské stolárske dielne, v ktorých pracujú Židia 10 hodín denne za plat, z ktorého môžu vyžiť.

Len nemecká nepriateľnosť a skutočnosť, že Židia tu vzhľadom na ostatných národov to umožňujú. Tu nie sú totiž nijaké sťahovania, nijaké protekcie a židovská polícia sa postarala o to, že nikto neoprávnené nepríde do tejto oblasti, ani ju neopustí. V uličkách mesta našiel som dokonca kaviareň, kde Židia mahromadili takmer nepredstaviteľné zásoby najrozmanitejších potravín a iných vecí. Keď som sa istého policajta, pýtal na pôvod tohto tovaru, ktorý niekedy sa už v Nemecku vôbec nevyskytuje, odpovedal usmievajúc sa: „My sme sa dobre zásobili!“

V židovských bytoch je však poriadka úplne. Židia sa zdá, že Židovky si umývajú iba konce svojich nosov, zatiaľ čo ostatná — kvôli opýľu pôdom a farbou, smradu v izbach — sa umyje niekedy až na žalúdkové nervstvo nástevníka. Preto prešlo sa k druhému spôsobu ubytovania Židov v týchto oblastiach.

Musím priznať, že som si nikdy nepochy-

patrí niekoľko sto ha pôdy. Potom je možná rutinovo sa pohybovať celú hodinu v tábore, hovoriť so Židmi a Židovkami, ktorí sú tu umiestnení a ja sa dívam stále znova, ako málo doterajšieho personálu treba a jednako ide všetko dobre.

Židia zo Slovenska

Strelol som celý rad Židov zo Slovenska. Prvým bol Žid Gónczy z Ivánky. Už tri mesiace je tu a na otázku, ako sa cíti, odpovedal: „Máte nikdy som sa tak zdravo necítil. Naša strava je dobrá a dostatočná.“ Bývalý špediér Frust Silber zo Sečoviec opustil Slovensko pred štyrmi mesiacmi. Nebol nikdy chorý a je do hneďa opäť: „Skutočne nemôžem si si spraviť povedal Žid Július Malbaum z Kežmarku, ktorý svojho času bol zamestnaný u firmy Stumpf a teraz je zamestnaný ako odborný robotník v stolárskej dielni a povedal rovnako aj Žid Andrej Wachsmann z Turé. St. Martina, že sa stále znova udivujú, ako spravodlivo a poriadne sa s nimi zaobchádza. Žid Michal Stern z Vrútok, ktorý bol zamestnaný u firmy Ing. Spitzer v Žiline, rozprával rovnako, že v osade je aj 108-tienná hudobná kapela a že sa stal tu „kapo“, lebo vie pracovať, čomu sa naučil v istom tábore ministra Macha.

Židovky z Levoče, Piešťan, Slatnice a Kežmaroku, ktoré už štyri mesiace žijú v novom tábore na východe. Nevysvetľujú, ako keby boli trápene až na smrť. Foto: Fiala.

Príloha č. 31 – článok v Gardistovi zámerne podsúvajúci nepravdivé informácie o osude Židov po ich odtransportovaní do vyhladzovacích táborov.

Š t á t n y p o l i c a j n ý ú r a d v Ž i l i n e.

č. 2142/1941 prez.

V y h l á š k a.

So schválením Ministerstva vnútra podľa §.2. ods.2. zák. č. 190/1939 Sl. z. z dôvodov verejného pokoja a poriadku

Z A K A Z U J E M

všetkým Židom a v smysle §.1.vl.nar.č.63/1939 Sl. z. im na roveň postaveným osobám:

- 1./ navštevovať a zdržovať sa v HITLEROVOM SADE a v SADE SLOBODY,
- 2./ korzovanie a postávanie na HLINKOVEJ ULICI, HLINKOVOM NÁMESTÍ, HITLEROVEJ ULICI, ŠTEFÁNIKOVEJ ULICI A ŠTEFÁNIKOVOM NÁMESTÍ.

Zákazy uverejnené vo vyhláske tunajšieho úradu zo dňa 1.marca 1941, č. 634/1941 prez. zostávajú nezmenené.

Prestúpenie tohto zákazu bude trestané peňažitým trestom od Ks 10.-do Ks 5000.-, prípadne trestom na slobode od 12 hodín do 14 dní.

Táto vyhláska nadobúda platnosti a účinnosti dňom vyhlásenia.
v Žiline dňa 24. júna 1941.

Na stráž!

Prednosta štát. polic. úradu:

G a l l a s v. r.

Príloha č. 32 – vyhláska obmedzujúca pohyb Židov v meste.

8/14/42

Druh..... **TELEGRAM** Došiel pod číslo.....

ŽILINA
-2.IV.42-8
J
X

Státny úrad pre bezpečnosť
= štátny úrad pre bezpečnosť
náčelníkovi Žilina =

Služobné údaje, smer dopravy

dňa	mesiac	rok	Podací úrad	Číslo	Počet slov	Deň podania
		193	SS BRATISLAVA	8 43 1 2120		

Tajne dnes v noci prevedte raziu na židovky a zapadte ich do koncentračneho strediska poprad do 16 hodín dňa 2 apríla 1942 bezpodmienečne za prevedenie ste osobne zodpovedný pán ministrovi vnútra = naspaz za ministra ŠP Konka v P =

Tlačivo 269 st. RI-1933

Príloha č. 33 – telegram prikazujúci tajne v Žiline uskutočniť raziu na židovské ženy.

Okresný úrad v Žiline.

Číslo: 4950/1941.

Žilina, dňa 15. marca 1941.

Predmet: Sťahovanie Židov z dvojných bytov Hlinkovej ulice
a Hlinkovho námestia ako i z Hitlerovej ulice a z
Hitlerovho námestia.

Notárskym úradom.

Má vyhlášky ÚHÚ zo dňa 14. decembra 1940, č. 267 Úradných
novín a podľa ods. 4 a 5 § 6 nariadenia č. 257/1940 Sl. z. bolo nariade-
né, aby všetci Židia bývajúci v uliciach a na námestiach Mikuláša An-
dreja Hlinku a Adolfa Hitlera byty vyprázdnil najneskôr do 31. marca
1941. Toto sa vzťahuje na všetky obce a mestá Slovenskej republiky.

ÚHÚ svojím obznanením zo dňa 6. marca 1941, č. 12999 pozmenil
horeoznačenú vyhlášku v tom zmysle, aby Židia z dvojných bytov hore-
označených ulíc boli vysťahovaní len vtedy, keď sú vhodní kresťanskí
uchádzači, ktorí sú ochotní do týchto bytov sa nastahovať a sú v stave
príslušné nájomné platiť.

O tomto upovedomte zainteresované osoby a v každej vyskytnúv-
šej sa pochybnosti obráťte sa s dotazom na tunajší úrad.

Na stráž!

Okresný nálezník:

Odpísal: _____
Srovnal: _____
Expedoval: _____

Príloha č. 34 – nariadenie o vysťahovaní Židov z učítých žilinských ulíc.

Slovensko - nemecká spoločnosť, Žilina.

P.T.

c. 146/40.

M e s t s k á r a d a,
Ž i l i n a.

Dovoľujeme si podať návrh pre mestskú radu, aby
láskave rozhodla a usmernila nákup zeleniny a drôbeže tak,
že by žilinskí obyvatelia židovskej národnosti mali vyhradenú
možnosť nákupu drôbeže a zeleniny na žilinskom trhu denne
od 9 - 10 hod.

Poznamenávame, že tento systém je zavedený už v
iných mestách a preto veríme, že aj žilinská mestská rada ten-
to návrh bude plne realizovať.

O výsledku prejednávania, prosíme úctive zprávu.

Ostávame s pozdravom

N a s t r á ť !

Smicár
podpredseda.

V. J. B. B. B.
predseda.

Štefan Poell
tajomník.

Príloha č. 35 – návrh Slovensko-nemeckej spoločnosti na obmedzenie nákupných hodín pre Židov.

Vyhláška

Na základe výnosu Prezídia Ministerstva vnútra č. 144-15|1-1|44 a podľa ods. 4, § 6 nar. č. 198/1941 Sl. z.

vyzývam všetkých Židov (§ 1 nar. č. 198/1941 Sl. z.) včítajúc aj tie osoby, ktorým do dnešného dňa pán prezident Republiky udelil akúkoľvek výnimku podľa § 255 cit. nar., aby sa

v dňoch 1., 2., 3. a 4. februára 1944 v čase od 8.-12. a od 13.-16. hodiny prihlásili k súpisu na Okresnom úrade v Žiline, I. poschodie, veľká dvorana, a to v tomto poradí:

Dňa 1. II. 1944	osoby, ktorých mená začínajú písmenami	A, B, C, Č, D, Ď, E, F, G,
„ 2. II. „	„ „ „ „ „ „	H, CH, I, J, K, L, E, M,
„ 3. II. „	„ „ „ „ „ „	N, Ň, O, P, Q, R, S, Š, Sch.
„ 4. II. „	„ „ „ „ „ „	T, Ť, U, V, W, Z, Ž, X, Y.

K súpisu musí sa prihlásiť každá osoba, ktorá v dňoch súpisu trvale býva, alebo prechodne sa zdržuje v meste Žiline.

Každá súpisom povinná osoba musí sa dostaviť k súpisu osobne. Maloleté deti prihlási hlava rodiny, prípadne ubytovateľ.

Pri súpise treba predložiť osobné doklady: rodný-krstný list, prihlasovací lístok, rozhodnutie, prípadne žltú legitimáciu, pracovné povolenie a rozhodnutie o udelení výnimky podľa § 255 nar. č. 198/1941 Sl. z. atď.

Akékoľvek zmeny, vzniklé po tomto súpise, ako udelenie výnimky, presťahovanie, prekrstenie, udelenie pracovného povolenia atď., je každá osoba povinná hneď hlásiť Štátnemu policajnému úradu v Žiline, prízemie, dvere č. 11.

Nesplnenie tejto povinnosti stíhané bude podľa § 7 nar. č. 198/1941 Sl. z.

V Žiline dňa 28. januára 1944.

Na stráž!

V. Gallas v. r.,
prednosta Štátneho policajného úradu

Príloha č. 36 – vyhláška z roku 1944, vyzývajúca všetkých obyvateľov židovského pôvodu, aby sa dostavili na súpis na Okresný úrad.

M i n i s t e r s t v o v n ú t r a .

Číslo : 14 - D4- 807/1-1942. Bratislava, dňa 24.marca 1942.

Predmet: Doprava Židov z koncentračného
strediska na nakladaciu stanicu -
smernice.

Prísne dôverné 4

Pánom

veliteľom koncentračného strediska
Židov Bratislava - Patronka, Žilina,
Poprad, Sereď, Nováky. Veliteľom tran-
sportov Židov Bratislava - Patronka,
Žilina, Poprad, Sereď, Nováky /Hornie
Lelovce/.

Možno očakávať, že Židia určení ku koncetrova-
niu budú sa všemožne snažiť vyhnúť sa nástupu do
vlakových súprav.

Budú akisto predstierať ochorenie robiť pasív-
ne odpory, ba možno pokusia sa i o útek, najmä vo voľ-
nom teréne pri preprave z koncentračného strediska
na nakladaciu stanicu.

Príslušné orgány nech pôsobia na Židov v pr-
vom rade najmä psychologicky v tom smere, že odchá-
dzajú na práce na miesta potrebné z ktorých bude
vyplyvať prospech pre Slovenský štát. Nech je pokiaľ
možno pôsobené na nich hlavne dojmom pokojným a u-
spokojujúcim, bez rozruchu tak, aby celá akcia prešla
bez otrasov.

V opačnom prípade, ak by takéto uspokojujúce
pôsobenie nepostačovalo, nech je zakročené - kde to-
ho bude treba so všetkou rozhodnosťou a s použitím
- ak nebude iného vyhnutia - i tých najprísnejších
prostriedkov.

./.

Príloha č. 37 – pokyny pre zaobchádzanie so Židmi pri ich prevoze z koncentračného
strediska na nakladaciu stanicu.

MESTO ŽILINA

originál!

Číslo: 18.451 / 1944.

Žilina, dňa 29. decembra 1944.

Predmet: Situačná a orjentačná zpráva
o Žiline /najmä z hľadiska
evakuačného a ubytovacieho/.

K číslu:

Otené

Prísne dôverné!

Ministerstvo vnútra

v Bratislave.

O meste Žiline podávame túto zprávu:

I.

Mesto Žilina je preplnená útvarmi a jednotkami, vojska ako aj mnohými evakuantmi, ktorí zo všetkých smerov Slovenska sa valia do Žiliny, vlastne nie je možné, aby mesto ešte viac evakuantov prijalo. Napriek tomu so dňa na deň sa obracajú na Žilinu štátne, verejné a vojenské inštitúcie, aby sa pre ne zaistily úradovne, byty, skladné miestnosti, kuchyne, garáže, stajne atď. Je samozrejme, že mesto asi dvadsaťtisíc obyvateľov nemôže byť schopné - ani pri najlepšej vôli - takýmto požiadavkám vyhovieť. Nemecké vojsko kladie denne nové požiadavky čo do ubytovania, nepripúšťa sa ale kontrolovať, či sú zabraté objekty a miestnosti najhospodárnejšie využité. Okrem najrozličnejších nemeckých vojenských útvarov a úradov /Ortskommandantur - Sicherheitspolizei - Pionierstab atď/ sú v Žiline vojenské útvary slovenské a maďarské. Mesto je plné vojakov najrozličnejších národností /Slováci, Nemci, Maďari, Ukrajinci, Rusi, Poliaci atď./, je tu skutočný Bábel a pomaly neni možné ťažkosti zdolávať.

Štátne a mestské úrady sú od rána do večera vyhľadávané vojenskými orgánmi, evakuantmi a stránkami, takže na pr. je to bežné, že sa na radnici denne obráti až 1000 stránok. Bolo nám hlásené, že prídu do Žiliny nové vojská - asi 7.000 ďalších vojakov. Na Božie narodenie prišla nemecká rozhlasová služba z Prešova, dopravila na autá zaria-

./.

Príloha č. 38 – situačná správa o Žiline z konca roku 1944.

1944

Výzva na obyvateľstvo mesta Žiliny

1. Nemecká branná moc vťahla do Žiliny a okolia za účelom zabezpečenia poriadku a pokoja. Ona zaručuje pokoj a poriadok a očakáva od každého jednotlivca lojálne chovanie.

2. Všetky verejné úrady, ako Polícia atď., v plnom rozsahu konajú svoju službu podľa smerníc posádkového veliteľa nemeckých zbraní.

3. Na ochranu obyvateľstva a hospodárskeho života pred cudzím a partizánstvo podporujúcim elementom, až do ďalšieho platia nasledovné obmedzenia:

a) V čase od 19. hodiny až do 6. hodiny ránej nesmie sa nik na ulici zdržovať. Výnimku tvoria osoby, ako lekári, pôrodné asistentky (babice) a iné životne dôležité pracovné sily, ktoré sa preukážu legitimáciou miestneho Posádkového veliteľstva nemeckých zbraní.

b) Všetky verejné miestnosti a hoteli, ktoré sú v súkromnom prevoze, od 18.30 hodín musia byť uzavreté.

c) Odpočúvanie cudzozemských vysieláčiek je zakázané, pod trestom smrti.

d) Akékoľvek kultúrne, zábavné, športové a podobné podnikania — okrem kinových predstavení — môžu byť usporiadané len so súhlasom posádkového veliteľa nemeckých zbraní.

4. Všetky obchody, bankové ústavy atď. majú byť opäť do prevozu uvedené. Nemeckej brannej moci je zakázané rekvirovať a platiť iným platidlom ako slovenskou korunou.

5. Kiná môžu prevádzkať svoje programy len do 18.30 hodín.

6. Kto na území mesta Žiliny do 19. hodiny dňa 31. augusta 1944 a v ostatných miestach okresu do 19. hodiny dňa 1. septembra 1944 zbrane, náboje ako aj poľovnícke, športové a týmto podobné zbrane, ktoré má vo svojej držbe, neodovzdá a keď sa takéto u niekoho nájdu, bude zastrelený. Zbrane treba odovzdať vo dvore Posádkového veliteľstva nemeckých zbraní. (Chlapč. gymn.)

7. Vo dne a v noci chodia vojenské hliadky, ktoré dbajú na udržovanie vyššie uvedených nariadení.

8. Toto nariadenie bolo vydané v záujme pracovitého slovenského národa, od ktorého sa očakáva, že bude s dôverou spolupracovať s nemeckou brannou mocou, a takto zo svojich radov vyľúči partizánstvo podporujúci a práce sa vyhýbajúci element.

V Žiline dňa 31. augusta 1944.

**Posádkový veliteľ:
major Feldzahn v. r.**

Príloha č. 39 – výzva nemeckého posádkového veliteľa k žilinským obyvateľom.

V y h l á š k a .

Nemecké posádkové veliteľstvo v Žiline na rozkaz veliteľa
oblasti bojovej ~~nariaduje~~, aby všetci mužskí obyvatelia mesta Žiliny vo veku
od 16 do 40 rokov hlásili sa

dňa 24. apríla 1945 /útorok/ o 8. hodine ráno

na dvore Dievčenského gymnázia pri Františkánskom kláštore.
Povinní sú sebou priniest lopatu alebo krepáč.

Ide o zemné práce, ktoré potrvajú predvídane 8 dní.

Denná pracovná doba od 8 do 15 hodiny.

Oslobodenie osôb horeuvedených ročníkov nepríde v úvahu.

Výnimku tvoria:

Príslušníci Hlinkovej gardy, lekári, personál nemocníc a všetky
osoby, ktoré sú už zamestnané v službách nemeckej brannej moci.

Osoby, ktoré sa neprihlásia, ďalej osoby, ktoré sa nezučastnia
na nariadenej práci alebo prácu liknavo vykonávajú budú z trestu najmenej
4 týždne pracovať.

Sabotovanie, to jest zmarenie tohoto nariadenia bude ~~zmrtsux~~
sartou trestané.

Žilina 23. apríla 1945.

Z poverenia ~~bojového~~ veliteľa:
Schwöbel v.r. *voj. vel.*
stotník a posádkový veliteľ.

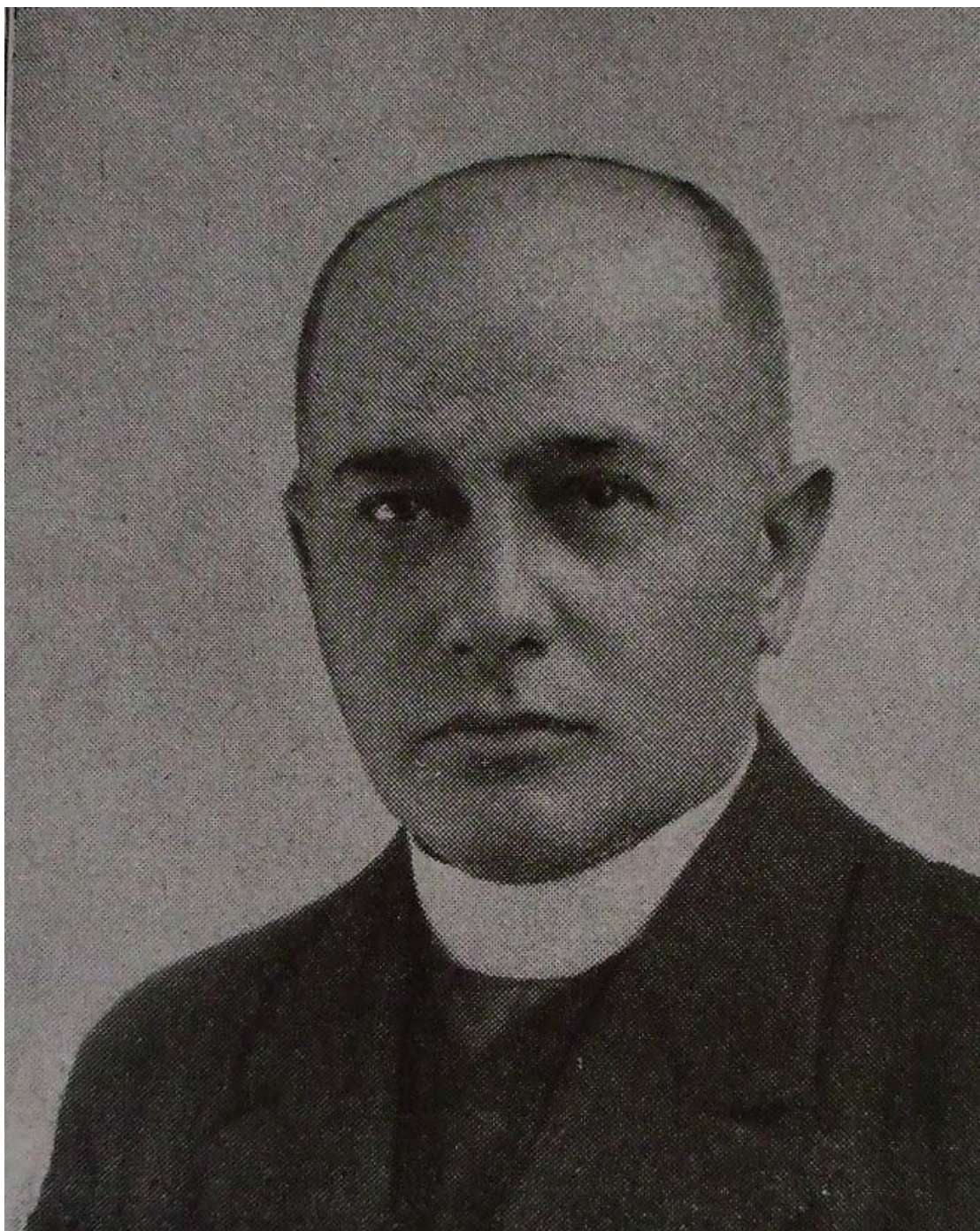
Príloha č. 40 – vyhláška o prácach na odpratávaní trosiek, vydaná týždeň pred
oslobodením Žiliny.

Príloha č. 41 – Dr. Róbert Kubiš, aktívny účastník SNP.

Príloha č. 42 – zľava budova gymnázia a priestor, kde sa zbarikádovali nemeckí vojaci v prvých dňoch SNP. Budova musela byť po vojne zbúraná.

Príloha č. 43 – prelát Tomáš Ružička, násilne usmrtený oddielmi Hitlerjugend.

Svedecké osvedčenie

Podpísaný Mikuláš Šesták, staviteľ, prednosta mestského technického referátu v Žiline svedčím a ochotný som kedykoľvek pod prísahou pred súdom potvrdiť toto :

Býv. poslanec Dr. Vojtech Tvrдый, ako starosta Žiliny bol mojím predstaveným v rokoch 1939 - 1945. Bol som vedúcim technickým zamestnancom mesta. Stýkal som sa s ním tak úradne ako aj súkromne. Mal som vedomosť o všetkých vážnejších príhodách a záležitostiach vzťahujúcich sa na mesto Žilinu a na činnosť Dr. V. Tvrdeho. Z vlastného pozorovania a skúsenosti toto svedčím :

Dr. Tvrдый nerobil rozdiel medzi mestskými zamestnancami podľa politického presvedčenia. Za jeho pôsobenia bolo pri meste zamestnaných veľa specialistov, komunistov a čechoslovákov. Pre toto bolo vedenie mesta fašistami stále napádané. Napriek útokom nedovolil Dr. Tvrдый prepustiť týchto zamestnancov, zachádzal s nimi spravodlivo, slušne a rovnako s ostatnými zamestnancami. Za jeho starostovania bol ustanovený za mestského gazdu Gustav Halečka, známy komunista. Za mestského záhradníka bol prijatý Čech Jozef Červinka, ktorému Dr. Tvrдый zadovážil štátne občianstvo. Toto vyvolalo ozvenu, lebo o miesto záhradníka uchádzal sa istý Bayer, Nemeč /ktorý bol pred tým mestským záhradníkom, a ktorého Dr. Tvrдый prepustil z mestských služieb/. Viem, že pre spomenutého Bayera mal Dr. Tvrдый s Nemcami veľké neprijemnosti a boje. Vtedy Dr. Tvrdeho oznámili Nemci a fašisti v Bratislave. Nebohého Antonína Sedláčka Dr. Tvrдый 6 rokov proti všetkým prenasledovaniám bránil, povýšil ho za predáka. Dr. Tvrдый sa zastal býv. starostu za soc. dem. stranu Andreja Hvizdáka a nedovolil, aby tento bol z mestských služieb prepustený. Pokiaľ to bolo možné zamestnával pri meste i židov, vykonajúc im potrebné povolenia a tak ich chránil /Na príklad: staviteľa Windholza, účtovníka Horáka, mladého Feldmanna, ktorý ako partizán zahynul, Ing. Taubera, Ing. Šimku, Jána Langfeldera, atď./ Pre zamestnávanie židov mal Dr. Tvrдый s Nemcami mnoho neprijemností.

Dr. Tvrдый zavrhoval rasizmus a nacizmus. Proti rozpi-
navosti Nemcov a fašistov stále bojoval. Odopieral požiadavky

Príloha č. 44 – povojnové svedecké osvedčenie Dr. Vojtecha Tvrdeho od Mikuláša Šestáka.

Svedecké osvedčenie :

Podpísaný Leopold Heffter, námestný riaditeľ OSP, bytom v Žiline, Rajecká čísla 28., pod prísahou svedčím toto :

1./ V novembri 1938. rozpustené boly samosprávne orgány Okresnej nemocenskej poisťovne v Žiline. Pán Dr. Vojtech Tvrдый, býv. poslanec a starosta mesta Žiliny dostavil sa niekoľko dní po tom do poisťovne a rezolutne žiadal od vládneho komisára, aby zamestnanci poisťovne, menovite Augustín Andrevič, terajší riaditeľ OSP a predseda MNV v Žiline, Anton Janza, známi komunisti a Emil Blaško čelný funkcionár sociálne demokratickej strany neboli prepustení a tiež dôrazne žiadal, aby ostatní zamestnanci o ktorých sa vedelo, že sú komunisti a sociálni demokrati neboli perzekvovaní. Vládny komisár tejto kategorickej požiadavke Dr. V. Tvrđého nemohol odoprieť a skutočne nik nebol prepustený, ani ináč perzekvovaný.

2./ Niekedy v lete 1942. bol v noci zatknutý Augustín Andrevič, terajší riaditeľ OSP, a predseda MNV v Žiline a ráno mňa ako úradujúceho miesteriaditeľa vyhľadala jeho manželka a prosila o pomoc. Zatknutie stalo sa v súvislosti s ilegálnou činnosťou Ing. Stahla, do ktorej bol Augustín Andrevič zapojený. Hneď ráno o 7 h. vyhľadala som Dr. Vojtecha Tvrđého a požiadala som ho, o zakročenie v prospech Augustína Andreviča. Dr. V. Tvrдый vedel, že Augustín Andrevič je starý a herlivý komunista a z postele vstal a išiel už o 7.30 h. na policajné riaditeľstvo v Žiline, kde potrebné zariadil a poďal mi zpravu, že vybavil a dočieli, aby sa Augustínovi Andrevičovi nič nestalo. Upravil mňa ešte, aby som telefonický hlásil zatknutie Augustína Andreviča nášmu ústrediu RSP v Bratislave stým, že ide o omyl, lebo Dr. Vojtech Tvrдый hneď cestoval do Bratislavy, aby vec tak na ústredí zariadil, aby sa Augustínovi Andrevičovi žiadna ujma nestala. Skutočne Augustín Andrevič bol potom na základe zákroku Dr. Vojtecha Tvrđého prepustený na slobodu, vrátil sa späť do služby, zatiaľ čo mnohí iní boli dočasný do koncentračného tábora v Ilave. V dôsledku zákroku Dr. Vojtecha Tvrđého Augustín Andrevič v úrade ani len na zodpovednosť nebol braný, napriek tomu, že službu nekonal ani nik sa ho nepýtal, že čo sním bolo keďže službu niekoľko dní nekonal. Augustín Andrevič po prepustení na slobodu vrele mi ďakoval a požiadala ma a zmocnil, aby som jeho vďaku

Príloha č. 45 – povojnové svedecké osvedčenie Dr. Vojtecha Tvrđého od Leopolda Hefftera.

Svedocké osvedčenie

Podpísaná Elena Valášková, kanc.úradníčka v Žiline svedčím a prisahou môžem potvrdiť toto :

Bola som zamestnaná v adv.kancelárii Dr. V. Tvrdeho býv. poslanca v Žiline. Menovaný svoje prejavy a články mne diktoval do stroja a určite sa pamätám na to, že keď o týchto časopisy referovali, v časopisoch boli skreslené a im daný iný zmysel.

Pamätám sa, že v roku 1940 pred oslavou 6 októbra prišiel do adv. kancelárie akýsi redaktor Slovenskej politiky a žiadal, aby Dr. Tvrдый, ako starosta napísal úvodný článok. Dr. Tvrдый sa tomu vzpíeral, že nemá času a sa vyhováral, na to redaktor mu povedal, aby Dr.V. Tvrдый článok mu nadiktoval, on si to bude značiť. Keďže bol neodbytný, Dr. Tvrдый mu niečo podiktoval, keď redaktor odchádzal, hovoril o tom, že článku dá náležitú formu a štýlárne ho upraví sám redaktor.

Pamätám sa ďalej nato, že niekedy začiatkom leta 1944 bola v Žiline škola veliteľov HG. Dr.V. Tvrдый dostal písomnú výzvu, aby na tejto škole prehovoril. Toto on nechcel urobiť, že s HG chce mať svätý pokoj. Na to ale bol doručený Dr.V. Tvrdému druhý písomný rozkaz /myslím, že s Gen. sekretariátu HSLS/ aby zadržal prednášku. Dr. Tvrдый na to povedal, že keď musí, urobí to, ale si to HG nedá do výkladu. Prednášku mi Dr. Tvrдый diktoval do stroja a môžem svedčiť, že som sa až zhrozila čo sa Dr.V. Tvrдый opovážil Garde povedať. Bolo to vyčítanie všetkých hriechov a výčinov HG, gardistov označil za rozvratníkov a vôbec bičoval HG . Sama som odrádzala Dr.V.Tvrdeho od takéhoto prejavu. Dr.V.Tvrдый prejav zadržal, hovorilo sa o tom po celej Žiline, čo si Dr.V.Tvrдый proti HG dovolil.

Časopis Gardista priniesol potom článok o prejave Dr.Tvrdeho. Pamätám sa že keď sme článok čítali, konštatovali sme, že Gardista ho priniesol skreslene, boli celé state vynechané, iné zas pridané, takže Gardista si napísal referát podľa svojej chuti a nie podľa prejavu Dr.Tvrdeho.

Príloha č. 46 – povojnové svedecké osvedčenie Dr. Vojtecha Tvrdeho od Eleny Valáškovej.

Podpísaný Jakub Klein, obchodník v Žiline /Hurbanova ul.,
pod prísahou svedčím :

Náš podnik Agrária je v susedstve domu Dr. Vojtecha Tvrdeho, býv. poslanca a starostu v Žiline. V rokoch 1938-1944 s menovaným sme sa stále stýkali.

Po vyhlásení bývalého Slovenského štátu v roku 1939. snažili sme sa zachrániť židov z Čiech a Poľska. Dr. Vojtech Tvrдый, ako starosta nám vystavil k tomu potrebné úradné svedectvá, že sú slovenskí občania, že sa im povoľuje príchod do Žiliny a podobné. Mne samému vystavil a vydal do rúk odrazu 27 takýchto úradných listín pre židov z Čiech a Poľska. Vöbec cez celý čas 1938-1944 židom vystavil a vydal vždy také úradné svedectvá, aké potrebovali, aby sa zachránili, na príklad, že sú nepostrádateľní, hospodársky potreb- ní a podobné.

Mám priamu vedomosť o tom, že keď boli židovské depor- tácie Dr. Vojtech Tvrдый vo svojom dome 16 židov ukrýval. Vždy židov včas varoval a informoval, celú našu dôveru požíval a sme ho prosili, aby na žiaden pád neopustil svoje funkcie, lebo by boli panovali v Žiline gardisti a Nemci a by sme boli zahynuli.

Vedúci židov stále sa schádzali u Dr. Vojtecha Tvrdeho na porady a on po dohode s nimi účinkoval a v ich intenciach zprávy písal a zákony opravoval. Na takýchto poradách i ja som sa neraz zúčastnil so svojim zavraždeným bratom Deziderom Kleinom, a boli tam prítomní Dr. Javor, Rátony, Ekstein a iní. Dr. Tvrдый vykonal môjmu neb. bratovi Deziderovi Kleinovi prezidentskú výnimku.

Po Slovenskom povstaní Gestapo Dr. Tvrdeho uzáznilo, po vypustení musel byť v domácom väzení. Aj v tejto nebezpečnej si- tuácii dal ma dôverne zavolať, aby sme urobili čo možné, aby sa ži- dia zachránili, poslal ma do Súkennej továrne, aby ho hneď tajne navštívili, aby sa odvrátení židovskí zamestnanci mohli zachrániť. Ponevác som včas išiel do súkennej továrne a som im oznámil pokyny Dr. Tvrdeho, viacerí sa ešte mohli ukryť a tak zachrániť na príklad riaditeľ Róža.

Dr. Tvrдый sa so židmi verejne stýkal všade aj keď to bolo zakázané a keď iní sa to neopovážili robiť. Povedal, že on žiad- ne židovské zákony neuznáva.

Príloha č. 47 – povojnové svedecké osvedčenie Dr. Vojtecha Tvrdeho od Jakuba Kleina.